

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRAM

Fra Ringkøbing Amts Museer · 1985

FRAM

ISBN 87-88412-06-7
ISSN 0108-3643

FRAM

Fra Ringkøbing Amts Museer
1985

Museumsrådet i Ringkøbing Amt

FRAM - Fra Ringkøbing Amts Museer
udsendes af Museumsrådet i Ringkøbing Amt som fælles årbog for de museer,
som er knyttet til museumsrådet

Redaktion: Benny Boysen, Struer (redaktør),
Ellen Damgaard, Lemvig, Jens Aarup Jensen, Ringkøbing
og Jesper Knudsen, Holstebro

Tilrettelæggelse: Jens Lorentzen og Benny Boysen

Omslagsfotos:

Forside: Store Momhøj i østligste del af Vorgod sogn.
(Fot. Kjeld Hansen, Herning Museum).

Bagside: Søren Georg Jensen: Skulptur. 1958-66. Herning Kunstmuseum.
(Fot. Thomas Pedersen og Poul Pedersen, Århus).

Tryk: Christensens Bogtrykkeri, Bogtrykkergården a-s, Struer

Ekspeditionsadresse:

Holstebro Museum, Museumsvej 1, 7500 Holstebro. Tlf. 07 - 42 29 23

Indhold

- Museumsinspektør Hans Rostholm, Herning Museum:*
7 Vorgod sogn
Arkæologiske undersøgelser og registreringer gennem tiderne
- Museumsinspektør Benny Boysen, Struer Museum:*
34 Danmarks sidste benmølle
- Museumsinspektør Esben Graugaard, Holstebro Museum:*
45 Christen Linde – »Vesterlandets konge«
- Museumsinspektør Henry Ammitzbøll og
museumsinspektør Benny Boysen, Struer Museum:*
51 En billedskærers værksted
- Museumsdirektør Ulla Thyrring, Herning Museum:*
58 En ægte søn af heden
- Museumsinspektør Jens Aarup Jensen, Ringkjøbing Museum:*
61 På sporet af »Rennumkøbingh«
– Rapport om middelalderens Ringkøbing
- Museumsinspektør Søren Toftgaard Poulsen, Herning Museum:*
78 Herning Museums bondegaard
– før og efter branden 1985
- Museumsinspektør Torben Egeberg Hansen, Skjern-Egvad Museum:*
93 2000 årig gravplads
– samt gårde og marker under Tarm by
- Rigmor Lillelund, Naur og museumsdirektør Torben Skov, Holstebro Museum:*
103 Guldsmede i Lemvig i 1800-årene
- Museumsinspektør Rigmor Lovring, Herning Kunstmuseum:*
117 Herning Kunstmuseum
Tilblivelse og placering
- 126 Glimt fra museernes arbejdsmark

Forord

Det daglige arbejde på et museum rummer mange afbrydelser. Hver gang telefonen ringer, er der mulighed for, at man må lægge alt til side og kaste sig ud i en opgave, som kræver handling her og nu.

Det er den slags, der gør arbejdet på et museum spændende, men vanskeligt at planlægge. Det samme gælder en museumsårbog som FRAM. Når to bygninger i Danmarks næstældste frilandsmuseum brænder, eller når entreprenørmaskiner afslører, at en ung by som Tarm alligevel har en rod tilbage i jernalderen, ja, så må der ske en omprioritering af planlagte artikler.

Et mere langsigtet forløb i arbejdet med afdækning af Ringkøbing Amts kulturhistorie er gennemførelse af en række undersøgelser rækkende fra oldtidens bosættelser op til vor egen tids sidste udøvere af ældgammelt håndværk. Også dette undersøgelsesarbejde afspejles i dette års udgave af FRAM tillige med en række glimt fra såvel kulturhistoriske museers som kunstmuseers hverdag.

De to omslagsbilleder med henholdsvis den kuplede bronzealderhøj og den kantede granitskulptur er hver for sig i al deres forskellighed udtryk for den kultur, amtets museer er sat til at bevare, udforske og formidle.

At dette arbejde har en stor del af befolkningens bevågenhed, oplever museerne næsten dagligt eksempler på. Der er en voksende bevisthed om, at det er vigtigt, at oprindeligheden i et område som Ringkøbing Amt ikke udslettes af anmasende kulturpåvirkninger i vor tid.

Det kræver i høj grad fremsyn at sikre både fortidens og nutidens kulturelle frembringelser alsidigt, og netop i et valgår udtrykker vi i amtets museums kredse håbet om, at de nyvalgte kommunalbestyrelser og amtsråd må have dette fremsyn.

Struer Museum i oktober 1984

Benny Boysen

Redaktør af FRAM

Vorgod sogn

Arkæologiske undersøgelser og registreringer gennem tiderne

I 1979 planlagde arkæologerne i Ringkøbing amt at gå i gang med arkæologiske bebyggelseshistoriske undersøgelser.

En stor del af museernes daglige, arkæologiske virksomhed består af såkaldte nødudgravninger, f.eks. i forbindelse med anlægsarbejder. Her er som regel begrænsede muligheder for mere sammenhængende undersøgelser. Ved nødudgravningerne reddes mange fund og oplysninger, som ellers ville gå tabt. Men det arkæologiske arbejde får til dels et tilfældigt præg. Der undersøges en gravhøj et sted og lidt af en boplads et helt andet sted inden for museets arbejdsområde. Det vil således vare mange årtier, før disse spredte undersøgelser er i stand til at give et bare nogenlunde sammenhængende billede af oldtidsbebyggelsen.

Museerne må naturligvis prøve at redde en rimelig del af de mange oldtidsfund, som er i direkte fare for at blive ødelagt af entreprenørernes og landmændenes store maskiner. Men det er vigtigt, at nogle af vore ressourcer anvendes til arbejdsopgaver, der har en mere målrettet karakter og vælges ud fra rent forskningsmæssige hensyn, f.eks. for at undersøge forskellige problemstillinger eller bebyggelseshistorien inden for et afgrænset område.

Formålet med bebyggelseshistoriske undersøgelser er at belyse bebyggelsens

udvikling i et kortere eller længere tidsrum inden for et bestemt område ud fra et fundmateriale, der er så stort og repræsentativt som muligt. Udviklingen skal blandt andet ses i relation til landskabet og jordbundsforholdene. Derfor er det nødvendigt at hente hjælp hos f.eks. geologer og kulturgeografer. De bebyggelseshistoriske undersøgelser forudsætter et fundmateriale, som er langt bedre end det, der fremkommer ved tilfældigt indkomne oldsager og spredte udgravninger.

I Ringkøbing amt er der tidligere lavet 3 større bebyggelseshistoriske undersøgelser. I 1904 forsøgte Sophus Müller at beskrive bebyggelse og vejforløb i yngre stenalder og bronzealder ud fra den markante højrykke, der fra Bovbjerg ved Vesterhavet går nord om Holstebro til Viborg.¹ I slutningen af 1930'erne påviste Therkel Mathiasen tilstedeværelsen af den såkaldte gudenåkultur ved vandløb og søer i det indre Jylland ud fra et nyindsamlet materiale fra bopladser ved blandt andet Storå, Karup å og Skjern å i Ringkøbing amt.² Endelig lavede Mathiasen i 1940'erne en undersøgelse af oldtidsbebyggelsen i den nordlige del af Ringkøbing amt, hvor der registreredes talrige nye bopladser og enkeltfund.³

I de seneste år er danske arkæologer gået i gang med bebyggelseshistoriske undersøgelser i erkendelsen af, at der herved kan

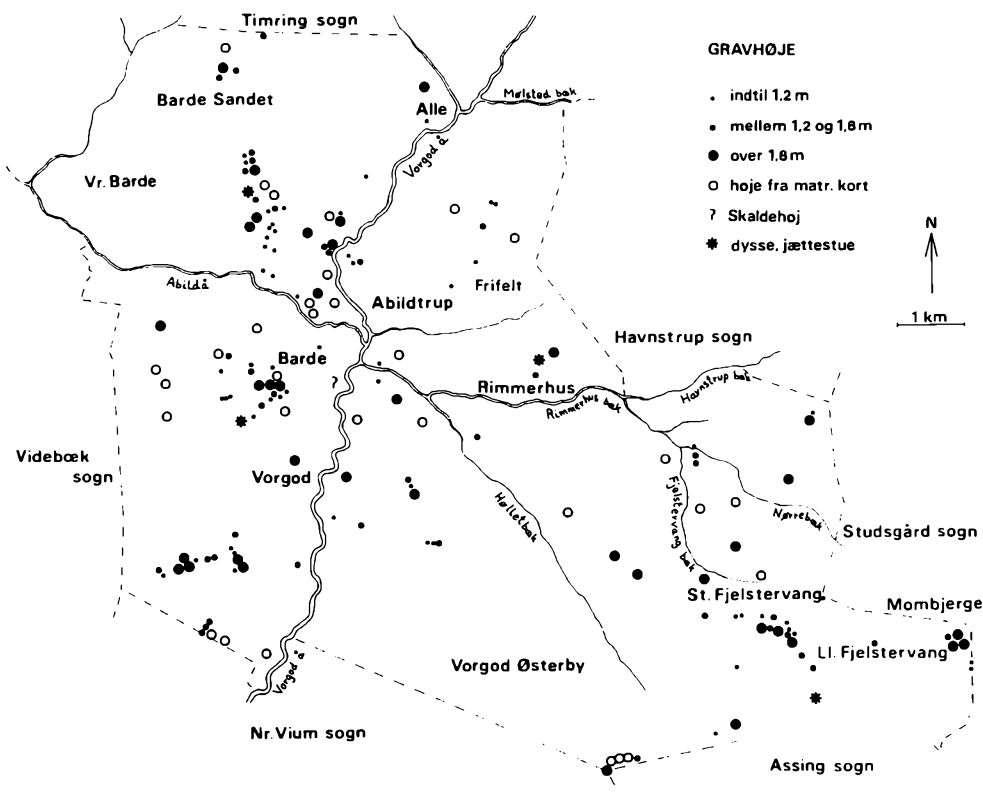

Fig. 1. Kort over de 169 gravhøje i Vorgod sogn. I 1883 og senere er der registreret 4 megalitgrave (3 dysser og 1 jættestue) samt 134 andre gravhøje, som er fordelt i 3 grupper efter højde. På udskiftningskort og matrikelskort fra begyndelsen af 1800-tallet findes yderligere 31 høje, der er indtegnet som cirkler. Navnet Skaldebøje ses på gamle kort, men højens placering er ukendt.

opnås megen ny viden.⁴ Det største projekt foregår på SV-Fyn og påbegyndtes i 1973 af Fyns Stiftsmuseum under ledelse af Henrik Thrane.⁵

Museerne i Ringkøbing amt har planlagt 2 slags undersøgelser. For det første skal der laves undersøgelser, der så vidt muligt dækker hele amtet og omfatter begrænsede dele af oldtiden. Der skal arbejdes med 2 emner fra mellemste afsnit af bondestenalderen,

dels dysser og jættestuer, d.v.s. de såkaldte megalitgrave (storstensgrave), og dels enkeltgravskulturen. Det vil i praksis blive en fortsættelse af en række undersøgelser, som i de seneste år er gennemført af Herning Museum,⁶ Holstebro Museum⁷ og Ringkøbing Museum.⁸

For det andet skal der laves undersøgelser, som dækker hele oldtiden i mindre geografiske enheder, f.eks. sogne, der er

udvalgt inden for hvert museums arbejdsområde på en sådan måde, at de forskellige landskabstyper i amtet bliver repræsenteret.

Amtsmuseumsrådet har fået penge fra Statens Museumsnævns rådighedssum til fremskaffelse af det nødvendige basismateriale, f.eks. kopier af arkivmaterialet på Nationalmuseet og forskellige slags kort.

Selve feltarbejdet er begyndt i dele af amtet. Det er meget tidskrævende og skal blandt andet gennemføres ved samarbejde med lokale amatørarkæologer. Der skal foretages en gennemgang af materialet i eksisterende arkiver og samlinger, herunder privatsamlinger, og der skal rekognosceres grundigt i området. For at få et rimeligt resultat er det nødvendigt med dygtige iagttagere og at gennemgå hver mark i smalle baner flere gange under forskellige forhold. Der skal laves prøvegravninger og i et vist omfang større udgravninger.

Overfladeopsamlinger er ikke nok. Derved kan opnås en stærk forøgelse af materialet, men det giver ikke nødvendigvis et repræsentativt udsnit. Dyrkningsforholdene og bevaringsforholdene for forskellige typer af oldsager og anlæg er i meget høj grad bestemmende for, hvad der kan iagttages på overfladen. Det har vist sig, at fundene på markoverfladen ikke altid er typiske for det, der fremkommer ved en senere udgravning. Store bopladser og fladmarksgrave kan være helt eller næsten helt usynlige på overfladen.

Ved de intensive bebyggelseshistoriske undersøgelser inden for mindre områder kan vi forøge vort kendskab til oldtiden. Vi vil få en viden, der også kan bruges, når vi skal vurdere forholdene i de områder, som

er mindre godt undersøgt. Det vil give bedre muligheder for at prioritere inden for det store fundmateriale, som trues af anlægsarbejder eller på anden måde. Det vil således være muligt at få mere ud af de sparsomme ressourcer, som er til rådighed for arkæologiske undersøgelser. Vi må se i øjnene, at vi kun kan nå at redde en del af de mange truede fund. Det er derfor vigtigt, at vort vurderingsgrundlag bliver så godt som muligt, og at vi får en større viden om de fundgrupper, som er vanskelige at erkende og normalt dårligt repræsenteret i vort materiale.

Vorgod sogn

Herning Museum har valgt at lave bebyggelseshistoriske undersøgelser i Vorgod sogn, som arkæologisk set er et rigt område. Fra tiden efter ca. 7000 f.Kr. kendes der således spor efter mennesker fra alle større afsnit af oldtiden med undtagelse af yngre jernalder.

Vorgod sogn er 84,8 km² stort og beliggende 10-20 km vest og sydvest for Herning. Området ligger på den store Skovbjerg bakkeø og består overvejende af sandede jorder. Sognet har mange vandløb, først og fremmest Vorgod å, som i den vestlige del af området løber omtrent nord-syd mod Skjern å og selv har tilløb fra blandt andet Abildå og Rimmerhus bæk.

Herning Museum har i 1980 og 1981 foretaget overfladeopsamlinger og registrering af fund og oplysninger fra sognet som indledning til den bebyggelseshistoriske undersøgelse. Herved blev en tredjedel af sognets gårde besøgt, og der registreredes

ca. 35 nye fundpladser. I 1982 blev der i »Vorgodbogen« givet en oversigt over alle sognets oldtidsfund og gravhøje, og siden er kun tilkommet enkelte fund.⁹

Fra Vorgod sogn kendes nu i alt 105 gravfund, bopladsfund og andre fund, som både har nogenlunde oplysninger og kan dateres så nøjagtigt, at de kan anvendes i forbindelse med bebyggelsehistorie. Hertil kommer de mange gravhøje, hvorfra der ikke er oplysninger om fund. Til kategorien andre fund regnes alle de fund, som ikke kan henføres til grave eller bopladser. Det drejer sig blandt andet om et stort antal enkeltfundne flintøkser. Det er klart, at mange af disse fund kan stamme fra ødelagte grave, som ikke er erkendt, fordi der ikke blev foretaget nogen undersøgelse på fundstedet.

I denne sammenhæng er det ikke meningen at omtale hvert enkelt fund, men derimod at give en oversigt over, hvorledes de forskellige fund og oplysninger om sognets oldtid er fremkommet og indsamlet i tidens løb.

Gravhøje i Vorgod sogn

Alle kendte gravhøje i Vorgod sogn er indtegnet på kortet fig. 1. Det var de store gravhøje, som først tiltrak sig opmærksomheden.

De ældste oplysninger om oldtidsminder kan findes i gamle præsteindberetninger. Præsterne blev ofte afkrævet indberetninger om forskellige forhold, især vedrørende kirke og skole. I 1638 indsendte præsten Peter Gregerssen, antageligt på foranledning af Ole Worm i København, en indberetning om Vorgod og Nr. Vium sogne.¹⁰ I

indberetningen omtales 2 langdysser, og der findes et simpelt kort over de 2 sogne, fig. 2. Herpå er begge langdysser benævnt »en kiempegraf«. I slutningen af indberetningen anfører præsten, at der i de 2 sogne »findis ingen billeder eller runebogstaffuer ey heller nafnkundige høye oc dale«. På kortet er dog angivet enkelte høje samt navnene Skadderhøy og Kalhøye, jfr. teksten til fig. 2.

Den en af langdysserne er beliggende nord for Barde og benævnes senere Jyndsteen og Jyndovn. Den anden ligger omtrent midt i sognet og kendes senere som Jyndstene og Jylstenshøj. Både »jynd« og »jyl« betyder jærte. I 1638 var de 2 dysser henholdsvis 23 og 20 skaft lange og 3 og 5 skaft brede (1 skaft var antagelig ca. 10 fod eller 3 m), altså ca. 70 og 60 m lange.

I en præsteindberetning fra 1766, ved Hans Steenberg, omtales Jyndovn nord for Barde igen. Den har 17 stene i en aflang kvadrat og er 60 skridt i længden og 10 skridt i bredden.¹¹

Matriklerne fra 1600-tallet indeholder kun få oplysninger om sognets høje. I den såkaldte markbog med opmålinger af de enkelte agre forud for Chr. V's matrikel fra 1688 findes blandt andet navnene »Brunbierghöys agre« og »Storre Brunbjerghöy«. Det er en senere forsvundet høj på det højdedrag, hvor Fjølstervang kirke nu ligger. Højen genfindes på et matrikelskort fra 1817, jfr. kortet fig. 1.

I 1807 nedsattes ved kongelig forordning »Commissionen til Oldsagers Bevaring«, hvilket regnes for Nationalmuseets grundlæggelse. Man lod blandt andet udsende et spørgeskema til præsterne for at få oplysninger om gravhøje og hedenske altre (dati-

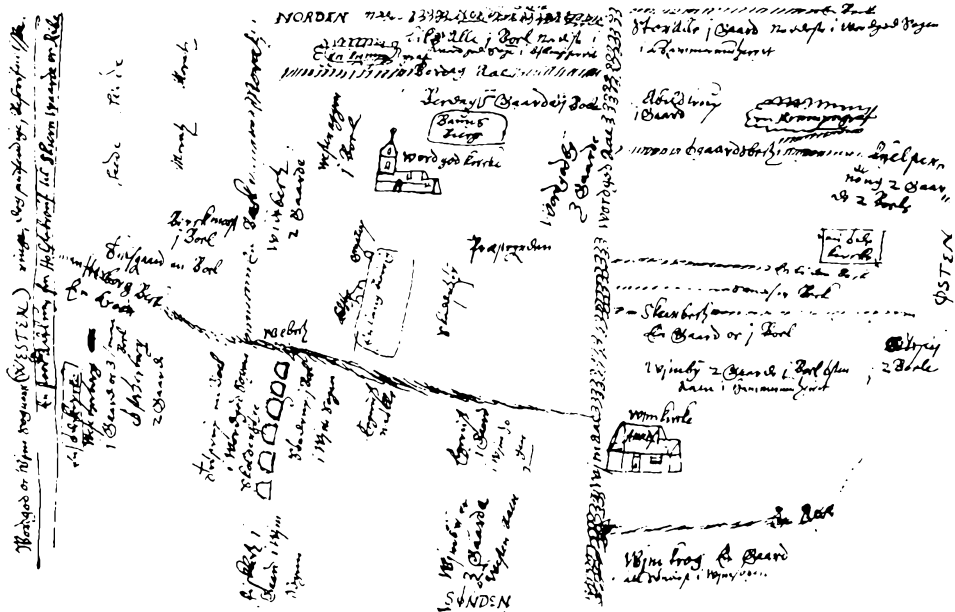

Fig. 2. Kort over Nr. Vium og Vorgod sogne fra præsten Peter Gregerssens indberetning i 1638. Ved 2 langdysser står »en kiempgraf«, øverst midtpå og øverst til højre. De kendes senere som Jyndoun og Jylstenshøj. Nederst til venstre ses en række på 6 høje, benævnt »Skolderhøje«, i Nr. Vium sogn. Midt på kortet er en høj med navnet »Skadderhøj«, der senere hed Skadhøj. Lidt til venstre herfor findes 3 mindre høje ved venstre kant af »en lang bierrig« (bjerg, bakke). Ved den ene står »Graatop«, hvilket endnu er navnet på et højedrag med gravhøje ved sognets sydgrænse. De 2 andre benævnes »Kalhøje«; dette navn kendes ikke fra andre kilder. Kortet gengivet efter Præsteindberetninger til Ole Worm (jfr. note 10).

dens betegnelse for stendysser og jættestuer). Lidt uforståeligt svarer sogneprest L. P. Hansen i 1810 kortfattet: »I Worgod og Nør-Vium Sogne er intet at finde«. ¹²

På udskiftningskort og matrikelskort fra begyndelsen af 1800-tallet er 117 høje indtegnet, heraf en del med højnavne. Desuden har enkelte agre navn efter høje. Det originale udskiftningskort blev opbevaret hos ejerlavets største lodsejer, og en kopi blev sendt til Rentekammeret i København. De

nøjagtigste af disse kort blev senere anvendt i forbindelse med matriklen 1844. På en gård i Barde opbevares det originale udskiftningskort over Barde by fra 1805, og på Herning Museum findes det tilsvarende kort over Vorgod by fra 1804. På hvert af disse kort er indtegnet 2 høje, som ikke er med på kortene i Matrikelsarkivet i København.

Af de 117 høje på udskiftningskort og matrikelskort fra årene 1800-1824 er 86

Fig. 3. Udsnit af udskiftningskort over Barde by, opmålt 1805. Herpå ses langdyssen Jyndsteen (senere benævnt Jyndovn) og gravhøjen Jyndhøj. Længere til højre er indtegnet 2 høje, som ikke blev registreret ved Nationalmuseets berejsning i 1883. Gengivet efter originalkort, som opbevares i Barde.

høje registreret i 1883 i Nationalmuseets sognebeskrivelse (se senere). De øvrige 31 høje er indtegnet som cirkler på kortet fig. 1. De fleste af disse lokaliteter er besøgt, og i 7 tilfælde ses endnu tydelige høje, blandt andet langdyssen Jylstenshøj midt i sognet (nr. 2 på kortet fig. 8). Flere høje vil sikkert kunne erkendes under gunstigere forhold eller ved prøvegravning.

Et udsnit af kortet over Barde by er vist på fig. 3. Herpå ses langdyssen Jyndsteen (Jyndovn) og gravhøjen Jyndhøj samt 2 andre høje, som ikke er med i Nationalmu-

Fig. 4. Langdyssen Jyndovn ved Barde i 1932, med 3 store sten fremgravet i østsiden. I baggrunden til venstre ses gravhøjen Jyndhøj. Fotograferet af H. P. Hansen den 4. juli 1932.

seets sognebeskrivelse. Jyndovn er indtegnet som en langdyssse med 17 randsten, samme antal som i præsteindberetningen fra 1766.

På udskiftningskortet over Barde by ses endvidere navnet »Skaldehyøj agre«, men på stedet er ingen høj. Her ligger efter udskiftningen ejendommen Skolderhøj. På senere kort findes navnet Skallehøj eller Skaldehyøj Hus (nu Åvang), og i ejernavne i 1800-tallet indgår navnene Skolderhøj og Skoldhøj.¹³ Der er antageligt ikke tale om en af de kendte høje. Den er ikke medregnet i antallet af høje og angivet ved et spørgsmålstegn på kortet fig. 1.

I 1873 begyndte Nationalmuseet (dengang Det Kongelige Museum for de Nordiske Oldsager eller Oldnordisk Museum) de såkaldte herredsberejninger med registrering af fortidsminder. Vorgod sogn blev berejst i 1883, og Sophus Müller stod for arbejdet. Men listen i sognebeskrivelsen er underskrevet af distriktslæge A. Thierry, Videbæk. Der registreredes 128 gravhøje (samt 5 naturlige højninger). Teksten i sognebeskrivelsen er meget kortfattet. Der

Fig. 5. Langdyssen Jyndovn i 1985, set fra ca. nord. Gravanlægget, der engang var omgivet af store sten, kan anes som en svag forhøjning midt i billedet. I baggrunden til venstre ses gravhøjen Jyndhøj. Fotograferet af Jens Jørgen Kærgeard, september 1985.

angives højden i fod, om højen er flad eller toppet og lidt eller meget ødelagt. Der mangler højnavne og angivelse af højens tværmål. Kun undtagelsesvis gives oplysninger om fund og udgravninger, blandt andet om 7 høje, som var undersøgt af Thierry.

Ved registreringen i 1883 var kun 15 høje velbevarede, 90 havde huller eller nedgravninger i midten, 1 kunne ikke findes, og resten var helt overpløjet eller jævnet.

I 1892 blev de 4 Momhøje østligst i sognet fredet, blandt andet Store Momhøj, hvis top er sognets højeste punkt, 95,4 m over havet. Store Momhøj, der er 33 m i diameter og 5 m i højden og dermed den største høj i sognet, er afbildet på årbogens forside.

I begyndelsen af 1930'erne blev 4 høje fredet. Således frededes på initiativ af Herning Museums leder, H. P. Hansen, et areal med langdyssen Jyndovn og gravhøjen Jyndhøj i 1931. Herved blev ejerens opgravning af sten til skærveslagning standset. Forinden var der fremgravet 3 store sten, som fotograferedes af H. P. Hansen, fig. 4. Allerede i 1883 noteredes i sognebeskrivelsen, at

omtrent alle stenene var bortførte, da landevejen Herning-Ringkøbing blev anlagt, d.v.s. omkring 1855. I dag er langdyssen græsbevokset og meget svær at få øje på, fig. 5.

Efter vedtagelsen af naturfredningsloven i 1937 foretog Nationalmuseet en berejsning for at konstatere hvilke høje, der var fredningsværdige. Berejsningen af Vorgod sogn i 1950 resulterede i, at i alt 45 høje var fredet. Der blev desuden registreret 7 nye høje, og det konstateredes, at siden 1883 var over halvdelen af højene i sognet blevet overpløjet eller ødelagt på anden måde.

I de seneste år har Herning Museum fundet 3 nye høje. Den ene er en ødelagt langdysser mellem Barde og Vorgod (nr. 5 på kortet fig. 8). En gennemgang af sognets høje i 1980 viste, at mindst 50 af de registrerede høje i dag overhovedet ikke kan ses i terrænet.

Fra Vorgod sogn kendes i alt 169 høje, og flere kan dukke op, ligesom nogle af højene (f.eks. i Barde Sandet) kan vise sig at være naturlige højninger. Der er 4 dysser og 1 jættestue fra bondestenalderens tragtbæger-

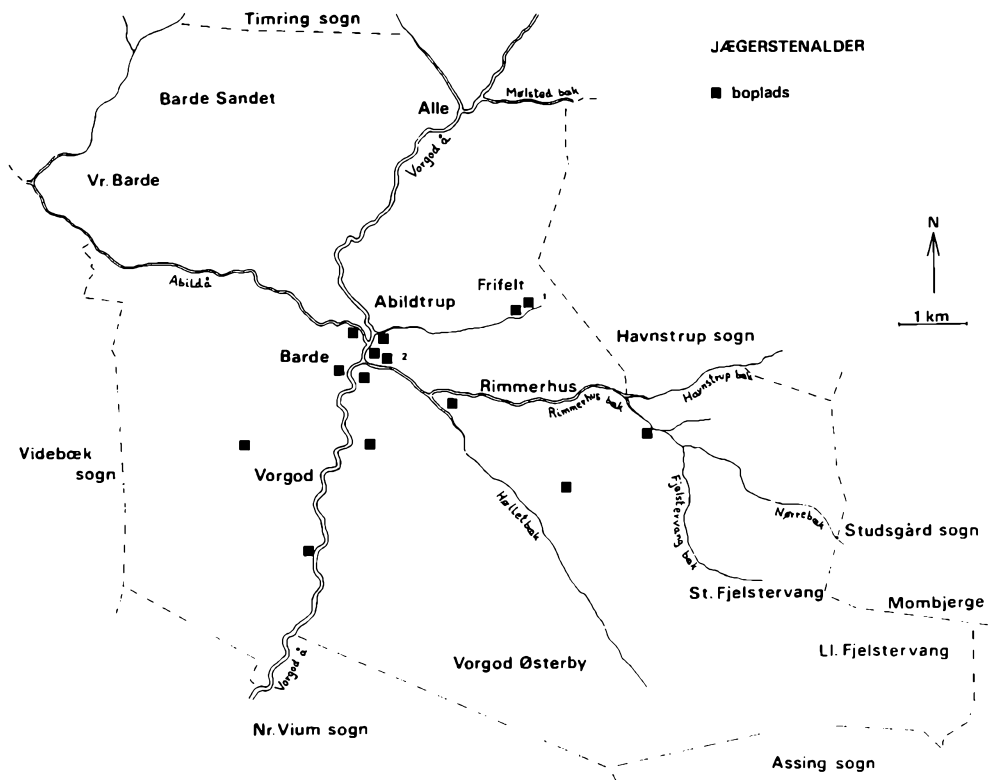

Fig. 6. Kort over fund fra jægerstenalderen (ældre stenalder) i Vrgod sogn, ca. 7000-4200 f.Kr. Der er indtegnet 14 bopladsfund. 1: Boplads ved Frifelt. 2: Boplads nær Rimmerhus bæks udløb i Vrgod å (jfr. fig. 7). Tegning: Jens Jørgen Kærgaard.

kultur. De resterende 164 høje kan ud fra de foreliggende oplysninger regnes for almindelige gravhøje, som næsten alle er opført i løbet af enten bondestenalderens enkeltgravskultur (ca. 2800-2400 f.Kr.) eller i ældre bronzealder (ca. 1800-1000 f.Kr.). Stenalderhøjene er som hovedregel små og lave, mens bronzealderhøjene er store og kuplede og ofte placeret højt i terrænet. Højene er normalt bygget i flere omgange og kan rumme begravelser fra forskellige

perioder af oldtiden, således også brandgrave fra yngre bronzealder og jernalder.

På kortet fig. 1 er højenes størrelse angivet, fordelt i 3 grupper: indtil 1,2 m i højden, mellem 1,2 og 1,8 m og over 1,8 m.¹⁴ Sidstnævnte gruppe består af 39 høje, som med stor sandsynlighed er fra ældre bronzealder. I første gruppe er 57 høje, som stort set må være fra enkeltgravskulturen. Det samme gælder nok den overvejende del af mellemgruppens 38 høje. Der er ingen

oplysninger om højde på de 31 høje, som kun kendes fra udskiftningskort og matrikelskort.

Det er naturligvis helt afgørende, hvor meget gravhøjene var ødelagt, inden højden blev registreret. De få sikre fund fra høje siger meget lidt om højenes indhold i forhold til størrelsen. Dertil er de gamle udgravninger for dårlige. Det kan dog konstateres, at 3 ældre bronzealders fund fra forrige århundrede er fra store høje, mens 2 fund er fra høje af mellemgruppen. Ved Herning Museums højjudgravninger i 1974 og 1980 fandtes i den ene enkeltgravskultur, dolktid og jernalder og i den anden (kun prøvegravning) enkeltgravskultur og jernalder. Men der var tale om næsten helt nedpløjede høje, som har været henholdsvis 1,5 m og 2,5 m i højden. Der er ingen oplysninger om, hvad den forsvundne del af de 2 høje har indeholdt.

Før århundredskiftet er der foretaget gravning i mange høje i sognet, i alle tilfælde af ukyndige med en undtagelse: Store Høj i Barde, hvor Nationalmuseet i 1882 undersøgte en egekistegrav, som omtales senere under bronzealderen.

A. Thierry var læge i Videbæk 1879-87 og har i 1880'erne stået bag flere højjudgravninger. Han havde tilsyneladende et vist samarbejde med Nationalmuseet. Men kun en del af de fund, han frem gravede, er endt på museet, og oplysningerne fra hans undersøgelser er meget sparsomme.

Thierry udarbejdede sognebeskrivelsen i efteråret 1883. Det fremgår af teksten, at Thierry ud over at starte gravningen i Store Høj også ud gravede 7 høje syd og sydvest for Vorgod. Der vides intet om hans graveaktivitet i den sidste halvdel af tiden i

Videbæk, d.v.s. årene efter udarbejdelsen af sognebeskrivelsen. Thierry rejste i 1887 til Anholt.¹⁵

Af de 7 høje, som Thierry undersøgte, var 3 uden fund, og 1 høj indeholdt kun aske og kul. De 3 sidste høje indeholdt grave fra enkeltgravskultur, dolktid og ældre bronzealder. Men Nationalmuseet synes kun at have modtaget fundene fra den ene af højene.

I 1888 gravede kaptajn A. P. Madsen, der arbejdede for Nationalmuseet, og kaptajn Schmidt, der kom fra museet i Århus, i alt 6 høje ved Barde. Ifølge en kortskitse på Nationalmuseet lå højene syd for landevejen, 4 vest for åen og 2 øst for åen. Bortset fra skår og kulstumper i en af højene fandtes ingen sikre grave. Men det oplystes, at der tidligere var fundet et bronzesværd i en af de undersøgte høje sydvest for Barde.

Der er gravet i flere andre høje i sognet. Herved er fremkommet bronzesager, som bliver omtalt senere under bronzealderen.

Det er tydeligvis gået voldsomt ud over gravhøjene i Vorgod sogn i de sidste årtier af forrige århundrede. Den voksende interesse for fortiden medførte, at der rundt omkring i landet opstod både lokalmuseer og privatsamlinger, som begge kunne være aftagere af de opgravede fund. Højjudgravninger, eller snarere højplyndringer, finder sted mange steder i landet på dette tidspunkt.¹⁶

I Vorgod sogn er det ikke mindst de store gravhøje, det er gået ud over. Tilsyneladende er der ingen af sognets store, fredede gravhøje, som ikke har spor efter nedgravninger i toppen.

Det er uden tvivl kun en begrænset del af de opgravede fund, der er nået til museerne,

og i hvert fald er der kun indkommet få fund med oplysninger. Ved disse tidlige højjudgravninger er et utroligt stort materiale gået tabt. Man må også regne med, at udgravningsmåden bevirkede, at mange ting ikke blev bemærket. Det er typisk for de højjudgravninger, der kendes til fra Vorgod sogn, at flere endog store høje var uden fund. Det siger nok mere om udgravningsmetoden end om højenes faktiske indhold.

Fund fra Vorgod sogn

I det følgende gives en oversigt over gravfund, bopladsfund og andre fund fra de enkelte perioder af oldtiden. De 105 fund er indtegnet på kortene fig. 6, 8 og 13.

Jægerstenalderen

Fra Vorgod sogn kendes i alt 14 bopladser fra jægerstenalderen (den ældre stenalder), som varer til ca. 4200 f.Kr. Der er ikke oplysninger om gravfund eller andre fund fra denne periode.

Det er muligt ud fra blandt andet små pilespidser at henhøre fundene til maglemosekulturen (ca. 7300-6000 f.Kr.), kongemosekulturen (ca. 6000-5200 f.Kr.) og ertebøllekulturen (ca. 5200-4200 f.Kr.). De ældste fund er fra ca. 7000 f.Kr., og jægerstenalderens sidste 3 årtusinder er således repræsenteret i sognet.

Bopladsfundene er indtegnet på kortet fig. 6. De 8 af pladserne er beliggende langs med Vorgod å på en ca. 3 km lang strækning. I øvrigt er der 1 plads vest for Vorgod og 5 ved større eller mindre vandløb i sog-

nets midterste del. Der er endnu ingen fundpladser ved de små vandløb helt mod øst i sognet.

Den største boplads findes ved Frifelt og har nr. 1 på kortet fig. 6. Her er fundet over 1200 redskaber, flækker m.m., foruden enkelte genstande fra bondestenalderen. Lidt vestligere kendes en boplads med enkelte fund fra jægerstenalderen og mange fra bondestenalderen.

En anden stor boplads ligger nær Rimmerhus bæks udløb i Vorgod å. Den har nr. 2 på kortet fig. 6. En blok, flækkeskraber, stikkel og forskellige pilespidser vises på fig. 7. Både denne plads og Frifelt-bopladsen har fund fra alle de 3 nævnte kulturer. Der har således begge steder været gentagne bosættelser fordelt over et langt tidsrum. På de øvrige pladser er opsamlet ret få fund, og de har indtil nu overvejende fund fra en enkelt af de 3 kulturer.

Bopladser langs med vandløb og søer i det indre Jylland blev som nævnt indledningsvis først erkendt i større omfang i 1930'erne, hvor de henførtes til den såkaldte gudenåkultur. Den har siden vist sig at være en sammenblanding af flere forskellige kulturer. Kun 2 af bopladserne fra Vorgod sogn er fundet før 1970. Herning Museum fik i 1950 oplysninger om fund fra den østligste plads i sognet, og i 1959 lavede Silkeborg Museum prøvegravning på den allerede omtalte plads ved Rimmerhus bæk (nr. 2).

I alt 7 bopladser er fundet af amatørarkæologer, og der er 5 steder opsamlet flint af ejeren. Herning Museum har i de seneste år registreret disse fund samt foretaget opsamling af overfladefund på 1 ny boplads og på en del af de øvrige pladser.

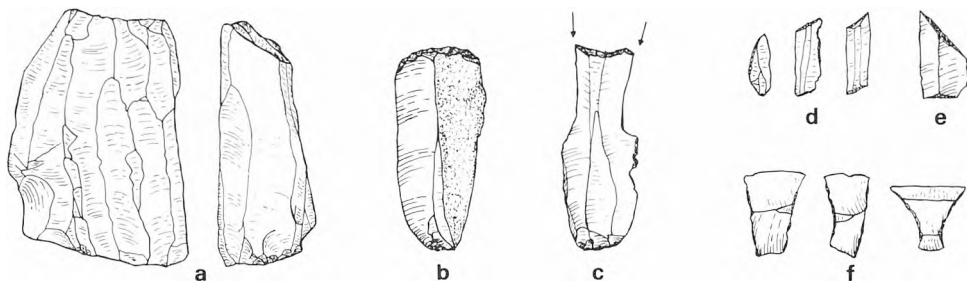

Fig. 7. Fund fra jægerstenalderen fra en boplads nær Rimmerhus bæks udløb i Vorgod å. a: mikroflækkeblok (set fra 2 sider), b: flækkeskraber, c: stikkel og skraber, d: mikrolitter, e: skævpil, og f: tværpile. Gengivet i 1/2 størrelse. Tegning: Jens Jørgen Kærgaard.

Det må formodes, at der ved systematisk eftersøgning langs med sognets vandløb kan findes mange nye bopladser fra jægerstenalderen.

Bondestenalderen

I Vorgod sogn er bondestenalderen (den yngre stenalder), der varer fra ca. 4200 til ca. 1800 f.Kr., repræsenteret ved en del gravfund og bopladsfund og et stort antal andre fund, især flintøkser. Bondestenalderen deles i 3 hovedafsnit: tragtbægerkulturen, enkeltgravskulturen og dolktiden. Alle fund fra bondestenalderen er vist på kortet fig. 8. Herpå er også indtegnet de 5 megalit-anlæg, der kendes fra sognet.

Tragtbægerkulturen

Den første bondekultur benævnes tragt-bægerkulturen, som ud fra de 2 mest markante gravformer er delt i dyssetid (ca. 4200-3200 f.Kr.) og jættestuetid (ca. 3200-2800 f.Kr.).

Der er registreret 4 stendysser, som ligger spredt i midterste og vestligste del af sognet, og 1 jættestue, som ligger helt mod sydøst. Tragtbægerkulturens forskellige former for fladmarksgrave kendes endnu ikke fra sognet.

Dysser og jættestuer har på grund af de store sten tidligt vakt opmærksomhed. For Vestjylland gælder det særlige forhold, at mange af disse gravanlæg er sløffet, fordi de store sten skulle bruges til andre formål. Megalitgravene må derfor ofte erkendes enten gennem udgravning eller ud fra gamle oplysninger om de ødelagte anlæg. Antallet er megalitgrave fra Ringkøbing amt er efterhånden ret stort.¹⁷

Jyndovn og Jylstenshøj omtales allerede i præsteindberetningen fra 1638 (nr. 1 og 2 på kortet fig. 8). Det var langdysser, ca. 70 og 60 m lange. Jylstenshøj blev siden ødelagt og glemt, men gen fandtes i 1980 ud fra udskiftningskortet fra 1805. Jættestuen Foksmosehøj (3) og runddyssen ved Rimmerhus (4) er med i sognebeskrivelsen fra 1883. Førstnævnte er siden fredet, og sidst-

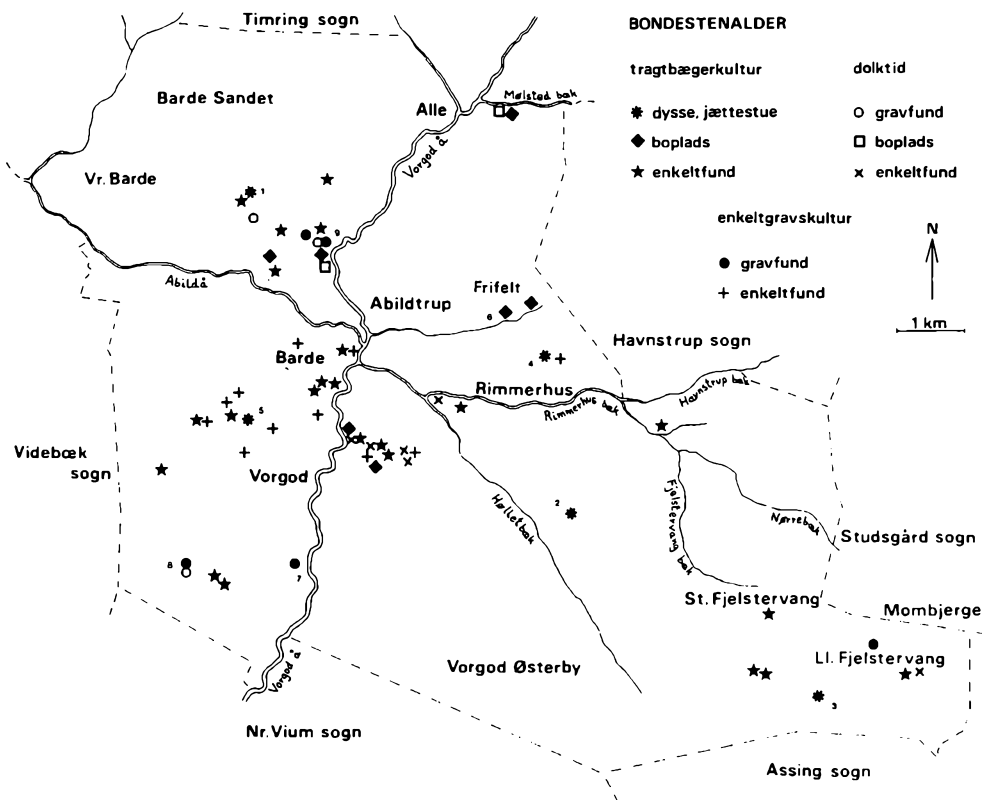

Fig. 8. Kort over fund fra bondestenalderen (yngre stenaldet) i Vorgod sogn, ca. 4200-1800 f.Kr. Der er 36 fund fra tragtbægerkulturen, 16 fra enkeltgravskulturen og 11 fra dolktiden. Nr. 1-9 er omtalt i teksten. Tegning: Jens Jørgen Kærgaard.

nævnte er helt forsvundet. Det 5. anlæg er en ca. 50 m lang, overpløjet langdysse, som i 1975 registreredes mellem Barde og Vorgod (5).

Fra disse 5 gravanlæg, som er opført i tidsrummet ca. 3500-3000 f.Kr., kendes kun 1 sikkert fund, nemlig en lille flintøkse, som i 1931 opgravedes ved Jyndovn og indkom til Herning Museum. Der skal desuden være fundet en halv flintøkse i lang-

dyssen mellem Barde og Vorgod og stenøkser og aske i Jylstenshøj.¹⁸

I Vorgod sogn er fundet 7 bopladser, som kan henføres til tragtbægerkulturen. Kun på en af pladserne er fremkommet skår, ellers drejer det sig om flintgenstande, f.eks. stumper af slebne flintøkser og grove skraber. Den største af bopladserne er beliggende ved Frifelt (nr. 6 på kortet fig. 8). Her er på en 200 m lang strækning blandt

andet opsamlet stumper af 7 tyndnakkede flintøkser fra dyssetid eller tidlig jættestuetid og 1 stykke af en tyknakked flintøkse fra sen jættestuetid.

I 3 tilfælde ligger bopladserne samme sted som jægerstenalderens pladser, og på 2 andre bopladser er der tillige fundet flint fra dolktiden.

Alle bopladsfund er registreret efter 1970. De 2 bopladser ved Frifelt skyldes amatørarkæologer. Herning Museum har opsamlet fund på 3 nye pladser og registreret genstande fra 2 bopladser, som er fundet af ejeren. Der er ikke foretaget udgrav-

ninger på disse pladser. Det er muligt, at en del af materialet fra de her omtalte bopladser tilhører den efterfølgende enkeltgravskultur.

Der er 24 andre fund fra tragtbægerkulturen. I 1912, 1936 og 1951 indkom flintøkser til Herning Museum. Siden 1975 har museet registreret 15 fund: 3 tyndnakkede flintøkser, 9 tyknakkede flintøkser, 1 tyndnakked grønstensøkse og 2 stenkøller med fure omkring. På fig. 9 er vist 3 af de registrerede flintøkser. Endvidere er 2 økser indkommet til museet, og der er registreret oplysninger om 4 forsvundne flintøkser.

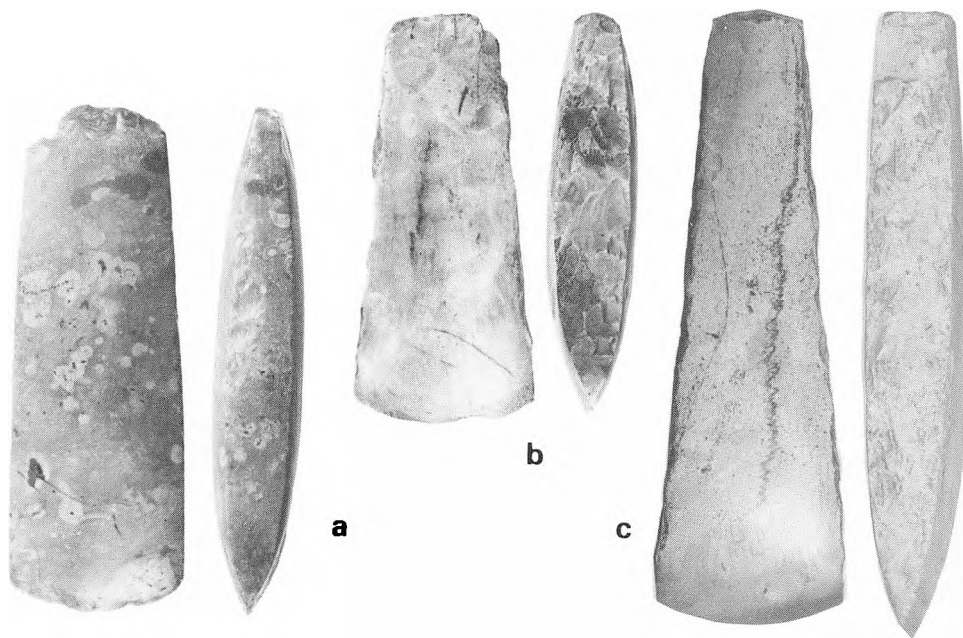

Fig. 9. Flintøkser fra tragtbægerkulturen. Fundsteder: a: Engbo, øst for Barde, b: Gl. Vesterager, vest for Vorgod, c: Havgård, nord for Barde. Økserne findes i privateje og er registreret af Herning Museum. Gengivet i 1/3 størrelse. Fotos: Kjeld Hansen.

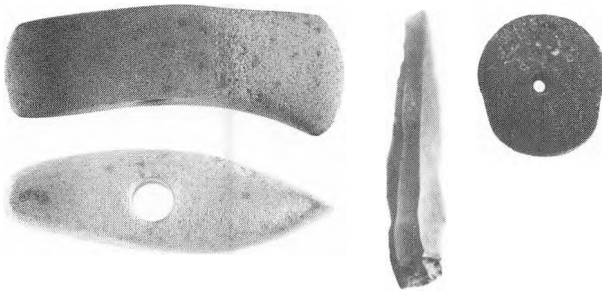

Fig. 10. Gravfund fra enkeltgravskulturen fra en høj ved Lille Fjølsterovang, bestående af stridsøkse (set fra 2 sider), flintflække og ravskive. Fundet indkom til Herning Museum i 1912. Gengivet i 1/3 størrelse. Fotos: Kjeld Hansen.

Hovedparten af disse fund fremkom i forbindelse med museets gårdbesøg i 1980 og 1981. En stor del af fundene er fra sidste del af jættestuetid.

Kortet fig. 8 viser, at de fleste af de genstande, som ikke kan henføres til bopladser og grave, stammer fra vestligste del af sognet, nemlig mellem Vorgod og Barde og nord for Barde. Det er en ca. 5 km lang

strækning på begge sider af Vorgod å. Fra samme område kendes 4 bopladser og 2 megalitgrave.

Enkeltgravskulturen

Fra enkeltgravskulturen, ca. 2800-2400 f.Kr., mangler sikre bopladsfund. Der kendes gravfund og enkeltfundne genstande.

Fig. 11. Herning Museums udgravning i 1974 af en overpløjet høj fra enkeltgravskulturen på Ottinggårds mark i Barde. I baggrunden til venstre ses en stor, overpløjet høj (bag venstre landmålerstok) og til højre ses 2 lave, fredede gravhøje, antageligt fra enkeltgravskulturen (omkring toppen af den højre landmålerstok). Foto: Hans Rostholm.

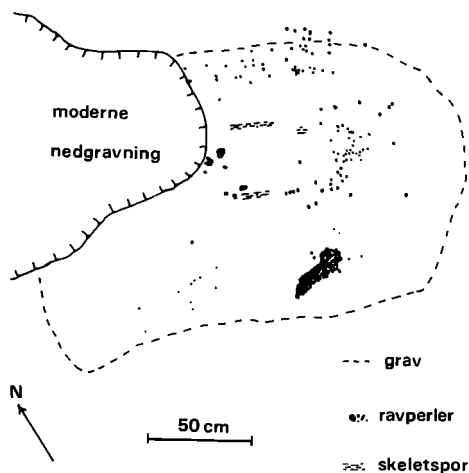

Fig. 12. Enkeltgrav på Ottinggårds mark i Barde, 1974. Plan af graven og dyngge med 266 ravperler. Tegning: Tinna Møbjerg og Jens Jørgen Kærsgaard. Foto: Hans Rostholm.

Ved gennemgangen af gravhøje er allerede nævnt, at enkeltgravskulturens høje normalt var små. De har derfor været meget udsat for udjævning og nedpløjning. Størstedelen af de 169 registrerede gravhøje i sognet er sandsynligvis fra enkeltgravskulturen. Det gælder både de 57 små høje (indtil 1,2 m i højden) og de 38 mellemstore (mellem 1,2 og 1,8 m). Hertil kommer måske en del af de store bronzealderhøje, som kan være anlagt oven på stenalderhøje, og vel også nogle af de 31 høje, som kun kendes fra gamle kort.

Der var fund fra enkeltgravskulturen i 2 af de høje, som Thierry i 1880'erne udgravede syd og sydvest for Vorgod (nr. 7 og 8 på kortet fig. 8). Der fandtes begge steder et retvægget lerkar og i sidstnævnte høj desuden en stridsøkse. På Forhistorisk Museum på Moesgård opbevares 2 stridsøkser, som i 1890'erne indkom fra 1 eller 2 høje ved Barde, men uden nærmere oplysninger.

I 1912 købte Herning Museum et fund fra en mellemstor høj ved Lille Fjeldstervang, bestående af et typisk mandsudstyr i en grav fra tidlig enkeltgravskultur: stridsøkse, flække samt en hel og halv ravskive; den halve er senere forsvundet, men resten af fundet ses på fig. 10.

I Vorgod sogn er kun foretaget egentlig udgravning af 1 enkeltgravshøj, nemlig den ene af de 3 Stensvig Høje på Ottinggårds mark i Barde (nr. 9 på fig. 8). Her undersøgte Herning Museum i 1974 en overpløjet høj, som ses på fig. 11. Ud over ødelagte grave fra dolktid og jernalder fandtes en enkeltgrav, der var anlagt på den gamle overflade og omgivet af en ringgrøft med en diameter på ca. 6 m. Ved undersøgelsen fremkom svage skeletrester samt 428 ravperler, hvoraf en del var opløjet, mens 266 ravperler lå samlet i en ca. 30 cm lang dyngge, fig. 12.

På overfladen af en nedpløjet høj 300 m nordvest for den netop omtalte blev i 1980

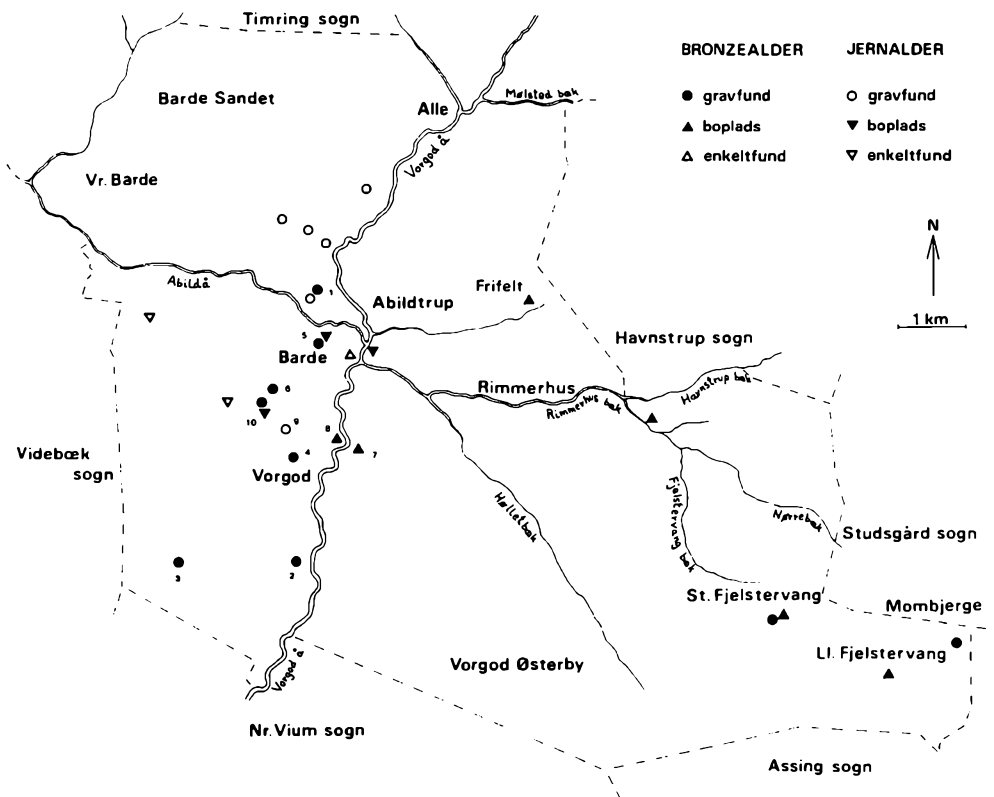

Fig. 13. Kort over fund fra bronzealderen og jernalderen i Vorgod sogn, ca. 1800-500 f.Kr. og 500 f.Kr.-1050 e.Kr. Der er henholdsvis 16 og 11 fund. Nr. 1-10 er omtalt i teksten. Tegning: Jens Jørgen Kærgaard.

opsamlet 3 store ravhængesmykker fra enkeltgravskulturen, men højen er ikke undersøgt nærmere.

Der er i alt 11 andre fund fra enkeltgravskulturen. Nationalmuseet modtog i 1904 en stridsøkse fra Østergård i Barde. Siden 1971 har Herning Museum registreret 10 fund fra denne kultur: 1 stridsøkse, 4 flintøkser, 3 tapkiler og 2 stenkøller.

Af de sidstnævnte fund er 1 fra Rimmerhus, og alle de øvrige er fra området

omkring Barde og Vorgod. De få gravfund er lidt mere spredt, med 2 fund nord for Barde og 1 fra Fjølstervang.

Dolketiden

Fra stenalderens sidste afsnit, dolketiden (ca. 2400-1800 f.Kr.), kendes 3 gravfund. I 1880erne fandt Thierry en flintdolk og en lansespids i en høj sydvest for Vorgod (benævnt 8 på kortet fig. 8); fundene er ikke

bevaret. I 1931 modtog Herning Museum en såkaldt pileskaftglatte fra Brunshøj nordvest for Barde (syd for nr. 1 på kortet). Endelig fandtes i 1974 en ca. 25 cm lang flintdolke og en lille pilespids fra en ødelagt

grav i den omtalte høj på Ottinggårds mark i Barde (nr. 9 på kortet).

På 2 bopladser med fund fra tragtbeholderkulturen er også fundet flint med dolktidens typiske fladehugning, dels på samme mark

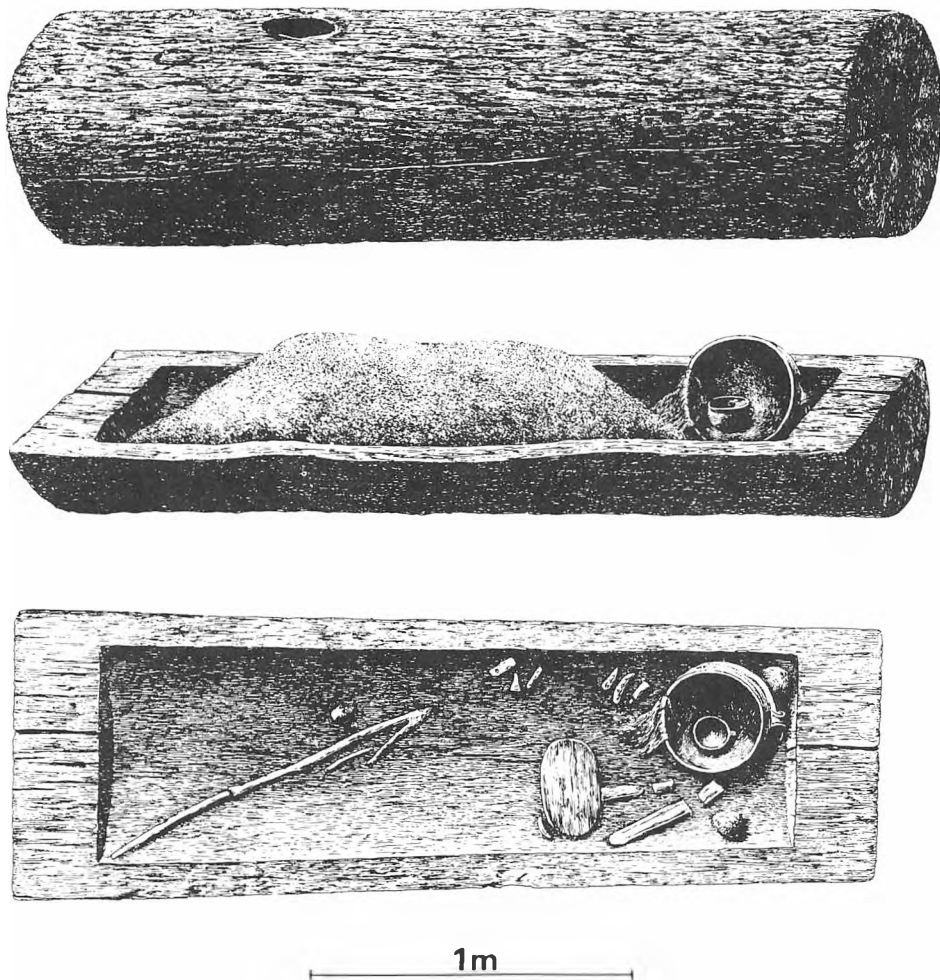

Fig. 14. Egekistegraven i Store Høj i Barde, tegnet af A. P. Madsen ved udgravningen i 1882. Øverst den uåbnede kiste med tyvehul i låget. I midten den åbnede kiste med nedfalden fyld. Nederst kisten med alle fund fremgravet. Gengivet efter Vilh. Boye, 1896.

som sidstnævnte høj og dels nær Mølsted bæk ved sognets nordlige grænse.

Herning Museum har i de seneste år registreret 6 andre fund fra dolktid: 2 flintdolke, 1 flintsegl, 2 flintpile og 1 skafthulsøkse af bjergart. De 4 af fundene er fra området nordøst for Vorgod, øst for åen.

Bronzealderen

Alle fund fra bronzealderen, ca. 1800-500 f.Kr., er vist på kortet fig. 13 sammen med fundene fra jernalderen. Materialet domineres af gravfund fra ældre bronzealder. Fra forrige århundrede er der oplysninger om fund fra i hvert fald 7 gravhøje.

Det rigeste fund er fra Store Høj i Barde (nr. 1 på kortet fig. 13), hvor Nationalmuseet i 1882 undersøgte en egekistegrav.¹⁹ Højjudgravningen var startet af distriktslæge A. Thierry og amtsfuldmægtig P. Rosenørn, som tilkaldte museet, efter at den velbevarede kiste var trukket ud af højen, og inden den blev åbnet. Graven var plyndret gennem et hul i egekistens overdel, antagelig allerede i oldtiden.²⁰ I egekisten fandtes tøjstumper og svage rester af den døde samt blandt andet et guldbånd, en træskål udsmykket med tinstifter og en sværdskede uden sværd. På fig. 14 er vist 3 tegninger fra udgravningen i 1882. På fig. 15 ses tyvens krogkæp og de genstande, som ikke blev fjernet fra graven.

I 1880erne udgravede Thierry bronzealdergrave dels i Skadhøj syd for Vorgod og dels i en høj sydvest for Vorgod (nr. 2 og 3 på kortet fig. 13). I førstnævnte høj fandtes et bronzesmykke med spiralornamentik (antagelig en bælteplade fra midten af ældre bronzealder).

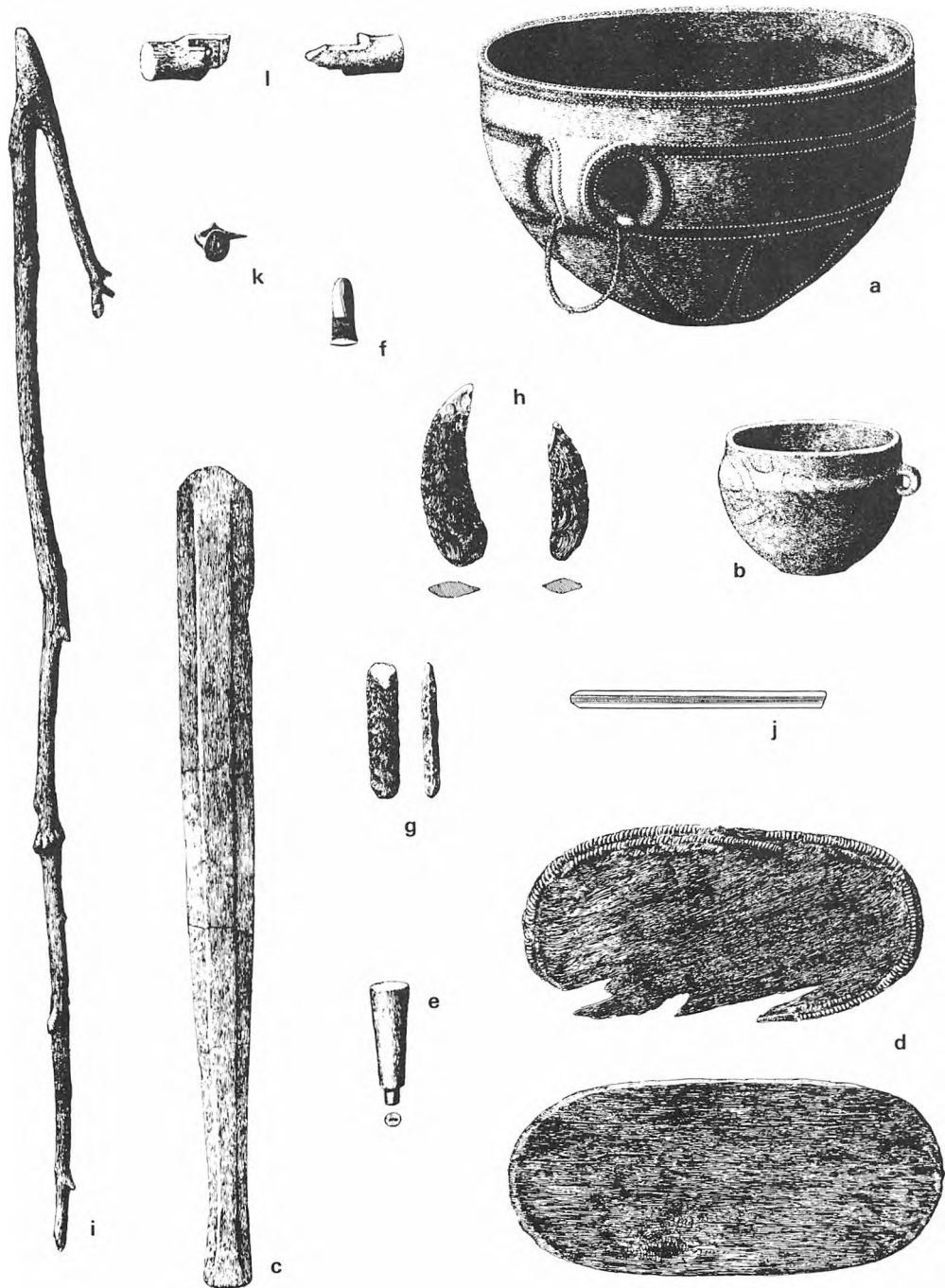
Sidstnævnte høj indeholdt en grav med et langt bronzesværd med skede og en anden grav med en bronzehalsring, 3 armringe og tandemalje. Disse fund opbevares, som de eneste fra Thierrys gravninger, på Nationalmuseet. I en artikel i Dagbladet den 17. januar 1883 kan man læse, at fundene er gjort af »Murer Søren Peder, der er lejet af Doktor Thierry i Videbæk til at grave i nogle Høje paa Vorgod Bys Ejendom«.

I 1878 fandt et postbud 2 bronzesværd, ca. 45 og 47 cm lange, i kanten af Gryssinghøj i nordlige del af Vorgod (nr. 4 på kortet fig. 13). Begge sværd er gået tabt. I 1882 erhvervede Nationalmuseet en 32 cm lang bronzedolk, der var fundet i en høj øst for Havgård i Barde (nr. 5 på kortet).

I forrige århundrede har Nationalmuseet endvidere registreret oplysninger om en lille stenkiste med brændte ben fra yngre bronzealder (syd for Store Fjeldstervang), og Århus Museum modtog i 1888 en bronzestump, der var opgravet i en af de sydlige Momhøje (helt mod øst i sognet).

I dette århundrede er kun tilkommet 2 bronzealdergrave. I 1904 fandtes en bron-

Fig. 15. Fund fra egekistegraven i Store Høj i Barde, udgravet i 1882. a: kar af træ, b: kop af træ, c: sværdskede af træ (uden sværd), d: bund og låg fra oval træeske, e: træskaft til bronzesyl (som manglede), f: pincet af bronze, g: ildsten af flint, h: 2 segle af flint, i: krogkæp (fra tyveriet), j: bånd af guldblik, k: bæltekrog af bronze, l: træstykker (rester af klapstol). Tegninger: A. P. Madsen. Gengivet i 1/5 efter Vilh. Boye, 1896.

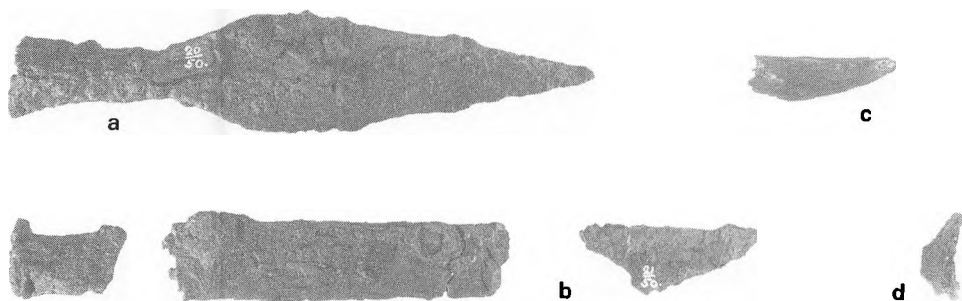

Fig. 16. Fund fra jordfæstegrav fra 3. århundrede, opgravet i 1950 nord for Vorgod. a: jernspyd, b: jernsværd, c: spidsen af et horn, og d: del af jernskjoldbule. Gengivet i 1/4 størrelse. Fotos: Kjeld Hansen.

zedolk fra tidlig bronzealder ved gravning af vejfyld i en høj på Bavnsbjerg sydvest for Barde (nr. 6 på kortet fig. 13). I 1954 fremkom ved sløjfning af en høj lige syd herfor en urne med brændte ben fra yngre bronzealder.

Højene fra ældre bronzealder er normalt store, og som tidligere nævnt er sandsynligvis næsten alle de 39 høje i den største gruppe (over 1,8 m) fra ældre bronzealder. Desuden kan en del af de høje, der er registreret som mellemstore eller små, oprindeligt have været større. Men under alle omstændigheder synes der at have været langt flere høje fra stenalderen end fra bronzealderen.

De store høje på kortet fig. 1 er fordelt over det meste af sognet, bortset fra de næsten fundtomme områder i mellemste del og helt i nordvest. I østlige del af sognet udgør de formodede bronzealderhøje en ret stor del af det samlede antal høje, mens der i vestligste del er forholdsvist flere formodede stenalderhøje.

Grave fra bronzealderen er især fremkommet i sognets vestligste del, ikke

mindst på grund af Thierrys gravninger. Kun ved Store Høj i Barde er der tale om en egentlig udgravning og rimelig varetagelse af fundet, mens en del af de øvrige her omtalte fund slet ikke er bevaret.

Der kendes 6 bopladser fra bronzealderen. Lidt nordøst for Vorgod, øst for åen, udgravede Silkeborg Museum i 1961 to store forrådskar, der er 46 og 48 cm høje og kan dateres til yngre bronzealder (nr. 7 på kortet fig. 13). I samme område og 5 andre steder er fundet såkaldte kogegruber med ildskørnede sten og trækul. Herning Museum har i de seneste år foretaget udgravning 2 steder, nemlig i sydlige del af Store Fjelsevang og ved Vorgod gamle vandmølle, nordøst for Vorgod (nr. 8 på kortet). Sidstnævnte sted undersøgtes i alt 5 kogegruber, og der synes at være gruber over et større område. Fra de øvrige pladser er der oplysninger om sådanne kogegruber, som til dels er konstateret af ejeren for længe siden.

Kategorien andre fund er kun repræsenteret af en lille bronzeøkse, en såkaldt celt, som er fundet lidt øst for Barde. Den ind-

kom til Herning Museum i 1943, men er siden forsvundet.

Jernalderen

Oldtidens sidste hovedperiode, jernalderen, begynder ca. 500 f.Kr. og slutter med vikingetiden, der varer til ca. 1050 e.Kr.

Materialer fra disse godt 1500 år er ret begrænset, nemlig 6 gravfund, 3 bopladsfund og 2 andre fund. De er sammen med bronzealderfundene indtegnet på kortet fig. 13.

Fra førromersk jernalder (500 f.Kr. - år 0) er indkommet 2 urner med brændte ben, fundet ved markarbejde i Barde i 1927 og 1936.

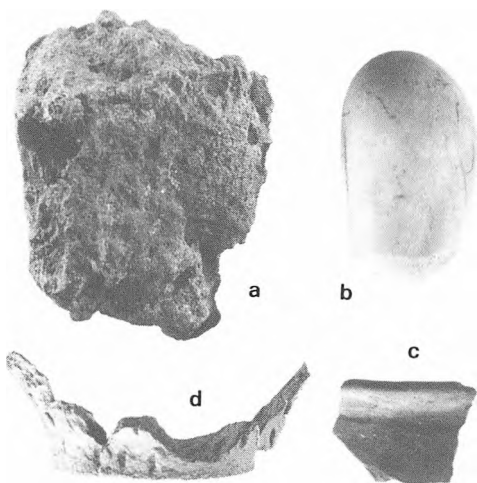

Fig. 17. Bopladsfund fra ældre romersk jernalder (0-200 e.Kr.), opsamlet på en mark sydvest for Barde. a: jernslagge, b: knusesten, c: randskår, og d: bundskår. Gengivet i 1/3 størrelse. Fotos: Kjeld Hansen.

Fra den efterfølgende romerske jernalder (0-400 e.Kr.) fandtes i 1950 en grav nord for Vorgod (nr. 9 på kortet fig. 13). Det var en jordfæstegrav med jernspyd, jernsværd, kant af skjoldbule og spidsen af et horn, fig. 16. Fundene kan dateres til 3. århundrede. H. P. Hansen fra Herning Museum besøgte stedet, men da var sagerne allerede gravet op.

Desuden er der 3 ødelagte grave, som må være fra ældre jernalder. De 2 er udgravet af Herning Museum i 1974 og 1980, og den sidste kendes ud fra oplysninger fra forrige århundrede.

Der er 3 bopladsfund fra jernalderen. I 1977 opsamledes fund fra ældre romersk jernalder på en mark mellem Vorgod og Barde (nr. 10 på kortet fig. 13). Der fandtes skår, knusesten og jernslagge, hvoraf et lille udvalg er vist på fig. 17.

Samme år registreredes en boplads nordøst for Barde med fund fra omkring Kristi fødsel og fra 4. eller 5. århundrede e.Kr.

Endelig er der i 1959 på et højdedrag ved Rimmerhus bæks udløb i Vorgod å foretaget mindre gravninger af Silkeborg Museum (hvor dog ingen fund er bevaret). Tingene blev dengang henført til bronzealderen. I 1980 lavede Herning Museum et par prøvehuller. De få fund fra boplasen er antageligt fra 4. eller 5. århundrede e.Kr.

Fra sognet er 2 andre fund med sparsomme oplysninger, dels en træspade, der i 1903 kom til Herning Museum fra gården Hamborg vestligst i sognet, og dels en ildsten, der i 1982 indkom fra Ny Vesterager nordvest for Vorgod.

Desuden fandtes i 1949 ved grøftegravning i Vorgod Østerby en fragmenteret vognaksel af en type, som snarest er fra

jernalderen, fig. 18. Det er et vigtigt fund, selv om oplysningerne er meget mangelfulde.

Sammenfatning af de hidtidige undersøgelser og registreringer i Vorgod sogn

Der er kun foretaget få egentlige udgravninger i Vorgod sogn. De fleste af fundene er fremkommet på en ret tilfældig måde og siden indsamlet eller registreret af et museum, i forrige århundrede overvejende Nationalmuseet og i dette århundrede først og fremmest Herning Museum.

De 105 fund fra Vorgod sogn er opført i skemaet fig. 19, hvor de ligesom i gennemgangen ovenfor er fordelt på oldtidsperioder og inden for kategorierne gravfund, bopladsfund og andre fund. Endvidere er fundene fordelt på indsamlingsperioder, som benævnes A, B og C. Der regnes med det tidspunkt, hvor fundet indkom til et museum eller blev registreret på et museum, hvilket kan være lang tid efter fundets fremgravning.

Periode A omfatter tiden indtil år 1900, d.v.s. stort set før der er indsamlet oldtidsfund af Herning Museum. Der er oplysninger om gravhøje fra præsteindberetninger, gamle kort (ikke mindst udskiftningskort og matrikelskort) og Nationalmuseets sognebeskrivelse fra 1883. Der foregik i slutningen af forrige århundrede en række højjudgravninger eller højplyndringer, blandt andet i en del bronzealderhøje. Herfra er kun bevaret meget få genstande, især bronzesager, som er kommet til Nationalmuseet og i mindre omfang til Århus Museum. Men langt de fleste af fundene fra de gennemgravede høje er gået tabt. Undersøgelsen af Store Høj i Barde i 1882 er den eneste egentlige udgravning før århundredskiftet.

Periode B omfatter tidsrummet 1901-1970, hvor Herning Museum indsamlede fund, men ikke foretog arkæologiske undersøgelser. H. P. Hansen var dog i Vorgod i 1931 og 1932 på grund af gravning i langdyssen Jyndovn og i 1950, hvor der var fundet en jernaldergrav. Der er indkommet et antal tilfældigt fundne genstande. Ifølge

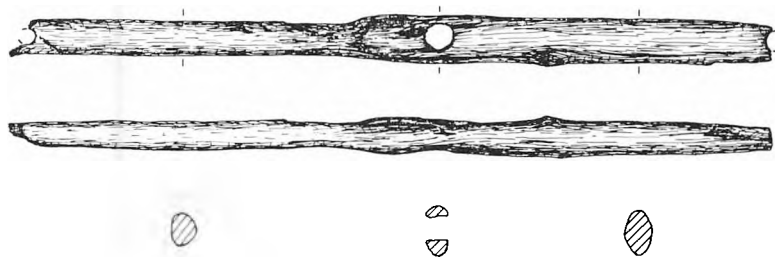

Fig. 18. Vognaksel af træ, fundet i 1949 ved grøftgravning i Vorgod Østerby. Antageligt fra jernalderen. Midterstykket og det meste af venstre ende er bevaret, i alt 102 cm i længden. Oprindelig længde: ca. 180 cm. Gengivet i 1/10 størrelse. Tegning: Jens Jørgen Kærgaard.

museets protokol modtoges eller købtes de første oldsager omkring århundredskiftet. De har slet ingen eller meget mangelfulde oplysninger. Der er eventuelt anført givens navn, men det fremgår ikke, hvor genstanden er fundet. Fra Vorgod sogn er i løbet af de 70 år indkommet 7 fund uden nærmere oplysninger og 15 med nogenlunde oplysninger, heraf enkelte til Nationalmuseet. I denne periode er ikke foretaget egentlige udgravninger i sognet. Silkeborg Museum har dog i 1959 og 1961 gravet 2 steder nordøst for Vorgod, men oplysningerne herfra er særdeles sparsomme, ikke mindst når man tager tidspunktet i betragtning. I 1950 foretog Nationalmuseet fredningsberegning i sognet, hvilket resulterede i 37 fredninger, således at i alt 45 høje var fredet. Der blev i forbindelse med beregningen kun registreret 7 nye høje, og med en vis forundring må man konstatere, at der ved denne gennemgang af sognet ikke blev indsamlet eller registreret en eneste genstand.

Periode C omfatter tidsrummet 1971-1984, hvor Herning Museum har foretaget arkæologiske undersøgelser. I Vorgod sogn er dog kun udgravet en gravhøj og lidt af en bronzealderboplads og lavet prøvegravninger på en del boplads og et par overpløjede høje. Der er endvidere foretaget gårdbesøg, søgt efter boplads forskellige steder i sognet og registreret fund i privateje. Herunder er registreret oldsager hos 4 amatørarkæologer, som har opsamlet et stort antal fund, overvejende fra stenalderen. Endelig er sognets gravhøje besigtiget, og der er eftersporet forsvundne høje ved hjælp af udskiftningskort og matrikelskort fra 1800-tallet.

Af skemaet fig. 19 fremgår det, at der fra jægerstenalderen kun kendes bopladsfund, hvoraf langt de fleste er tilkommet efter 1970.

Fra bondestenalderen kendes 13 gravfund og gravanlæg, blandt andet tragtbægerkulturens 5 megalitgrave, hvorfra der kun er bevaret 1 flintøkse. Alle bondestenalderens boplads er dukket op efter 1970. Kategorien andre fund omfatter i alt 41 løsfund, som næsten alle er tilkommet siden 1970. Der er mange fund fra tragtbægerkulturen, ikke mindst i forhold til antallet af grave og boplads fra denne kultur. De 5 gravfund fra enkeltgravskulturen står ikke i rimeligt forhold til de antageligt mindst 100 gravhøje, som ud fra størrelsen synes at være fra denne kultur. Boplads fra enkeltgravskulturen har vist sig vanskelige at finde og mangler endnu helt fra Vorgod sogn. Man kunne have forventet flere løsfund (andre fund), nemlig stridsøkser og andet fra de mange ødelagte gravhøje. Det samme gælder for dolktiden, hvorfra der kun kendes 1 flintdolk.

Bronzealderens grave består især af fund fra ældre bronzealder. Det sidste fund fremkom (ved gravning af vejfyld) i 1904. Der er kun 1 urnegrav fra yngre bronzealder, selv om sådanne grave normalt kan findes i kanten af de store høje. Det kan blive vanskeligt at fremskaffe bedre fund, da de store høje enten er ødelagt eller fredet og dermed beskyttet også mod arkæologer.

Jernalderen er den dårligst repræsenterede periode, med i alt kun 11 fund. Der er endnu ingen fund fra tiden efter ca. 500 e.Kr.

De 3 udbredelseskort med fund fra jægerstenalderen (fig. 6), bondestenalderen

Fund fra Vorgod sogn

Datering:	Periode:	(År)	Gravfund			Bopladsfund			Andre fund			I alt	
			A	B	C	A	B	C	A	B	C		
ca. 4200 f.Kr.	Jægerstenalder	(3000)	0	0	0	0	2	13	0	0	0	15	
ca. 2800 f.Kr.	Bondestenalder	Tragtbægerkultur	(1400)	4	0	1	0	0	7	0	3	21	36
		Enkeltgravskultur	(400)	2	1	2	0	0	0	0	1	10	16
ca. 2400 f.Kr.	Bondestenalder	Dolktid	(600)	1	1	1	0	0	2	0	0	6	11
ca. 1800 f.Kr.		Bronzealder	(1300)	7	2	0	0	2	4	0	1	0	16
ca. 500 f.Kr.	Jernalder	(1550)	1	3	2	0	1	2	0	1	1	11	
ca. 1050 e.Kr.	I alt		15	7	6	0	5	28	0	6	38	105	

Fig 19. Oversigt over 105 fund fra Vorgod sogn. Fundene er fordelt på oldtidsperioder, på kategorierne gravfund, bopladsfund og andre fund samt på indsamlingsperioderne A, B og C. A: indtil 1900: 15 fund, B: 1901-1970: 18 fund, og C: 1971-1984: 72 fund. Sognet har et areal på 84,8 km².

(fig. 8) samt bronzealderen og jernalderen (fig. 13) har fund fra stort set lige lange tidsrum, nemlig ca. 3000, 2400 og 2800 år. Jægerstenalderens bopladser er beliggende ved vandløbene. Udbredelsen af fundene fra de øvrige perioder viser et meget ensartet billede. Der er stadig en del fund langs med de store vandløb, men hovedparten af fundene stammer fra de højereliggende områder. Der er stor overensstemmelse mellem højkortet (fig. 1) og fundkortene for bondestenalder, bronzealder og jernalder, om end materialet fra de 2 sidstnævnte perioder er meget lille.

Om oldtidsbebyggelsens udbredelse i Vorgod sogn kan generelt siges, at der er en betydelig fundkoncentration i vestlige del af

sognet ved Barde og Vorgod, især vest for Vorgod å. Desuden er der en del fund i sognets østligste del omkring Fjølstervang. Midterste del af sognet (Vorgod Østerby, Abildtrup og Rimmerhus) har spredte fund, og området helt i nordvest (Vr. Barde og Barde Sandet) kan kun fremvise nogle få gravhøje.

I forbindelse med Herning Museums gårdbesøg i 1980 og 1981 blev hovedvægten lagt på den fundfattige, mellemste del af sognet. Halvdelen af gårdene blev besøgt, men det resulterede kun i 5 nye fund.

De 105 fund fra Vorgod sogn fordeler sig med 15 fund fra jægerstenalderen, 63 fra bondestenalderen, 16 fra bronzealderen og 11 fra jernalderen. I forhold til periodernes

Fund fra Herning-egnen

Datering:	Periode:	(År)	Gravfund			Bopladsfund			Andre fund			I alt
			A	B	C	A	B	C	A	B	C	
ca. 4200 f.Kr.	Jægerstenalder	(3000)	0	0	0	0	42	50	0	22	4	118
ca. 2800 f.Kr.	Bondestenalder Tragtbægerkultur	(1400)	24	4	12	0	7	44	11	39	93	234
			ca. 2400 f.Kr.	Enkeltgravskultur	(400)	33	26	45	0	0	7	7
ca. 1800 f.Kr.	Bondestenalder Dolketid	(600)	14	9	6	0	1	10	5	26	36	107
ca. 500 f.Kr.	Bronzealder	(1300)	50	19	10	0	8	22	10	16	9	144
ca. 1050 e.Kr.	Jernalder	(1550)	20	26	14	2	36	28	9	74	7	216
	I alt		141	84	87	2	94	161	42	199	188	998

Fig. 20. Oversigt over 998 fund fra Herning-egnen. Fundene er fordelt på oldtidsperioder, på kategorierne gravfund, bopladsfund og andre fund samt på indsamlingsperioderne A, B og C. A: indtil 1900: 185 fund, B: 1901-1970: 377 fund, og C: 1971-1984: 436 fund. Fundene er fra hele Herning Museums arbejdsområde, som i alt er på ca. 1560 km².

længde er bondestenalderen rigest repræsenteret, jfr. skemaet fig. 19. Hvis materialet var repræsentativt, måtte man forvente, at der var flest fund fra de yngste perioder, fordi antallet af mennesker vel stiger jævnt i løbet af oldtiden. Dertil kommer, at de ældste fund er mest udsat for ødelæggelse på grund af både almindelig nedbrydning og senere generationers aktiviteter. Men for det arkæologiske fundmateriale er det mere afgørende, at de forskellige typer af oldsager og anlæg ikke bevares lige godt og ikke opdages lige nemt.

Stenalderfundene domineres af flintredskaber, som er nærmest uforgængelige og lette at få øje på, i hvert fald flintøkserne, mens jernalderbopladserne blandt andet

viser sig ved skår (som efterhånden går til), knusesten og jernslagge, som normalt kun opsamles af særligt interesserede.

På mange gårde ligger opsamlede fund, først og fremmest flintøkser og til dels mindre flintgenstande. Der er mange oplysninger at hente ved en registrering af disse ting. De seneste års udvikling inden for landbruget har været ugunstige for arkæologer. Man hører ofte om problemerne med dybdepløjning og de store landbrugsmaskiner. Men der går også et stort materiale tabt, fordi arbejdet ofte udføres af maskinstationer, hvis folk normalt ikke på samme måde som ejeren er interesseret i, hvad der findes i jorden, og fordi de hyppigere ejerskifter betyder, at oldsagerne (eller

finderne med oplysningerne) forsvinder fra fundstedet.

For Vorgod sogn er der som nævnt en påfaldende mangel på fund fra jernalderen og på løsfund fra enkeltgravskulturen og dolktiden, specielt stridsøkser og flintdolke. Jernalderbopladsene vil uden tvivl dukke op ved yderligere undersøgelser i sognet, mens de foreløbige registreringer ikke tyder på, at de 2 andre fundgrupper kan forøges ret meget.

Hos Marinus Sørensen i Vorgod findes en stor samling, som nu bliver til museum under Videbæk kommune. Oldsagerne er ved indsamlingen ikke nummereret og er helt uden fundoplysninger. Kun en del af fundene er fra Vorgod sogn, men de kan ikke udskilles og derfor heller ikke anvendes i denne sammenhæng. I samlingen findes godt 60 flintøkser og andre fund fra tragtbægerkulturen. Fra enkeltgravskulturen er der 10 stridsøkser, 6 flintøkser og 4 stenkøller. Der er 48 flintdolke, hvoraf de fleste er fra dolktid, som også er repræsenteret af mindst 25 andre fund.

I denne samling findes måske en del af forklaringen på de manglende flintdolke i materialet fra Vorgod sogn, mens stridsøkserne også må være endt andre steder.

Alle fund fra Herning-egnen er vist i skemaet fig. 20. Der er i alt 998 fund med oplysninger fra de 30 sogne, som hører til Herning Museums arbejdsområde.²¹ Der er som helhed stor overensstemmelse med fundfordelingen på skemaet fra Vorgod sogn (fig. 19). Fra jægerstenalderen er der ud over bopladsen en del andre fund. Herning-egnen har også mange flintøkser og andre fund fra tragtbægerkulturen. Enkeltgravskulturen har både et lille antal

bopladsfund og et betydeligt antal gravfund, således at kulturen i modsætning til i Vorgod sogn er godt repræsenteret; det skyldes i høj grad, at museet i de seneste år har undersøgt et stort antal enkeltgravshøje. Bronzealderen domineres ligesom i Vorgod sogn af gravfund, der er fremgravet i forrige århundrede. Jernalderfundene fra Herning-egnen har en lidt anden karakter end det sparsomme materiale fra Vorgod sogn. Der er mange bopladsfund, som især er fremkommet ved de seneste årtiers anlægsarbejder. Desuden er der et meget stort antal andre fund. Det er især træsager og lerkar, som er fundet ved tørvegravning overvejende i 1930'erne og 1940'erne. Fra Vorgod sogn er kun et enkelt sådant fund (fig. 17).

Fundene fra Vorgod udgør en væsentlig del af det samlede fundmateriale fra Herning-egnen. Området omkring Barde og Vorgod i den vestlige del af sognet synes at være det rigeste område, når man ser på oldtiden som helhed i Herning Museums arbejdsområde.

Det er klart, at vor viden om Vorgod sogn kun kan bygge på de fund, som museerne har indsamlet eller har kendskab til, og hvorom der er gode oplysninger. Det foreliggende materiale er ikke repræsentativt, blandt andet er flintgenstandene for dominerende. Formålet med den bebyggelsehistoriske undersøgelse, som nu er påbegyndt i sognet, er netop at indsamle et mere repræsentativt materiale og derved forsøge at rette op på det skæve billede, som man får ud fra de tilfældigt indkomne og dårligt udgravede fund.

Noter

1. Sophus Müller: *Vei og Bygd i Sten-og Bronzealderen*. Aarbøger for Nord. Oldkyndighed og Hist. 1904, s. 1-64.
2. Therkel Mathiassen: *Gudena-Kulturen. En Mesolitisk Indlandsbebyggelse i Jylland*. Aarbøger for Nord. Oldkyndighed og Hist. 1937, s. 1-186.
3. Therkel Mathiassen: *Studier over Vestjyllands Oldtidsbebyggelse*. Nationalmuseets Skrifter. Arkæologisk-Historisk Række, II. 1948. Mathiassen lavede en tilsvarende undersøgelse på Sjælland: *Nordvestsjælland Oldtidsbebyggelse*. Samme skriftrække, VII. 1959.
4. Henrik Thrane: *Bebyggelseshistorie – en arkæologisk arbejdsopgave*. Fortid og Nutid XXV, 1973, s. 299-321.
5. Artikler af Henrik Thrane i 2. symposieberetninger: *Bebyggelsesarkæologi*. Skrifter fra Institut for Historie og Samfundsvidenskab. Nr. 17. Odense Univ. 1976. *Bebyggelseshistoriske metoder og teknik*. Skrifter fra Historisk Institut. Nr. 23. Odense Univ. 1978. Begge er udgivet af Henrik Thrane og indeholder en række artikler om bebyggelseshistorie. Endvidere kan nævnes følgende litteratur om bebyggelseshistoriske undersøgelser: Bent Jensen: *Bebyggelsesgeografi*. Hikuin 2, 1975, s. 135-144. Stig Jensen: *Ribeegnen gennem 10.000 år*. Mark og Monte 1984, s. 5-29. Svend Aage Knudsen: *Landskab og oldtid*. Atlas over Søllerød og Lyngby-Taarbæk kommuner. 1982.
6. Hans Rostholm: *Oldtiden på Herning-egnen*. 1982.
7. Torben Skov: *Artikler i Holstebro Museums årsskrift 1969-70, 1972-73 og 1975*.
8. Ringkøbing Museum har udgravet enkeltgravshøje i Hover og Sønder Lem sogne.
9. Hans Rostholm: *Oldtidsfund fra Vorgod sogn*, s. 13-68 i V. Nørlund Christensen: *Vorgodbogen*. 1982. Siden er indkommet 1 tapkule fra enkeltgravskulturen, og der er registreret 1 kølle fra samme kultur og 1 kølle fra tragtbægerkulturen samt fund, der ikke kan nærmere dateres (flint og kværn).
10. Præsteindberetninger til Ole Worm, I, Ålborg og Ribe Stifter 1625-42. Udgivet af Landbohistorisk Selskab 1970, s. 152-156. Heri er side 156 en tyndning af navnene på kortet, der her gengives som fig. 2.
11. Jfr. J. Abildtrup: *Vorgod Sogn*, 1926, s. 10.
12. Brev af 1. juni 1810 i topografisk antikvarisk arkiv på Nationalmuseets 2. afd.
13. V. Nørlund Christensen: *Vorgodbogen*, 1982, s. 453f.
14. Højderne på 1,2 og 1,8 m er anvendt af hensyn til angivelserne i fod (ca. 31 cm) i sognebeskrivelsen fra 1883. Hvis tallene fra 1883 og 1950 er forskellige, er største højde anvendt. 7 høje fra berejsningen 1883 er uden oplysninger og placeret i mindste gruppe.
15. Læge A. Thierry er omtalt i V. Nørlund Christensen: *Videbækbogen*, 1974, s. 130-32.
16. Sven Thorsen: »Opofrende venner og farlige fjender« ... 1890ernes højplyndringer, og et bidrag til arkæologiens socialhistorie. *Fortid og Nutid XXVIII*, 1979, s. 211-239.
17. Klaus Ebbesen: *Nordvestjyllands dysser og jættestuer*. Holstebro Museums årsskrift 1979, s. 51-102. Her mangler 3 af anlæggene i Vorgod sogn: Jylstenshøj, runddyssen ved Rimmerhus og den nyfundne langdysse mellem Vorgod og Barde.
18. J. Abildtrup: *Vorgod Sogn*, 1926, s. 10. P. Storgaard Pedersen: *Om Oldtidsfundene i Hardsyssel*, særtryk af Ringkøbing Amts Dagblad, udg. 1921, s. 32. Begge nævner fund fra Jylstenshøj.
19. Vilh. Boye: *Fund af Egekister fra Bronzealderen i Danmark*, 1896, s. 38-44 og pl. VI-VIII. P. V. Glob: *Højfolket*, 1970, s. 74-77.
20. Inger og Ebbe Lomborg: *Tyvens værktøj*. *Skalk* 1964 nr. 4, s. 27-30. Vilh. Boye: *Anførte arb.*, 1896, s. 42-44.
21. De 30 sogne er: Arnborg, Assing, Avlum, Bording, Engesvang, Gjellerup, Grove, Havnstrup, Herborg, Herning, Hodsager, Ikast, Ilskov, Kølkær, Nørre Vium, Nøvling, Rind, Simmelkær, Sinding, Skarrild, Snebjerg, Studsgård, Sunds, Sønder Felding, Timring, Tjørring, Videbæk, Vildbjerg, Vorgod og Ørre. Arealet er i alt på ca. 1560 km² eller ca. 18½ gange så stort som Vorgod sogn. Næsten alle fundene er omtalt i Hans Rostholm: *Oldtiden på Herning-egnen*, 1982.

Danmarks sidste benmølle

Der lever endnu mennesker, som i deres barndom havde en lille ekstraintægt ved at samle ben, som de for nogle få øre pundet solgte i en produkthandel eller til en omvandrende klude- og bensamler, der så sørgede for, at benene blev videresolgt til forarbejdning til bemel i en bemølle. – De er nået et godt stykke op i pensionsalderen, de folk, som har en sådan personlig erindring, og bemøllerne i Danmark er alle forsvundet lige med en enkelt undtagelse. Danmarks sidste bemølle står endnu helt intakt på sin plads ved Hover å, midt i det område, hvor bemølleriet havde sin største betydning.

Der er tale om det anlæg, som møllebygger Knud Haubjerg Pedersen i 1883 byggede til sig selv. Da det er Danmarks sidste, er der på denne måde i dobbelt forstand tale om et enestående teknisk monument over, hvorledes den danske kunstgødningsindustri opstod. For det var det, bemøllen skulle, lave fosforgødning til den udvaskede hedejord, som blev nybrækket. I tid falder opblomstringen af bemøllerne da også, sammen med hedeopdyrkingen.

Det var især vandmøllerne, der optog denne biproduktion, idet vandmøllerne efter, at møllenæringen i 1862 var givet fri, var blevet påført en stor konkurrence i deres sædvanlige næring af nye vindmøller, som var blevet opført i stort tal.

Bemel til jordforbedring, produceret i vandmøller, kendes i England tilbage til midten af 1700-årene.¹ En enkelt bemølle var i England i drift helt frem til 1965,² men denne sidste produktion anvendtes ikke som gødning, men til porcelænsfremstilling.

En gammel beretning går ud på, at englænderne opdagede bemellets gødningsværdi, da de så, at græsset groede kraftigere, der hvor knivfabrikkerne i Sheffield henkastede det bemateriale, som blev til overs ved produktion af knivskafter.

Efter Napoleonskrigene fik England en større import af ben fra kontinentet,³ ikke mindst Danmark blev leverandør af råvarer til denne gødningsindustri. Foretagsomme skippere opkøbte for næsten ingen penge rakkerkulerne rundt om i købstæderne og sejlede benene til England, hvor de fik dem godt betalt.

I lodsjournalerne fra Aggerkanalens lodseri ses i perioden 1838-1850 registreret adskillige skibsladninger ben fra Limfjordsområdet, bestemt for England. Alene fra Struer udskibedes år 1853 4.200 pund ben.⁴ Den samlede danske beneksport i 1865-66 beløb sig til 10 millioner pund.⁵

Interessen for en dansk produktion af bemel til gødning af hjemlig jord var ikke særlig stor, så længe der i England kunne opnås høje priser for de rå uknuste ben.

Det var en form for socialhjælp at udstyre krøblinge og fattige med et vandrebrev, der gav dem ret til at gå omkring og opkøbe og sælge produkter. Her præsenterer autoriseret klude- og ben-samler i Vestsalling, Mads Sloth sin forretning. Den solide kasse på børren repræsenterer salgsvirksomheden og søkkens indhold de opkøbte produkter. (Foto: Skive Museum).

Fredens Mølle på Amager optog i 1820'erne en produktion af benkul til bl.a. sukkerraffinering og havde også en mindre produktion af benmel, men fandt at dette var vanskeligt at afsætte, såfremt beneksporpen ikke blev pålagt en klækkelig udførselstold. En sådan ville regeringen ikke indføre, eftersom det ville skade den for Danmark meget fordelagtige benhandel og i særlig grad gå ud over de fattigfolk, som samlede benene.⁶

I Ringkøbing amt eksperimenterede møller Knud Hansen Beck i Faare Mølle i Bøvling allerede midt i 1840'erne med at fremstille benmel til jordforbedring.

Knud Beck gav en række af egnens landmænd prøver af sit benmel og bad dem registrere virkningerne. Resultaterne af denne forsøgsvirksomhed var overraskende gode, hvis man ellers skal fæste lid til de udtalelser og anbefalinger, som Knud Beck i 1856 afkrævede nogle af forsøgsdeltagerne.

Jens Jensen i Lundsbyhus i Lomborg skriver bl.a.: »Jeg har brugt 8 lispund ben til hver skæppe sæd; det har vist en fortræffelig fremgang, såvel til vårsæd som til vintersæd. Mine jorder er opbrækkede af mager hede med forskellig slags underlag.«

Knud Beck lod 17 af udtalelserne – og forventelig nok de mest positive – trykke og brugte dem som salgsfremstød for sit produkt, som han endnu var ret ene om at fremstille og sælge i Ringkøbing amt.⁷

Da Knud Beck begyndte på produktionen af benmel, havde han Peder Christian Sørensen fra Lem ved Ringkøbing som møllersvend,⁸ og denne opbyggede siden sammen med forskellige familiemedlemmer flere kartoffel- og benmøller på Skjern-

egnen, men det egentlige pionerarbejde foregik i Faare.

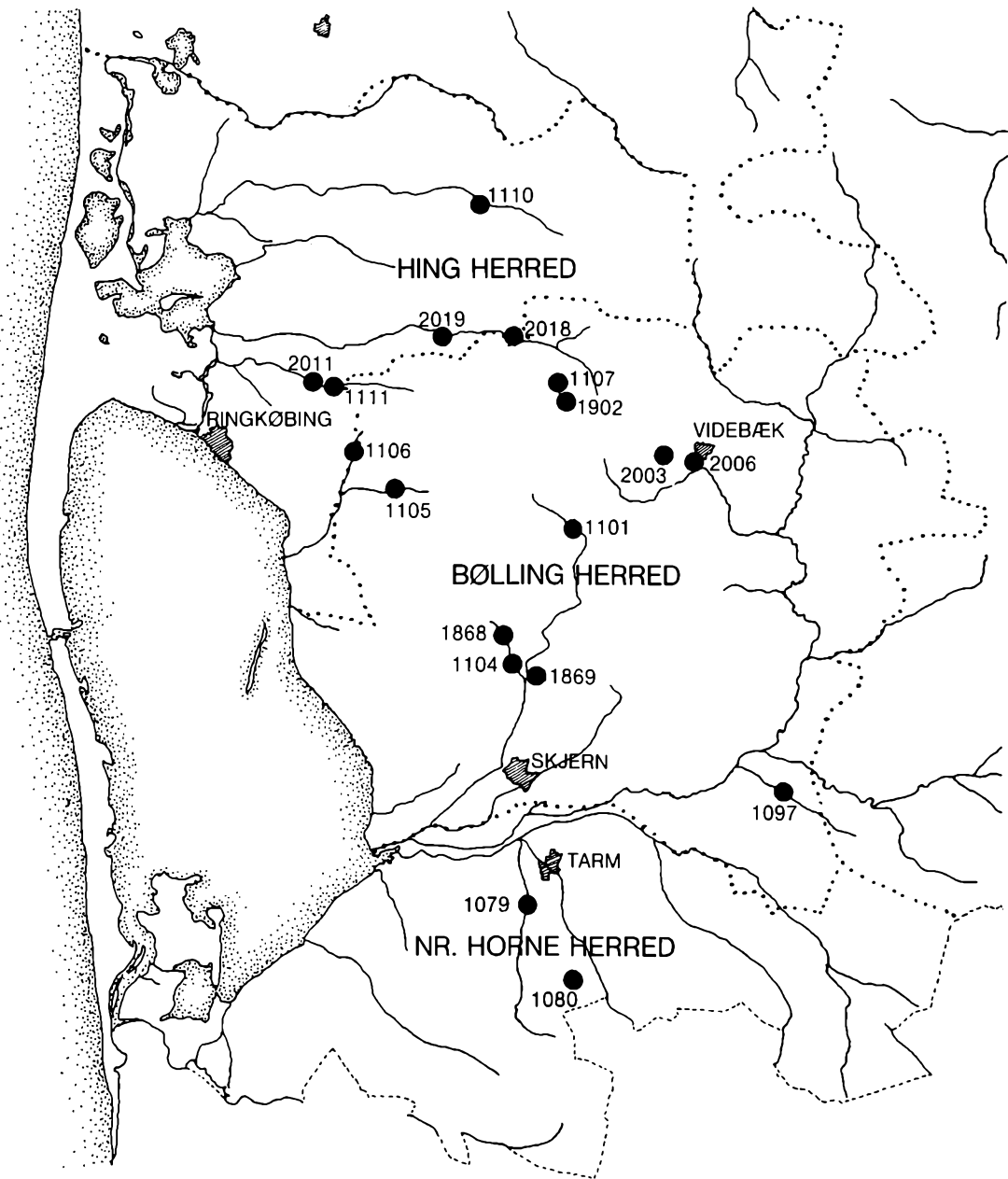
Det lykkedes for Knud Beck at få sine produkter til at slå an. I 1872 beskæftigede han ved benmølle, maltgjøroeri og gødningsfabrik alene 5 voksne mennesker.⁹

På dette tidspunkt, hvor der for alvor var ved at komme gang i hedeopdyrkningen, var det lykkedes at skabe meget stor tillid til benmelets effektivitet som gødning på magre nybrækkede hedejorder. En særlig holdbar og tillidsvækkende historie var den om hedeopdyrkeren, der på sin bryllupsdag strøede sit og konens navnetræk i benmel på græsplænen. Endnu på sølvbryllupsdagen kunne parrets navnetræk ses som særlig frodigt græs i plænen.¹⁰

En foreløbig opgørelse over benmøllernes antal og placering i Ringkøbing amt viser en tydelig koncentration i Hing, Bølling og Nr. Home herreder. Uden for dette område er kun registreret 3 benmøller, nemlig Faare mølle i Bøvling sogn, Quistrup mølle i Gimsing sogn og Lundgaard mølle ved Herning. Dog havde Aamølle i Gudum sogn et anlæg til knusning af strandskaller. Der er en påfaldende koncentration af benmøller i Vestjylland i egnene omkring Ringkøbing-Skjern, hvilket muligvis hænger sammen med, at benmel med størst fordel kunne anvendes på humusrige og sure jorder.¹⁵ Det gælder for alle benmøller, at de udførte en biproduktion i forbindelse med anden møllevirksomhed. Kun i få tilfælde har benmølleproduktionen været det overordnede. På kortet er møllerne nummereret efter »The international molinological number index« 2. udgave. Numrene identificerer følgende møller. 1079 Tarn mølle, senere Blåkilde mølles fabrik, Egvad sogn. 1080 Forsom mølle, Egvad sogn. 1097 Odderskær mølle, Boris sogn. 1101 Finderup mølle, Hanning sogn. 1104 Bundsbæk mølle, Dejbjerg sogn, som en overgang havde en meget stor produktion af benmel med 6 stampeværker à 6 køller. 1105 Ny mølle, Sdr. Lem sogn; benstampeværket her angives at være placeret i vindmøllen ved Ny mølle. 1106 Røgind mølle, No sogn. 1107 Brejninggaards mølle, Brejning sogn. 1010 Nørre Esp mølle, Torsted sogn. 1111 No Stampemølle, No sogn, der havde et anlæg med 4 stampekøller mage til Haubjergs. 1868 Kongsholm mølle, Dejbjerg sogn. 1869 Hanning Hedegaards benmølle, Hanning sogn. 1902 Brænderigårdens mølle, Brejning sogn; her var også tale om en tøjstampemølle, som var ombygget til benstampeværk, 2003 Gammel mølle, Videbæk sogn. 2006 Videbæk vandmølle, Videbæk sogn. 2011 Nogaards vandmølle. 2018 Vodhoved mølle, Hover sogn og 2019 Haubjergs benmølle og møllebyggeri, Hover sogn.

Benmøllerne voksede også frem i stort tal efter 1860. Der er ikke lavet en endelig undersøgelse af benmøllernes antal i Ring-

købing amt, men en foreløbig registrering slutter omkring 20 anlæg. Heriblandt den overlevede benmølle ved Høver å.

Tømrer og møllebygger Knud Haubjerg Pedersen (1859-1915) Hover, var på sin fars side ud af gammel tømrerslægt og på moderens af gammel urmagerslægt fra Idum, så det var ikke fra fremmede, han havde sin tekniske snilde og håndelag. Familien boede i en lille ejendom på nordsiden af Hover å. Værkstedet med de mange funktioner lå syd for åen, men ejendommen var forbundet med en spang. Her er hele familien Haubjerg med 13 børn og et enkelt barnebarn foreviget uden for hjemmet 10.11.1913.

Tømrer og møllebygger Knud Haubjerg Pedersen i Hover havde sammen med sin far, Peder Knudsen Haubjerg (1822-1901), der ligeledes var tømrer og møllebygger, nydt godt af, at møllenæringen i 1862 var givet fri. De havde opbygget flere nye møller på egnen og ombygget flere af de gamle til at kunne klare nye produktionen. Bl.a. var der blevet lidt småt at bestille for den gamle tøjstampemølle i ejendommen Vodhoved i Hover. Her byggede far og søn nu stampemøllen om, således at der sattes en

jernfod på stampekøllerne, for at de kunne bruges til at knuses ben med.

I 1883 blev Knud Haubjerg Pedersen gift og købte sig et stykke jord lige op til Hover å, hvor der var opstemningsret for at vandet kunne ledes ind i et engvandingssystem, som endnu kan spores i området. Vandet måtte stemmes op til en højde af 1,5 meter over bunden.

Ved Muldbjerg Mølle stod en gammel smedie. Den købte den 24-årige Knud Haubjerg Pedersen og flyttede hele byg-

Den gamle smedie fra Muldbjerg Mølle, der blev møllebyggeri og benmølle ved Hover å, fremtræder i dag i en noget ændret skikkelse, bl.a. er den tilført en ny loftsetage til Viggo Haubjergs tømrerværksted. Ved en opstemning af åen, hvor spangen løber, kunne vandet ledes gennem det lille turbinehus for enden af spangen. Opstemningsretten solgtes i 1960'erne til dambruget, der ses til højre i billedet. (Foto: Anders Jespersen.)

ningen inklusive esse og ambolt til den nyerhvervede parcel ved Hover å.

Allerede på dette tidspunkt havde Knud Haubjerg Pedersen skaffet sig et indgående kendskab til, hvorledes en turbine virkede, og i stedet for at lave et traditionelt underfaldshjul, byggede han selv i sin egen smedie en turbine, der kunne trække værkstedets maskiner samt kværn og benstamperi.

Turbinen var noget helt ukendt på egnen, og som så meget nyt blev den betragtet med megen mistro »den bette støwthjul – ka' den træk nøj«? Det kunne den; bl.a. et

stampeværk med 4 jernstamper og herpå begyndte produktionen af benmel.

I 1899 byggede Knud Haubjerg Pedersen en helt ny turbine, som blev stillet op i stedet for den første. Den nye turbine var ligeledes fremstillet i hans eget møllebyggerværksted. Turbinen var 42 tommer i diameter og forsynet med 18 ledeskovle og 18 løbeskovle. Dens ydeevne blev antaget at være 20 HK, selv om den aldrig er blevet målt. Det er denne turbine, som fortsat står på stedet, men da opstemningsretten er solgt fra og vandet ledt uden om turbinehu-

set, kan den ikke længere drives. Da turbinen kan bruges med et meget ringe fald, vil dette forhold dog let kunne reableres.

Samtidig med etableringen af ny turbine udbyggede Knud Haubjerg Pedersen benstamperen således, at den fik yderligere 2 stampekøller, som dog var lidt mindre end de oprindelige. Benmøllen havde således ialt 6 stampekøller. I øvrigt kunne turbinen med stor opfindsomhed sættes til at trække næsten alle roterende redskaber i møllebyggeriet.

Det er påfaldende, at benmøllen i Hover får udvidet sin kapacitet på et tidspunkt, hvor det f.eks. i Ribe amt siges, at benmelet er ved at gå af brug som gødningsmiddel, da det fortrænges af andre kunstgødninger.¹¹ Dog fortsatte en mindre produktion af bemel som fodertilskud.

I Ringkøbing amt er produktionen af bemel til gødning fortsat et stykke længere op i tiden, og industrien fik en sidste opblomstring under første verdenskrig.

Der blev i Haubjergs bygning lavet to kværne med møllesten på henholdsvis 30 og 42 tommer, og på den måde kom møllebyggeren til at konkurrere med sine kunder. Men når vindmøllerne i Spjald og Lervang ikke kunne male på grund af vindstille, eller Muldbjerg Mølle isede, ja så var der stor søgning til Knud Haubjergs kværne, der kunne køre uafbrudt. Den ene kværn bildedes, mens den anden var i brug. Når kværnen var ved at være sløv, var den særlig anvendelig til at male spergel (»gjer«) på, og det netop en afgrøde, der blev avlet en del af på egnen.

Knud Haubjerg og hans far havde bygget flere vandmøller på egnen, bl.a. ved Hovergårde, og havde reparations- og ombyg-

ningsarbejder på de øvrige møller, bl.a. i Muldbjerg Mølle, No Stampe, Abisgade, Hover Nørregaard og Vødhoved. Men bygningen af husmøller var efterhånden ved at blive hovederhvervet.

Til brug for møllebyggeriet trak turbinen også en metal-boremaskine og blæsebælgen til essen, således at man selv kunne lave en del metalarbejde i værkstedet. Ved snoretæk roterede en stor slibesten uden for huset, her kunne man holde værktøjet skarpt. Slibestenen var en gammel pillesten, som var fulgt med fra Muldbjerg Mølle. Viggo Haubjerg oplyser, at her kunne hans far slibe op til 35 høleer en søndag formiddag. Så den alsidige virksomhed omfattede også slibemølleri.

Desuden trak turbinen en båndsav til fremstilling af træsejl til den husmølletype, der kaldtes klapsejlere samt til udsavning af trækamme til de forskellige kamhjul. Der var lavet et snoretækshjul med 7-8 riller i, således at saven kunne bruges med forskellige hastigheder.

I forbindelse med mølleriet var tillige en skubsigte, og da Muldbjerg Mølle begyndte at tage sig betalt for at knuse foderkager – 25 øre pr. sæk – anskaffede Knud Haubjerg sig fra Ringkøbing Jernstøberi en kageknuser. Den skulle bruges med håndsving, men der blev i stedet sat et hjul på, så kageknuseren kunne trækkes med en snor fra båndsavshjulet. Det var børnenes arbejde at passe kageknuseren, mens en voksen passede kværnen.

Teknisk snilde og opfindsomhed prægede hele Knud Haubjergs virksomhed.

Benstamperiet blev også i høj grad passet af Knud Haubjergs børn, bl.a. sønnen Viggo (født 1903), der fra 6-års alderen tog

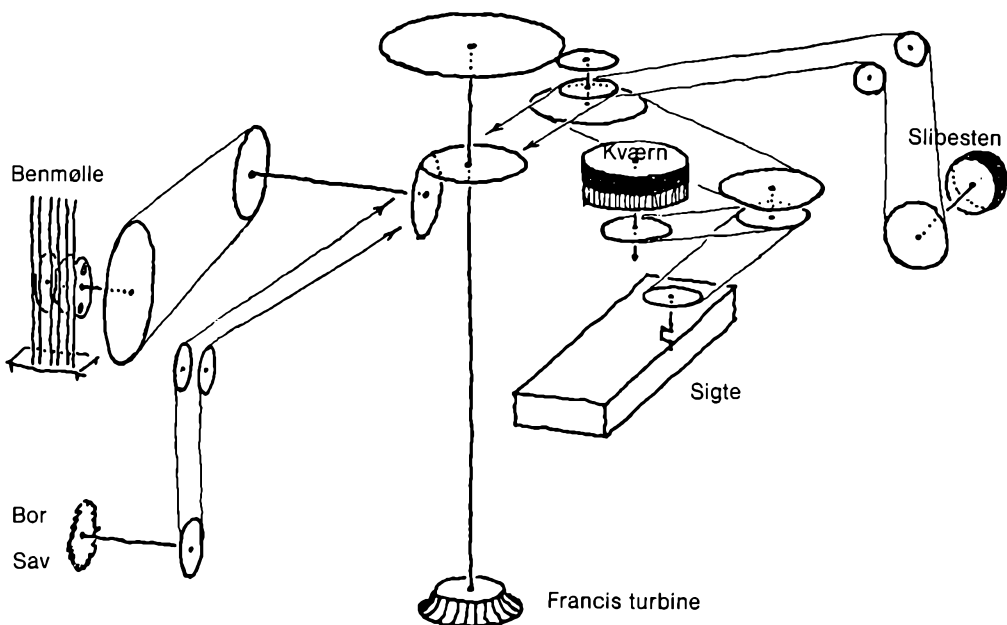

Diagram over drivarrangementet i Haubjergs mølle. Diagrammet er skitset af ingeniør Bjørn Damberg efter Viggo Haubjergs oplysninger december 1974. Ved samme lejlighed foretog Bjørn Damberg og Benny Boysen en deltaljeret opmåling af selve stampeværket i 1:5. Rentegning af diagrammet her er foretaget af ingeniør Anders Jespersen.

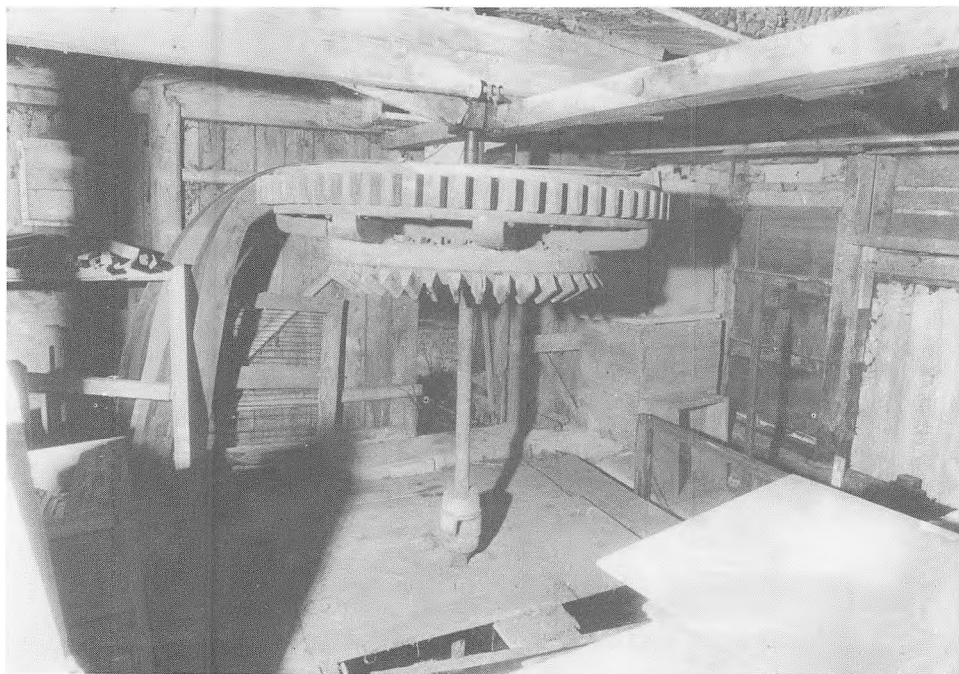
sig af fremstillingen af bemmel, så længe bemøllen var i brug.¹²

Endnu i begyndelsen af dette århundrede var der god efterspørgsel efter bemmel til gødning. Som middel mod stivsyge anvendtes bemmel tillige som svinefoder. Da benene ofte ikke var rensede, var det kun den bedste kvalitet, der brugtes til foderbrug. Mere urent bemmel blev brugt som hønsefoder.

Tilliden til bemmels styrke som gødning var efterhånden så stor, at det var vanskeligt at få bønderne til at opgive det relativt dyre bemmel til fordel for andre og billigere former for kunstgødning. Tydeligt kom det frem på et møde i Grindsted, hvor en kon-

sulent havde forsøgt at overbevise egnens hedeboender om, at bemmel ikke var penge værd. En tvivlende tilhører spurgte da, hvorfor hans får så altid af sig selv foretrak en mark, der var gødet med bemmel fremfor en anden. Konsulenten nåede ikke at svare, før en anden tilhører havde rejst sig og svaret: »Det skal jeg sige dig Mads! Det er fordi fårene er klogere end konsulenterne!«¹³

Til Haubjergs mølle kom bønderne med de ben, de selv havde samlet. Det kunne være 100 pund ben, som så blev knust. Et af børnene sad med en pind og skubbede benene, der blev lagt i truget omkring køllerne, ind under køllerne, der løftede sig efter tur. De tunge jernkøller faldt så ned på

Det dobbelte stjernhjul på akslen, der fører op fra turbinen under trægulvet. Den inderste række kamme (40 kamme) griber i et lodret kamhjul (27 kamme) på en aksel. På den anden ende af akslen sidder et træhjul til remtræk (diameter 92 cm) frem til det store drivhjul på stampeværket. Dette store drivhjul roterer en omgang for hver turbineomdrejning. (Foto: Anders Jespersen).

benene og splintrede disse. Trugets bund var en tyk jernplade, og det gav et øredøvende spektakel at knuse ben, og hele bygningen vibrerede. Bonden gav så et par øre pundet for at få benene knust og sigtet.

Fra alle produkthandlere i Ringkøbing kom der ben til Hover, og der var ingen afsætningsproblemer for det færdige produkt. En bonde bestilte engang 13.000 pund benmel, og Haubjerg kunne end ikke levere en tiendedel heraf. Bonden skulle bruge det til nye hedejorder med havreafgrøder. Fosfor og bakterier i benene satte god gang i jorden.

Under første verdenskrig, hvor der blev mangel på importerede gødningsstoffer, fik benmølleriet en oplomstring.

Knud Haubjerg var død i 1915, men svigersønnen Ebbe Madsen fortsatte med hjælp fra svogeren Viggo produktionen af benmel.

Fra »æ dødeslagter« – Vestjyden i Ringkøbing – ankom gode dampkogte ben i hestevogne. Det var gode råvarer, som køllerne slog lige igennem. Anderledes besværlig var de 6 store jernbanevognfulde ben, som for 444 kr. blev købt i Randers til levering på Muldbjerg station. Det var

Det store drivhjul til remtræk sidder fast på en vandret aksel, der er forsynet med tre hjul. Der er 2 knaster på hver side af hjulet, der således hver kan løfte 2 af de 150 cm høje stampeköller. (Foto: Anders Jespersen.)

De 6 lodrette stampeköller af jern falder i trugget fra en højde af ca. 20 cm og hele køllens vægt falder på en flade af 6 x 6 cm. De to stampeköller til venstre repræsenterer udvidelsen fra 1899. (Foto: Anders Jespersen.)

tydeligt en leverance direkte fra fronten; skind og hestesko sad endnu på en stor del af knoglerne, og Viggo Haubjerg måtte grave en del af benene ned for at få kød og skind til at rådne, før benene kunne knuses.

Fra benmøllen i Hover solgtes kun til private, og i slutningen af krigen solgtes en tønde benmel for 20 kroner. Da krigen var slut kunne en tønde 18% fosforsyre-gødning købes for 7-8 kr., så hvad der i sin tid ikke var lykkedes for konsulenten i Grindsted, det lykkedes i løbet af få år for priserne. Benmelet blev opgivet til fordel for 18%'s superfosfat.

En række danske forsøg havde tillige godtgjort, at benmelets virkning var betydeligt mindre end virkningen af den tilsvarende mængde superfosfat.¹⁴

Ebbe Madsen blev ved med at producere benmel frem til 1922, men da han var murermester og landmand, opgav han helt produktionen til fordel for de øvrige næringsveje. I 1924 købte Viggo Haubjerg, der var blevet uddannet tømrer, bygningerne af sin svoger, og her indrettede han værksted. Turbinen fik lov at trække båndsavnen og en rutebildynamo til et lille jævnstrømsværk. Det kørte døgnet rundt

og klarede familiens belysning gennem flere år, men måtte dog give op over for højspændingen.

Viggo Haubjerg indrettede sit tømrerværksted i en loftsetage, som fik løftet taget. Tilbage i undermøllen stod benstampeværket, men uvirksomt. Det blev brugt sidste gang i 1946. En ny krig havde skabt mangel på kunstgødning, og da der ved et nybygget hus ikke kunne skaffes kunstgødning til haven, fremstillede Viggo Haubjerg en god portion bemel til manden.

Det gamle møllebyggeri, tømrerværksted og benmølleri ved Hover å fremtræder ikke i dag som nogen arkitektonisk skønhedsåbenbaring. Bygningen er lappet og repareret med næsten alle de byggematerialer, der har været i brug i dette århundrede. Men inden for denne ydmyge skærm står endnu turbinen på sin aksel med et meget smukt udformet stjernhjul. På sin gamle plads står benmøllen, som den har stået der i mere end 100 år.

Benmøllen i Hover er et væsentligt element i den række af kulturhistoriske og kulturtekniske sammenhænge, der er så let aflæselig i Hover å-dalen. Udover at passe ind i den geografiske sammenhæng, så fortæller den også om den danske gødningsindustri opståen, hedens opdyrkning, vandmøllernes biproduktioner og meget andet. Den bør også stå om 100 år.

Noter:

1. Terry S. Reynolds: Stronger than a hundred men (1983) side 123 og 151.
2. Leslie Syson: The Watermills of Britain (1980) side 163.
3. Axel Nielsen: Industriens historie i Danmark Bd. III, 2. halvbind (1944) side 155 ff.
4. Benny Boysen: Den havn ved Struer (1981) side 44.
5. Axel Nielsen: op. cit. side 161.
6. Axel Nielsen: op. cit. side 159.
7. Anbefalingerne findes som bilag til Lemvig Toldkammers årsberetning for 1857. NLA B. 311-15.
8. Folketælling, Bøvling sogn 1845.
9. Rigsarkivet. Finansministeriets statistiske Bureau. Skematiske indberetninger til oplysning om arbejderbefolkningens vilkår indsamlet i henhold til Indenrigsministeriets cirkulære af 11.10.1872.
10. Bl.a. Steen B. Bøcher: Vandkraftens udnyttelse i det sydlige Nørrejylland før og nu (1942) side 290.
11. Steen B. Bøcher: op cit. side 290 og H. K. Kristensen: Ni sogne gennem hundrede år. Bygd nr. 3. 1972 side 26.
12. Oplysninger om benmøllens brug i dette århundrede, stammer væsentligst fra et interview, forfatteren havde med Viggo Haubjerg 23.11.1974.
13. H. K. Kristensen: op. cit. side 26.
14. Statskonsulent K. Hansen i Salmonsens Konversationsleksikon art. Bemel (1915).
15. Karsten Iversen, H. Land Jensen m.fl.: Agerdyrkningslære bd. II, Gødningslæren (1933) side 133.

Christen Linde – »vesterlandets konge«

1. Om en navnkundig mands død

Lauritz Axelson, sognepræst til Vester- og Østerbølle i Rinds herred, Viborg stift, førte i årene 1681-1715 dagbog over hændelser, som forekom ham af betydning i den tids Jylland. Lidt tilfældigt har det naturligvis været, hvad der kom ham for øre, men uden tvivl er forhold af større almen interesse før eller siden også nået til hans præstegård. Derfor er det i sig selv et træk af betydning, når han i 1706 under juli-august måned skrev:

»Ved samme Tid er og død den gamle og navnkundige Christen Linde af Holstebro. Han var fød af fattige Folk, og havde i hans Ungdom løbet om med Kram, men havde nu omsider og i mange Aar forbedret sig saa meget, at han nu der han døde, efterlod sine Børn og Arvinger store Midler og mange, 9, Herregaarde, saasom: Pallisbierg, Woldstrup, Møldrup, Tiphede, Stenumgaard, Øgelstrup, Bekmark, Ulf Sund, Kiergaardsholm«. ¹

Notatet indeholder i korte træk en samtidig opfattelse af Christen Linde's livsforløb, der på een og samme tid var dels grænseoverskridende i forhold til det købstads-miljø han var vokset op i fra første halvdel af det 17de århundrede, dels var typisk for den ny type rigmænd den endnu unge enevælde byggede sit økonomiske fundament på.

Ikke uden grund har kulturhistorikeren Hugo Matthiessen i den forbindelse talt om »matadorernes opmarch«²; rundt på de jyske herregårde måtte forgældede gamle adelsslægter vige for borgerligt fødte godsejere, hvis velstand havde rod i handel og udlånsvirksomhed: Henrik Müller (Lønborggård), Peder Moldrup (Vestervig Kloster), Enevold Berregaard (Kjølbygård), Frederik Kjær (Børghlum Kloster) og Thøger Lasson (Rødslet/Herningsholm) for at nævne nogle få af de mange. Blandt disse »homus novus« kom Christen Linde til at hævde sig ved en enestående velstand, der som nævnt af Lauritz Axelson gav sig udtryk ved store godsbesiddelser i det vestjyske område.

Lokalhistorikere med Ringkøbing amt som arbejdsområde kan da også kun vanskeligt undgå Christen Linde's navn, når det drejer sig om årene fra sidst i 1670erne til 1706.

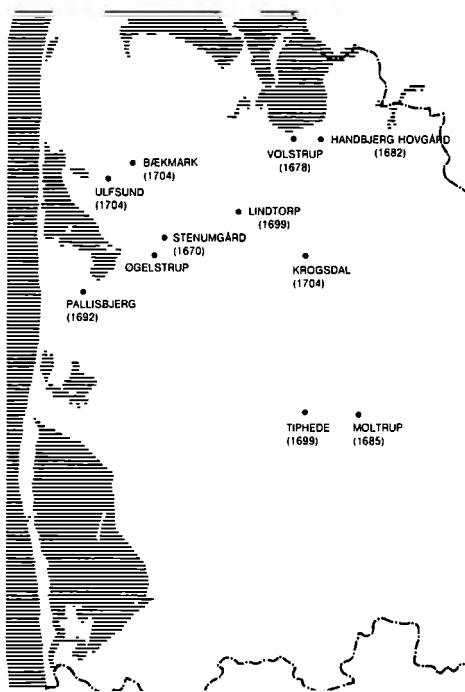
Ud fra en mere snæver betragtning var Linde dog om nogen et produkt af den tids handelsmiljø i Holstebro; her fandt afsættet sted mod et for sin tid enestående livsforløb. Af samme årsag arbejder Holstebro Museum på længere sigt henimod udgivelse af en biografi over Christen Linde, denne »vesterlandets konge« som han lidt vel patetisk om ikke urealistisk er blevet kaldt.³

2. Undersøgelsens mål

Det overordnede mål må blive en helhedsskildring af Christen Linde's liv, som det udfoldedes i samspil med miljøer og mennesker i samtidens Holstebro og senere i livsforløbet rollen som godsejer. Følgende aspekter vil blandt andet blive uddybet nærmere.

- a: Afdækning af en udviklingslinie i Christen Linde's økonomi; herunder såvel en vurdering af hans økonomiske forbindelser med statsmagten som handelsforbindelser i øvrigt, eventuelt med udlandet.
- b: Skildring af ham som det mest typiske vestjyske eksempel på de første borgerligt fødte godsejere efter enevældens indførelse i 1660.
- c: Konfrontere myterne, som generationer af vestjyder har fortalt op til nyeste tid, om Christen Linde med virkeligheden. En slags biografisk arkæologi.
- d: Registrering af eksisterende minder om ikke blot Christen Linde, men Linde-slægten i det hele taget; fortrinsvis i Ringkøbing amt.

I sammenhæng skulle disse elementer af-dække den betydning Holstebro-købmanden og hans nærmeste efterkommere fik for Vestjylland som handelsfolk, godsejere og administratorer. For et udtalt lokalt fænomen har der været tale om. I modsætning til for eksempel Marselis'erne så integrerede Linde'rne aldrig i statsadministrationens højere lag. Udgangspunktet i det vestjyske skulle hovedsageligt også udgøre virkefeltet.

Christen Linde ejede ved sin død i 1706 de på kortet markerede hovedgårde, i alt ca. 3.400 tdr. Hartkom. Beliggende langs åer og fjorde dannede gårdenes store engarealer grundlag for opfedning af stude.

3. Kræmmeren og grisetruget

Et livsforløb som Christen Linde's måtte i almuens sind fæstne sig som noget næsten overnaturligt, og derfra har der ikke været langt til de myter og sagn, som op til vort århundrede har cirkuleret om Holstebro-købmanden blandt vestjyderne. Fra slægt til slægt er de overleverede, ofte naturligvis stadig mere forvanskede, men dog også med en kerne af noget oprindeligt. En bid af den historiske virkelighed finder eftertiden i

disse historier, som samtidig er en bevidsthedshistorisk kilde af stor værdi; et livs- og menneskesyn præget af angst, naturreligiositet og romantik træder os imøde.

Og sagnene om Christen Linde har været mangfoldige; derfor optræder de i flere varianter i Evald Tang Kristensen's samlinger af jyske folkeminder og danske sagn »- som de har lydt i Folkemunde«. Den typiske fortælling om Christen Linde følger nedenfor. Ophavskvinden var Kirsten Marie Frederiksdatter, som boede i Ålbæk i Vendsyssel, og som var født i 1813. Mellem hende og Christen Linde's tid har kun været 3-4 generationer, vel en relativ kort periode i vurdering af forholdet mellem et sagn, som er overleveret, og så den oprindelige historie. Følgende fortalte Kirsten Marie Frederiksdatter til Tang Kristensen:

»En kræmmer gik nede ved Vesterhavet og vilde købe rav. Han kom til et lille hus, og der stod en gris uden for og åd af et fad. Så gik han ind og vilde handle med konen, sælge et og andet. Ja, konen havde ingen penge. Han vilde bytte med det grisetrug, og så fik han det af hende. Hun tykte jo, hun fik en forfærdelig god betaling for det. Så købte han en gård i Nørregade i Holstebro og plantede lindetræer langs hen med huset. Kongen var der en gang i besøg, og han sagde: Der var linder udenfor, så skulde der også være Linder indenfor, og han gjorde dem til adelige. Derfra skal den Linde-familie udstamme, og der blev jo mange af dem«. ⁴

Fortælleren har dog glemt det ikke uvæsentlige, at det nævnte grisetrug naturligvis var af det pureste guld, deraf Christen Linde's helt overnaturlige rigdom. Lignende fortællinger kunne blandt andre

Mariane Jensdatter fra Hjerme og Marie Sandal fra Brande berette. Det ene sted var svinetruget byttet ud med en gulddøbefont bestemt til Rusland, som under en storm kom iland på den jyske vestkyst med et strandet skib. I den anden variation var der tale om et andetrug, og således eksisterede sagnene om oprindelsen til Christen Linde's rigdom i forskellige former dog med samme grundsubstans: rigdommen skyldtes tilfældighedernes spil, måske med et gran af overnaturlig indflydelse. ⁵

Derfra har det ikke været noget stort skridt at sætte Lindes navn i forbindelse med en kvinde, som samtiden betragtede som heks, og som blev berømt af samme grund: Maren Spliid i Ribe. Sagnet fortalte at Christen Linde, der dog bærer navnet Niels i denne forbindelse, var søn af denne ulykkelige kvinde. Efter hendes domsfældelse forlod den unge Linde sammen med faderen fødebyen i en blanding af sorg og vrede, for til sidst at slå sig ned i Holstebro. Og her begynder den kendte historie så. ⁶ Dette sagns hovedindhold må være kilde til den roman T. A. Becker i 1857 publicerede under titlen »En Familiehistorie. Fortidsminder fra Jylland«. Heri er Christen Linde i hvert fald søn af Maren Spliid og selv om Becker's hensigt var »at lade Tiden fremtræde for Læserne, saaledes som den var, med stræng historisk Nøiagtighed, saavel hvad Begivenhederne som de historiske Hovedpersoner angaaer« ⁷, så må man nok sige, det fantastiske element er det vægtigste i romanen. Hvem der var moder til Christen Linde vides ikke med sikkerhed, men faderen var uden tvivl Holstebro-købmanden Christen Jepsøn Linde, der døde den 2. november 1656. ⁸

På epitafiebilleder i Holstebro sognekirke skildres Chr. Linde dels som yngre købmand dels som den ældre jordmagnat, hvis besiddelser omfattede mere end et grevskab.

4. Epitafiernes billede af Christen Linde

I Holstebro kirke hænger idag to epitafier som minde over Christen Linde og hustruen Dorothea Nielsdatter Solgaard; det ældste og enkleste kom første gang i nyere tid frem, da gravmælet over Linder'ne sløjfedes før den gamle sognekirke erstattedes af en ny og større kirke i 1906. På et tidspunkt i vort århundrede er det ældre epitafium så igen gemt under det større og nyere, som er et overdådigt barokarbejde. Under restaurering af dette først i 1980erne kom det ældre epitafium atter for dagens lys, og således har eftertiden to billedfremstillinger af Christen Linde's person fra forskellige faser i hans tilværelse at anvende som udgangspunkt for en karakteristik af mennesket Christen Linde, et billede som ellers fortrinsvis ville finde indhold ud fra landstingets skøde- og panteprotokoller.

Nuancerne ville udviskes og en spekulant af højeste karat stå foran os.

På det ældste epitafium fremtræder Christen Linde som en ca. 40 årig alvorlig mand iklædt en meget enkelt dragt; intet prangende eller imponerende ved den skikkelse. Det er købstadens velsituerede købmand, vi her møder, een blandt flere i den tids Holstebro. Det vil sige i 1670-80erne. Hænderne holdes fromt op foran brystet, men øjnene møder iagttageren skarpe og fastholdende, således at indtrykket af et viljestærkt menneske fæstner sig.

At Christen Linde på et senere tidspunkt i tilværelsen, hvor hans lykke var gjort, ønskede et nyere og mere imponerende epitafium sat op over sig og sin hustru var kun naturligt. Den fromme attitude er bibeholdt om end hænderne, der nu er velkræftige, ser ud som kunne de gnide hinanden en ekstra gang, hvis en god forretning lyk-

Christen Lindes adelsvåben med lindetræ og lindorm i sandsten og indmuret i Voelstrups østfløj.

kedes. Ansigtet under allongeparykken præges stadig af de stærke øjne, og nok ser Christen Linde på dette maleri veltilfreds og måske en smule mild ud, men ingen tvivl om, at ansigtet også røber en karakter der hurtigt kunne udvise handlekraft og egen-sind. Det er den forekommende mand, når den gamle adel skulle låne penge mod pant i deres godser, men også den ubønhørlige

kreditor, når pantene ikke indfriedes. Som Hugo Matthiessen formulerede det over et gammelt ordsprog »-det, som en Gang kommer i Ulvs Mund, er ikke godt af faa ud igen«. ⁹ Et på een og samme tid eventyrligt, dygtigt og dæmonisk menneske.

At Christen Linde adledes den 17. oktober 1704 af kong Frederik den Fjerde er ikke i sig selv bemærkelsesværdigt, da enevæl-

den var ved at opbygge en ny adel. Man bør dog tillægge det en vis betydning, at der på Linde's kisteplade, som opbevares i Holstebro Museum står, at adelsskabet skyldtes hans »- høye Forstand, og Fædernelanded bevüiste Tienister«. Her møder vi ikke som hos mange af de samtidige nyadlede, blandt andre svigersønnen Niels Leth til Nørre Vosborg, et menneske hvis adelsskab byggede »på sær kongelig nåde«, som der ofte står, når vedkommende har købt sig til værddigheden. Det antydes flere steder, at adelsskabet havde rod i, at Christen Linde under krigen sidst i 1600årene havde forstrakt kronen med ikke ubetydelige lån, som han vel at mærke ikke ønskede at få tilbagebetalt. Lånene skulle betragtes som en gave til samfundet i trange tider.¹⁰ Som andre af den tids rigmænd ydede Christen Linde rigtignok mere eller mindre frivilligt lån til såvel kongen som staten, men så vidt det til nu er undersøgt, blev disse lån altid tilbagebetalt til tiden.¹¹ Forklaringen må være, at disse lån i sig selv betragtedes som velgerninger mod fædrelandet. Med blot en smule indblik i Christen Linde's stramt styrede økonomi synes det ikke troligt, at han skulle have eftergivet nogen noget. Det ville da også i denne sammenhæng være at tillægge ham en usædvanlig høj grad af opportunisme.

Den 9. august 1706 døde denne vestjyske magnat på herregården Pallisbjerg i Staby sogn, »et af Dyd, Lyche og Hæld Ualmindeligt Exempel Blandt de Dödelige -«. ¹² Knap 3.500 tønder hartkort efterlog han til de 4 sønner og 2 døtre, som overlevede af de i alt 17 børn, han havde fået med Dorothea Solgaard. I deres hænder blev de 3.500 tønder hartkorn til ca. 9.000. For vestjysk

historie var opbygningen af disse godskomplekser af stor betydning, ikke blot ud fra en landbrugshistorisk synsvinkel, men også betragtet som et centralt element i udviklingen af hele regionens almindelige økonomi. Deri perspektivet ved videre undersøgelser omkring denne Holstebro-købmands liv og virke.

Noter:

1. Becher, Ignatius (udgiver), »Dagbog fra det 16de, 17de og 18de Aarhundrede«, Aalborg 1813, s. 179-80.
2. Matthiessen, Hugo, »Snapstinget. Jydsk Termin, Marked og Mennesker«, Kbh. 1946, s. 35-69.
3. Således af forfatteren August F. Schmidt i artiklen »Vesterlandets Konge« i Holstebro Dagblad d. 28. august 1947.
4. Tang Kristensen, Evald, »Danske Sagn, som de har lydt i Folkemunde«, 4. afdeling, Aarhus 1896, s. 174.
5. De forskellige sagnvarianter publiceret i Tang Kristensen's anførte værk s. 172-74.
6. Tang Kristensen, Evald, »Sagn og Overtro fra Jylland samlede af Folkemunde«, anden samling, Kolding 1886, s. 155-57.
7. Becker, T. A., »En Familiehistorie. Fortidsminder fra Jylland«, Kbh. 1857, forord s. 2.
8. Står således anført i omtalen af Christen Jepsøn Linde's gravsten i indberetningerne til biskop Bloch fra 1767. (Ribe bispearkiv C. 4-775 Landsarkivet Viborg). Meddelt af Rigmor Liljelund, Naur.
9. Matthiessen, Hugo, op. cit., s. 63.
10. Nystrøm, Eiler, »Biografiske Efterretninger om Peter Munthe Bruns og Ane Munchs Slægt«, Kbh. 1910, s. 152.
11. Ibid., s. 153-54.
12. Inskription på kisteplade. Holstebro Museum nr. 3734.

En billedskærers værksted

Afrivningskalenderen viste 19. november 1982. På billedskærerbænken ved det store vindue ud mod baggården lå en tryglende bøn skrevet med kuglepen på et stykke pap: »Vær venlig ikke at tage mit værktøj fra mig, da jeg ikke kan udskære mere, hvis jeg mister det. Med tak. W. Michaelsen. (NB. Det er en katastrofe for mig at miste det)«. På forkanten af en træhylde, som rummede værkstedets arkiv, bekendtgjorde et gulnet avisudklip: »Godt håndværk kan nu engang ikke laves på maskine«. På en krog hang den beigefarvede lærredskittel endnu med lidt rod og spåner i lommerne.

Kun manden manglede. Ham der skulle fylde kitlen ud, sætte tiden igang igen, lave det gode håndværk i hånden, med det værktøj han havde bedt om at få skånet. Men manden kom ikke.

Vi stod i det værksted, som vi lige havde fået besked om, at vi måtte overtage til museet. Værkstedet var komplet med værktøj, tegninger, modeller, skabeloner, eksempelsamling og et helt komplet arkiv efter 52 års virksomhed i en branche, som havde sin storhedstid allerede i den katolske periode. Der var noget andægtigt over at stå omgivet af lutter håndredskaber og gedigne eksempler på erhvervets formåen i et af de værksteder, hvor håndværket havde overlevet længst.

Billedskærer i Struer, Wilhelm Frederik

Michaelsen, døde 22. november 1982, og med ham en af de sidste udøvere af et ældgammelt håndværk.

Wilhelm Michaelsen repræsenterede såvel på fagets som på slægtens vegne en lang håndværkertradition. Faderen, Carl Wilhelm Heinrich Michaelsen, var født 1872 i Lütjenburg i Holsten og var som ung uddannet snedker draget på valsen til Danmark. 9. juni 1898 henvendte han sig på politikontoret i Fredericia og viste, at han var i besiddelse af en kontant beholdning på 20 kr. Han fortsatte nordpå for at søge arbejde. Det lykkedes hverken i Vejle, Horsens, Skanderborg, Århus, Randers eller Skive.

I Skive var den kontante beholdning nedbragt til 6 kr., og der var stadig intet arbejde til den unge snedker, som så blev sendt videre til Holstebro. På vejen mod Holstebro kom Carl Michaelsen gennem Vindeby, og på sit tyske mål spurgte han efter arbejde hos snedkermester O. Andersen, og her lykkedes det. Han blev ansat 21. juni og flyttede i oktober til Struer, hvor der var arbejde at få hos snedkermester N. Chr. Madsen, der havde et værksted i Østergade 23 med en halv snes ansatte.

Da N. Chr. Madsen i 1904 gik fallit, kom Carl Michaelsen til at arbejde hos snedkermester I. M. Christensen, der i 1899 havde startet et møbelsnedkeri, der siden skulle

Uden for billedskærerværkstedet i Købstadsmuseet »Den gamle by« i Århus hænger Laurits Petersens smukt udskårne fagskilt. Museet rummer endvidere en del samlinger fra Petersens værksted. Også i Struer-Holstebro-egnens kirker findes eksempler på arbejder fra Petersens værksted. I Holstebro sognekirke har han lavet udsmykninger på kirkestolene og frisen i korrundingen. I Naur, Sevel og Borbjerg kirker er bl.a. dekorationerne på kirkestolene udført af Petersen, og i Ølby og Timring kirker har han skåret træ til altertavlerne. Præstetavlen i Måbjerg kirke er ligeledes Petersens arbejde.

udvikle sig til et stort landskendt møbel-firma. Her kom Carl Michaelsen til at arbejde gennem adskillige år, ligesom han kom til at undervise i møbelfagtegning på Teknisk skole.

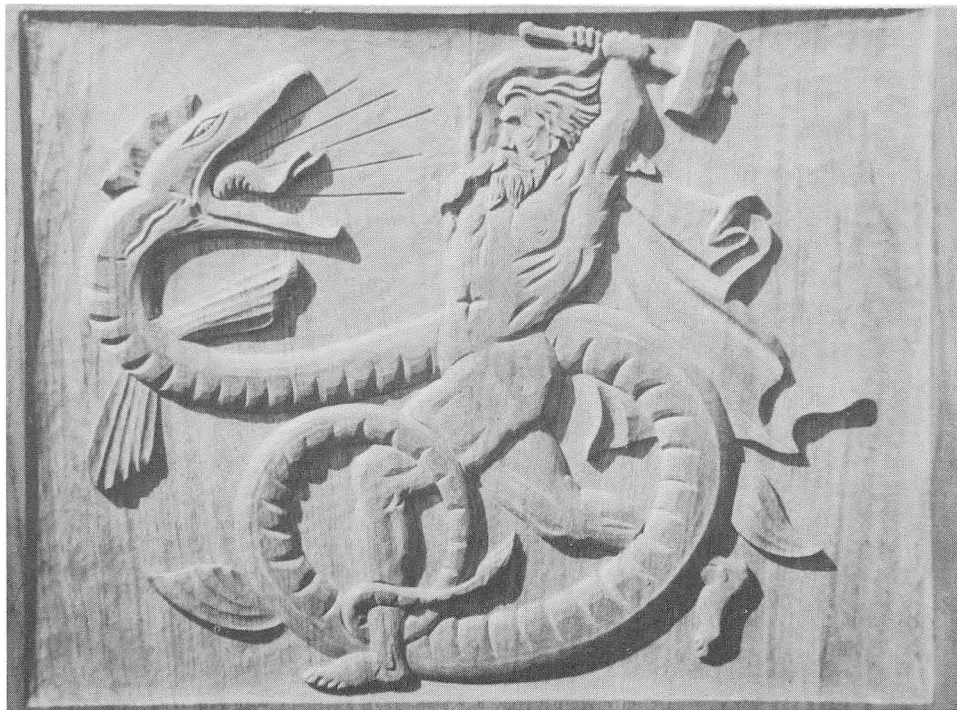
Carl Michaelsen blev gift med Inger Madsen fra Handbjerg, og parret boede i 1905 i skipper Vejsbjergs hus i Struerdal, hvor sønnen Wilhelm Frederik Michaelsen blev født. Da Struer Håndværkerforening i februar 1909 tog den nyopførte Tekniske skole i Vestergade i brug, flyttede familien hertil, idet Inger og Carl Michaelsen blev skolens pedelpar. Pedelarbejdet blev dog væsentligt klaret af hustruen, indtil Carl Michaelsen blev syg og ikke længere kunne klare arbejdet hos I. M. Christensen.

Wilhelm Michaelsen kom dagligt til at færdes i et håndværkermiljø, og da han viste interesse for et arbejde i træ og samtidig af-

slørede et stort talent for at tegne, skaffede forældrene ham som 14-årig en læreplads hos billedskærer Laurits Petersen i Holstebro.

Laurits Petersen var noget af et multitalent, når det gjaldt om at arbejde i træ. Han var rebslagersøn fra Holstebro og oprindelig uddannet snedker. Efter en kort tid som svend i Skive etablerede han sig i Holstebro med værksted i Sct. Jørgensgade 10. Her eksperimenteredes med alt inden for finere træarbejde bl.a. billedskæreri og intarsiaarbejder. Der blev leveret en række udskårne figurer og detaljer til egnens snedkere til at indsætte i møbler. Specielt var skabslåger og skuffeforstykker med udskårne motiver eller mønstre populære.

Laurits Petersen underviste på Teknisk skole i Holstebro, hvor Wilhelm Michael- sen blev en meget dygtig elev, der i tegning

Motiver fra den nordiske mytologi var yndede udskræinger til indfældning i f.eks. skabslåger. Her er Thor i kamp med Midgårdsormen. Et motiv med styrke, dramatik og bevægelse, men smukt afbalanceret. Skåret af Michaelsen, formentlig i 1930'erne.

opnåede at få skolens højeste udmærkelse, nemlig et hædersdiplom. Også på det skæretekniske område viste Wilhelm Michaelsen stort talent. En af hans bekendte fra tiden på Teknisk skole, senere malermester Svend Nielsen, Holstebro, bedømmer helt klart Michaelsen til at være dygtigere, end sin læremester.

I oktober 1923 aflagde Wilhelm Michaelsen svendep prøve. Svendestykket bestod i »at tegne en kapitæl med tilsvarende gennembrudt ornament, og at udføre samme i mahogni, anvendeligt til et salonmøbel«, – hvilken prøve blev antaget som meget til-

fredsstillende. Det var de klassiske stilarter og modeller, der anvendtes til svendep prøve.

Under hele uddannelsen boede Michaelsen hjemme hos forældrene på Teknisk skole i Struer. Da han havde udført sit svendestykke i 1923 fortsatte han en tid som svend hos L. Pedersen og havde så på hjemturen regninger med til snedkermestrene i Struer. Han blev da klar over, at der var et betydeligt misforhold mellem hans egen timeløn og det, mester tog for hans arbejde, så han bad om en ordentlig lønforhøjelse.

Efter faderens råd tog Wilhelm Michaelsen i 1925 på valsen i Frankrig, hvor hans

håndværk fortsat havde en del udøvere. Fra december 1925 og et år frem arbejdede han 2 steder i byen Erstein ved Rhinen en halv snes kilometer syd for Strassburg. Både sculpteur H. Jørgensen og schreinermeister André Neff udtrykker stor tilfredshed med Michaelsens arbejde og fremhæver især hans gode indsigt i alt stilartsarbejde.

Derefter vendte Michaelsen hjem til Danmark for at gøre militærtjeneste.

I 1930 døde faderen, og Wilhelm Michaelsen flyttede hjem til moderen i Teknisk skole for at etablere sig med selvstændigt værksted i Struer.

Hvad kunne en billedskærer med Michaelsens talenter nu bruge al sin dygtighed til i en by som Struer i begyndelsen af 1930'erne?

Teknisk skole kunne i hvert fald bruge ham til undervisning i møbelfagtegning, men i en lang karriere som lærer på skolen kom han til at undervise i meget andet end tegning.

Firmaet I. M. Christensen tilbød Michaelsen løn og frit værksted, hvis han ville arbejde udelukkende for dem, men tilbudet fristede ikke Michaelsen, som ville være selvstændig. Han fik dog et årelangt samarbejde med I. M. Christensen alligevel, idet han kom til at levere en række tegninger og udskårne detaljer til firmaets produktion, bl.a. til inventar på Bovbjerg badehotel. Han var ikke så lidt stolt af, at disse møbler ved bortsalg i 1980 blev annonceret som antikke.

Af købmand Jørgen Løgstrup lejede Wilhelm Michaelsen et værkstedslokale i den lange bagbygning i Møllegade mellem Vestergade og Bjerggade. I samme bygning, men i forskellige rum, var værkstedet,

indtil vi nedtog det i efteråret 1983. Netop det forhold, at værkstedet forblev på samme sted gennem de mange år, har medvirket til at bevare det så komplet.

Michaelsen fik et nært samarbejde med byens snedkere, og på gammel købmandsmaner havde firmaerne en kontrabog hos Michaelsen og heri noteredes, hvor mange timer à 1,50 kr. han havde arbejdet for den pågældende.

Møbler til et hjem var ikke nogen færdigvare, men i høj grad individuelt fremstillede.

Modtog en snedkermester i Struer bestilling på et soveværelse, så kontaktede han Michaelsen og bad ham lave tegninger til møblementet, og Michaelsen kunne så selv sørge for, at det havde en eller anden udskåret detalje, så der også blev lidt skærearbejde til ham. I. M. Christensen tog simpelt hen – i hvert fald indtil sønnen som nyuddannet møbelarkitekt gik ind i firmaet – Michaelsen med ud til en kunde, og her målte han hjemmet op og skitserede det, og derhjemme tegnede han så nogle overbevisende interiører med nye møbler.

Gennem en række udenlandske tidskrifter holdt Michaelsen sig velorienteret om strømninger inden for møbelkunsten, således at det, snedkerne i Struer kunne levere, ikke repræsenterede nogen stilmæssig forsinkelse, men tværtimod levede op til nyeste europæiske strømninger. Tegninger i det efterladte arkiv røber dog, at Michaelsen havde en svaghed for det klassiske snit med senrenæssance som favorit, og en opgave som at tegne møbler til familien Lundgaard på de to gamle herregårde Aulumgaard og Strandbjerggaard har sandsynligvis tiltalt ham meget.

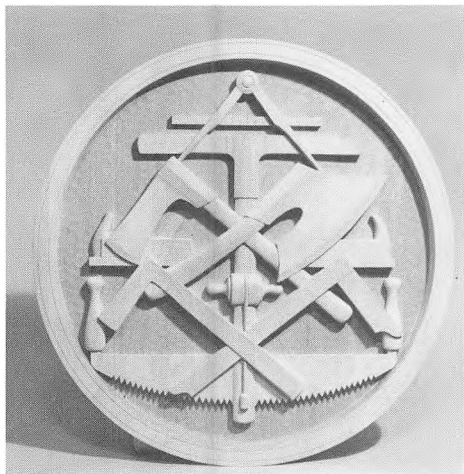

En meget kort overgang i 1932 beskæftigede Michaelsen en billedskærersvend på sit værksted, men det blev hurtigt klart for dem begge, at mester stillede lige så store krav til andre som til sig selv, og følte han ikke forventningerne indfriet, så ville han hellere arbejde alene. Det gjorde han så de næste 50 år. Wilhelm Michaelsen står til højre med et rokokobordben. Billedet er fra november 1932.

Michaelsen arbejdede meget omhyggeligt og udførte altid først en tegning af det arbejde, som skulle udføres. Derefter blev der lavet papskabelon og måske endog udført en model, inden selve udskæringen gik igang. Hans redskaber var gode engelske billedskærerjern, som er nær en formue værd. Han passede dem omhyggeligt, og var meget bange for indbrud, der skulle frarøve ham jernene. De var for ham ikke blot redskaber, men en uerstattelig del af håndværkets sjæl.

På et tidspunkt hvor radio og grammofo-ner helst skulle indkapsles i kabinetter, der fik apparaterne til at tage sig ud som almindelige møbler, forsøgte Michaelsen sig også med en række forslag til Bang & Olufsens radiofabrik, uden at der dog kom et samarbejde igang.

Da der efter besættelsen igen var ved at komme gang i forretningslivet, blev en stor del af Struers forretninger nyindrettede og fik lavet nye facader. Næsten alle forretninger i byen, som gennemgik en sådan

Tømremes fagskjold i mahogni, udskåret af W. Michaelsen i juni 1970 til Tømremes fagskole i Holstebro. Diameter 71 cm, tykkelse 5,4 cm.

kur, havde Michaelsen som arkitekt. Han lavede farvelagte tegninger, og ofte udførte han en model af hele facaden og dens skiltning. Opskriften var stort set den samme. Bygningens udvendige mure blev afdækket, helst med umalede trælister, og der blev så opsat udskårne træbogstaver med branche og indehavernavn. Mange forretningsfolk fik netop lavet deres navn i en form, der kunne bruges som logo, og adskillige af de navnetræk, Michaelsen har lavet tegning til, er fortsat i anvendelse. Det er specielt i årene frem til midten af 1950erne, Michaelsen er optaget af at lave forretningsfacader.

Udskæring af navnebrædder til skibe var en af de traditioner, billedskærerhåndværket sidst måtte give afkald på. Mens der endnu byggedes store fiskekuttere af træ, skar Michaelsen et stort antal navnebræd-

der til Andersen & Dam på Thyborøn ny skibsværft, skibsbygger Richardy i Thyborøn og til Jens Laursen & Sønner i Struer. Michaelsen udviklede sin egen stil med 3 grundformer, som gør hans arbejder let genkendelige. Altid foretrak han at arbejde i ædle træsorter, for han var ikke meget for, at hans arbejder skulle males. Det kunne gå an, at udskårne bogstaver i en træplade blev malet, men så heller ikke mere. Helst skulle mønstre og bogstaver kun fremtræde ved lys- og skyggevirkning. Kun i mindre omfang blev Michaelsen leverandør til byens fritidsflåde, der jo først for alvor forøgedes, da materialet blev glasfiber. Til gengæld gav sommerhusfolket ham en række opgaver med husnavne.

Selv om Michaelsen således påtog sig allehånde opgaver inden for sit fag og tilgrænsende fagområder, så var han dog noget af en anakronisme. Han var den, som lavede håndværk i en maskinalder, den for hvem fagstolthed og tradition betød mere end timeløn. Priserne på hans arbejder stod i skrigende misforhold til tidens inflation. Aldrig kom han op på at beregne sig en timeløn, der oversteg 10 kr., og et smukt udskåret skibsnavnebræt kunne fås for under 100 kr.

I 1951 blev Wilhelm Michaelsen gift med Elisabeth Mortensen. Parret levede meget beskedent, og Michaelsen var meget optaget af sit arbejde. Ofte kom han hjem fra værkstedet og kunne lige nå at spise, inden han skulle afsted for at undervise på Teknisk skole. Her underviste han i tegning samt billedskærer- og snedkerarbejde.

Wilhelm Michaelsen kom også til at løse opgaver med træskærerarbejder til kirker. I henholdsvis 1979 og 1982 blev der skåret

Ved uddeling af officielle repræsentationsgaver, f.eks. i forbindelse med besøg af kongefamilien gjorde såvel Holstebro som Struer brug af Michaelsens talenter. Her overrækker borgmester S. E. Kristensen byvåbenet, udskåret i mahogni til kaptajnløjtnant Ove Zepka fra bevogtningsfartøjet »Havfruen« i forbindelse med, at Struer adopterede skibet i 1979. Til venstre kommunaldirektør Axel Nørgaard.

kirkebøsser og præstetavle til Valgmenighedskirken i Holstebro. Motivet var kirkens gennemgående blomstermotiv, malet i kirkens farver, med stor sans for helheden. Malerarbejdet udførtes af Michaelsens gamle Holstebro-ven, malermester Svend Nielsen. De lavede også sammen i 1981 en præstetavle til Struer Kirke, hvor det omløbende motiv er et klassisk attisk slyngbånd. »Det er en glæde, at man endnu kan træffe håndværkere af dit format« skrev Svend Nielsen til Michaelsen i 1980. Og Michaelsen kan have svaret med sit sædvanlige svar, når nogen roste hans arbejde »Det er aldrig så godt, at det ikke kan gøres bedre«.

En af de opgaver vi står lige over for på

Struer Museum er en genopstilling af W. Michaelsens billedskærerværksted i museets permanente udstilling. Ikke blot for at have et monument over et æstetisk håndværk med forbindelser til andre af museets samlinger f.eks. gotisk kirkeinventar fra egnens kirker, men også for samlet at kunne vise et værksted og arkiv, som har haft stor berøring med indretning og udseende af vestjyske hjem. Og med al respekt for moderne snedkerimaskiners datastyrede formåen, så kan man fortsat fornemme sandheden i det udklip, Michaelsen limede på forkanten af sin arkivhylde »Godt håndværk kan nu engang ikke laves på maskine«.

En ægte søn af heden

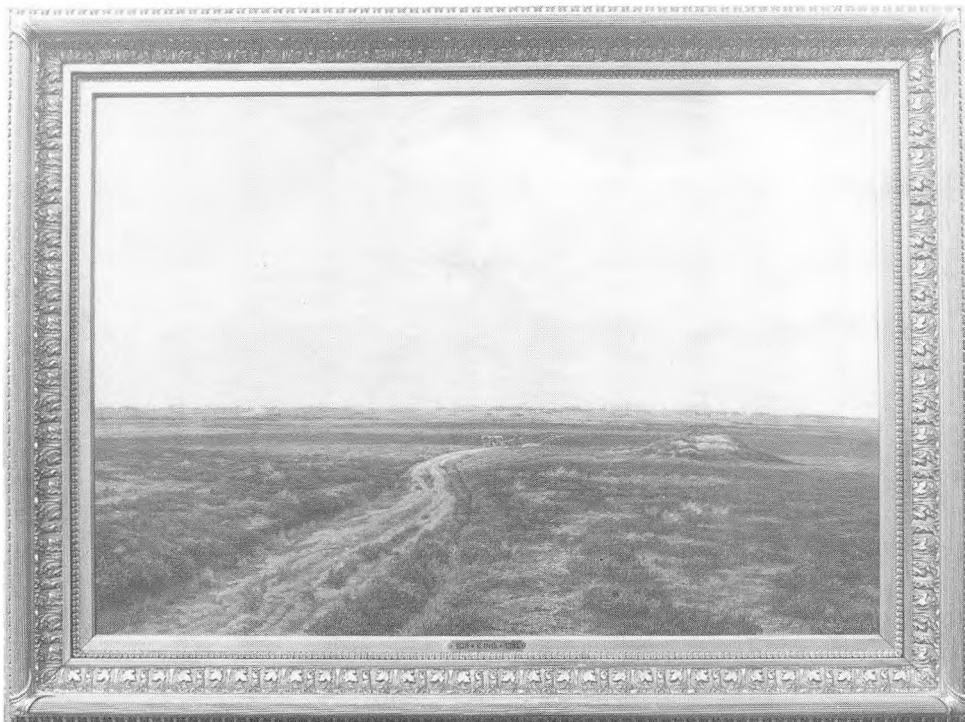
I slutningen af august 1985 blev vi på Herning Museum ringet op af en vaks kunsthändler, der tilbød os et maleri signeret Milton Jensen 1895, et hedeparti, som skulle forestille Knudmose set fra Kollund med Herning i baggrunden.

Nu findes der ikke mange gamle malerier af Herningegnen udført af rimeligt gode kunstnere fra tiden, så vi ytrede naturligvis interesse for maleriet med tanke om at anbringe det på Herningsholm.

Den 26.8. ankom det 120 cm x 86 cm store billede i en overdådig original guldramme forsynet med et lille messingskilt »1870 6 Octb. 1895«. Vi måtte straks med skuffelse erkende, at det ikke var Herning by, som skimtedes i horisonten, men ved nærmere iagttagelse overraskedes vi glædeligt. Helt ude til venstre i billedet ses nemlig Herningsholm endvidere Gjellerup kirke og formodentlig Hammerum mølle. Vejen i billedets forgrund genfindes på Geodætisk Instituts kort fra 1872, og den noget nedslidte oldtidshøj er da antageligt Brohøj, om hvilken det ved Nationalmuseets berejsning i 1895 anføres, at den var fuldstændig bortkørt. Oprindeligt har Brohøj været 6 fod høj, og da der ikke er anført nogen dato for Nationalmuseets berejsning, kan man formode, at Milton Jensen har taget skitse til maleriet, mens højen endnu eksisterede, omend i en noget forstyrret form.

Men i hvilken anledning er billedet af netop dette landskabsparti mon udført? Årstallene på messingskiltet antyder, at det drejer sig om et 25 års jubilæum, og et opslag i Herning Folkeblad fra tiden giver forklaringen:

»Tricotagefabrikanten, Grosserer Palle Flø Nielsen fejrede i Søndags sit 25 aarige Borgerjubilæum i København ved en større Middag paa den kgl. Skydebane, hvor der ved 6-Tiden samledes en ca. 100 Mand stærk Forsamling, væsentlig bestaaende af Tricotageforhandlere og Fabrikanter, repræsenterende saa godt som hver By i Landet, – men vistnok alle barnefødt i Ringkøbing Amt. Deputationer fra Detaillistforeningen, Tricotageforeningen o.a. tolkede Grosserer Nielsens Betydning for vor Uldindustri, medens Fabrikant Møller-Andersen og Grosserer Vinkel takkede ham for hans Godgørenhed, der ved denne Lejlighed havde givet sig Udslag i store Donationer til de vanføre, til Detaillistforeningen og Hedeselskabet m.m. Folketingsmand Rasmus Nielsen glædede sig over at være blandt de mange Mænd fra Bindeegnen, hvorfra han bragte Jubilaren en oprigtig Hilsen og Tak for hvad han var for sin Hjemstavn. Nedenstaaende Sang, der temmelig nøje giver Tonen i Festtalerne, blev afsunget:

Knudmose set fra Kollund, sign. Milton Jensen 1895. I horisonten yderst til venstre skimtes Heringsholm med den lange, hvide ladegårdslænge, og ca. 1/3 inde i billedet fra højre ses Gjellerup kirke. Højen i maleriets mellemgrund er antagelig Brohøj, som sløffedes samme år.

Pranger end ikke Hedens brune Dække
har den dog fostret et Kuld
Sønner, hvem Modgang ikke kunde
knække,
seige som Alhedens Muld.
Stærk og udholdende, ægte Søn af
Heden,
faamælt, men støt til dit Ord,
ærlig og pligtro, rolig og beskeden
er du, som Hjemlandets Jord.«

Et opslag i borgerskabsprotokollen i Københavns Stadsarkiv bekræfter, at Palle Flø Nielsen torsdag den 6. oktober 1870 fik

borgerskab i København, og maleriet, som alene med sit motiv havde fanget interessen, viser sig altså med sin historie at indgå i en nær sammenhæng også med Trikotagemuseet og dets samlinger.

Palle Flø Nielsen, hvis slægt stammer fra Kollund, blev født den 4. november 1839 i Gjellerup sogn og døde den 20. februar 1905. Som 18 årig begyndte han at gå med uldpakken, og i 1870 startede han en trikotageforretning i København, som blev en af landets største. Men skønt han kunne fejre sit 25 års borgerjubilæum i København, glemte han aldrig sin hjemstavn. Til Gjelle-

rup kirke skænkede han et orgel, og i en årrække sendte han årligt flere hundrede kroner, som hver jul uddeltes til fattige i Hammerum og omegn.

Ved sin død efterlod han sig en million kroner, og af denne betydelige formue gav han børnehjemmet »Gamle Minder« i Hammerum 25.000 kr. Desuden oprettede han et legat på 65.000 kr. til værdigt trængende i Gjellerup og skænkede 165.000 kr. til en havebrugsskole i Hammerum.

I anlægget i Hammerum rejstes en mindesten over ham med portrætmedaljon og afbildning af en strikkende kvinde og en vandrende uldhandler samt inskriptionen:

»Ved Ungdoms Virke
Du vinder frem,
Din Ungdomskirke
Dig vinker hjem.«

Og nu er Palle Flø Nielsens smukke jubilæumsgave altså kommet hjem, med betydelig støtte til erhvervelsen fra Statens Museumsnævn, og kan fremover til glæde for egnens beboere og gæster ses på Herringsholm. Se det var en rigtig historie.

Palle Flø Nielsen blev født i Gjellerup ved Herning 1839. Som 18-årig begyndte han at gå med uldpakken, i 1870 startede han egen virksomhed i København og i 1895 fejrede han 25 års borgerjubilæum som en af landets største trikotageforhandlere.

På sporet af »Rennumkøpingh«

Rapport om middelalderens Ringkøbing

Som arkæolog får man jævnligt tilbud om at komme ud og grave folks have. Det sker en sjælden gang, at tilbuddet ikke er fremsat for at have os til bedste, men tværtimod er seriøst ment, og at der tilmed kan være god grund til at sige ja tak. Det var netop tilfældet med et forslag om at lave en arkæologisk udgravning i fiskeeksportør Dyekjær-Christensens have i det gamle Ringkøbing.

»Dyekjærs have«, som udgravningen straks blev døbt, hører til ejendommen Vester Strandsbjerg 4 og ligger inde bag de nederste huse i Vester Strandgades vestside. For dem, der ikke er så velbevandrede i Ringkøbings gader, kan det oplyses, at Vester Strandgade fører fra Torvet ned til den gamle toldbod, der blev bygget i strandkanten i 1843. Vester Strandsbjerg er den gamle kystskrænt, hvor der altid har løbet en vej, der gik vest ud af byen. I gamle dage førte vejen fra byens vesterport ud til et færgested og et vadested over Vonåen, som man måtte passere for at komme til Holmsland. I 1862 blev der slået bro over åen, som i virkeligheden er et smalt sund, der skiller øen Holmsland fra fastlandet.

Dyekjærs have dækker et areal på ca. 1500 m², hvoraf vi efterhånden har udgravet en sjettedel. Vi er hverken kommet i karambolage med staudebede eller kartoffelrækker, for haven har ikke været dyrket i mange år. Under en del gamle frugttræer

var den næsten eventyragtigt tilgroet, og den lå godt gemt bag stabler af fiskekasser og en oplagsplads for gamle hyttefade. Da museet begyndte udgravningen i 1982, fik vi de mest favorable vilkår, man kan ønske sig. Vi måtte selv bestemme hvor, hvormed og hvorlænge vi ville grave. Mens dette skrives i sommeren 1985, er vi i fuld gang med fjerde sæson og har endnu ikke endevendt hele det område, vi har kig på. Nærværende artikel skal derfor mere betragtes som en statusrapport end som en præsentation af færdige resultater. Inden beskrivelsen af fundene vil det dog nok være formålstjenligt at fortælle lidt om, hvorfor vi gerne ville grave her, hvilke fund der tidligere er gjort i Ringkøbing, og hvad man fra skriftlige kilder vidste om byens alder.

Købstædernes alder

Selv om der kendes store samlede bebyggelser fra oldtiden, kan ingen af disse karakteriseres som egentlige byer eller købstæder i vores forstand. Det er nemlig ikke bebyggelsens omfang, der kendetegner en købstad, men derimod at indbyggerne i hovedsagen ernærer sig ved specialiserede erhverv, først og fremmest handel og håndværk. Dette forudsætter en mere udviklet samfundsform end den, vi kender fra oldtidens bondelandsbyer. I løbet af vikingetid

og tidlig middelalder bliver Danmark til en stat med en central kongemagt. Først nu begyndte købstæderne at opstå, fordi kongen kunne give deres indbyggere eneret på at udøve handel og håndværk. Dette så man dengang som et middel til fremme af disse erhverv.

Middelalderen dækker i Danmark tidsrummet fra kristendommens indførelse under Harald Blåtand til reformationen i 1536, d.v.s. de ca. 550 år, hvor vi hørte under den katolske kirke. En lille håndfuld købstæder kan føre deres historie tilbage til vikingetiden. Den mest navnkundige af disse var Ribe, der opstod som handelsplads allerede i 700-tallet.

Den store fremvækst af købstæder fandt dog først sted i Valdemarstiden, som er den populære betegnelse for det århundrede, der indkredses af Valdemar 1. den Stores regeringstid 1157-82 og Valdemar 2. Sejrs regeringstid 1202-41. Ved slutningen af denne periode kan der opregnes ca. 60 købstæder, som stort set alle har levet videre til i dag. Det er i samme periode, at hovedparten af de romanske landsbykirker opføres. Enkelte købstæder er af lidt yngre dato. Nogle af disse kan kendes på et meget regelret gadenet, der synes planlagt fra starten.

Ringkøbings alder

Netop på grund af sin grundplan med nogenlunde lige gader, der mødes i vinkelrette gadehjørner, regnes Ringkøbing traditionelt for en af de lidt yngre middelalderbyer. De skriftlige kilder støtter denne antagelse, skønt de er ganske få og meget fåmælte. Første gang vi møder byens navn nedskrevet er i en liste over kirkerne i Hind

herred, som findes i »Ribe Oldemor« – en gammel samling dokumenter hørende til Ribe stift. Kirkelisten, der i virkeligheden er en skattemåling, menes affattet mellem 1325 og 1350, sandsynligvis nærmest 1325. Vi møder her byens navn i formen »rennumkøpingh« og kan straks se, at den nærliggende landsby Rindum er blevet udlagt som barnefader. Den har i hvert fald måttet lægge navn til købingen, idet rennum er lig med Rindum. Stavemåden »rennum« svarer stadig til den lokale udtale af landsbyens navn. Ringkøbing nævnes igen i et Ribedokument fra 1368, nu i formen »Rennekøping«, men først fra 1443 kendes ordlyden til byens privilegium. Christoffer af Bayern stadfæster dette år den købstadsret, som kong Valdemar tidligere havde givet Ringkøbing. Det har sat byens historikere lidt grå hår i hovedet, for hvem var denne kong Valdemar? Der er nemlig hele fire at vælge imellem. De to første, Valdemar d. Store og Valdemar Sejr, synes at være for tidlige i forhold til de skriftlige omtaler, selv om det netop var i Valdemarstiden, de fleste bygrundlæggelser fandt sted. C. Lindberg Nielsen, der skrev byens historie, er derfor mest stemt for Valdemar 3., den sønderjyske hertug, der i 1326-30 sad inde med kongemagten. Valdemar 4. Atterdag (1340-75) kan dog ikke helt udelukkes, men synes at være lidt for sen i forhold til kilderne.

Gamle fund fra Ringkøbing

En så sparsom omtale i de ældste skriftlige kilder er ikke noget særsyn for en gammel dansk købstad. Derimod undrede det mig temmelig meget, da jeg i begyndelsen af 1970'erne fik lejlighed til at kigge i de fleste af

Kanden fra Vonåen, fot. Aage Knak.

museets fundæsker, at der aldrig var opsamlet på meget som et eneste potteskår som bevis på Ringkøbings eksistens i middelalderen. Nu er det ikke mere end 20-30 år siden, man begyndte at lave arkæologiske udgravninger af bebyggelseslagene i danske købstæder – den første var i Ribe i 1956, men de fleste byer kan dog i deres museum fremvise nogle tilfældigt fremkomne jordfund fra middelalderen. I Ringkøbing havde museets tidligere ledere altid haft øjnene med sig, også når der blev gravet ud til byggeri m.v. i den gamle bykerne. Vi har derfor en del æsker med fund, men materialet er hovedsagelig fra Chr. IVs tid og fremefter. Hvor gemte byens middelalder sig ???

En antydning af, at den burde kunne findes, dukkede imidlertid op i udstillingen. Engang, da vi ryddede op i jydepotterne, faldt blikket på en støvet kande med museumsnr. 96. Foruden cigarskod og

Mathias Klokkers lergryde, fot. Aage Knak.

gamle ispinde, efterladt af museumsgæsterne, indeholdt kanden et gulnet avisudklip fra ca. 1909-10. Udklippet fortalte, at kanden var blevet fundet af styrmand Kolster på sandpumperen Nymindegab, der dengang var i sving med en oprensning af Vonåens udløb. Kanden, der er helt ubeskadiget, var blevet løsnet fra fjordbundens dynd og reddet ombord og straks derefter skænket til Mathias Klokkers nystartede museum (se FRAM 1983). Både af udklippet og af den kortfattede protokolindføring fremgår det, at Klokke udmærket var klar over, at kanden er af noget ældre dato end de gængse sorte jydepotter. Dens præcise alder er nu som dengang svær at bedømme, men det vil næppe være meget ved siden af at foreslå 1400-årene.

Endnu et fingerpeg om, at middelalderen burde kunne findes, dukkede op i samlingen. En lergryde var, om ikke faldet blandt røvere, så dog gået i skår og dumpet

ned i en forkert æske til et fund fra Tim enge. Skårene var derfor på et tidspunkt blevet forsynet med en misvisende nummerering, men de kunne limes sammen, og herved blev den oprindelige blåkridt-nummerering pludselig læsbar. Protokollen fortalte, at Klokker selv havde foræret denne lergryde til museet, men desværre ikke noget nærmere om, hvor den stammede fra. Den er under alle omstændigheder et pænt og typisk eksemplar for middelalderens daglige kogekar, der har rund bund og, i modsætning til jydepotterne, aldrig er forsynet med tæer. Gryden har nr. 58, så også den hører til blandt de første stykker i samlingen. Sammen med kanden fra Vonåen er den omsider kommet på rette hylde i udstillingen.

De første udgravninger i Ringkøbing

Sådan så situationen ud, da museet i 1978 for første gang fik lejlighed til at lave arkæologiske udgravninger i Ringkøbings bykerne. Dette år blev der gennemført hele tre udgravninger, alle i forbindelse med igangværende byggearbejder. De to første var prøvegrøfter bag eller under ejendomme ved Torvet, henholdsvis bag Ringkjøbing Bank, Torvet 2, og under bager Louis Bredahls tidligere ejendom, Torvet 12 B. Begge steder blev der i det dybeste muldlag fundet skår af middelalderkarakter, dog ikke så entydige, at vi med det samme turde sige, at vi havde fundet det ældste Ringkøbing.

Det tredje sted var haven til ejendommen Vester Strandgade 14, hvor vi gik i gang i begyndelsen af november. Her var der for alvor bid. Ved bunden af det første prøvehul fandt vi et glaseret skår fra foden af en

Brønden under udgravning. Nedgravningen var i denne dybde skarpt afgrænset mod den omgivende gule morænesand. Den runde aftegnning i midten er jordfylden i selve brøndskakten. Museets medarbejder Birger Knudsen er i gang med skrabskeen. Fot. J. AA. J.

drikkekande af en type, der er meget karakteristisk for perioden 1250-1350. Ejendommen, det tidligere svendehjem, skulle rives ned på grund af stærkt forfald. Teknisk Forvaltning gjorde opmærksom på, at murermester Peter Tordrup skulle i gang med et nybyggeri på grunden. Tordrup gav venligst lov til, at museet måtte rode i haven, indtil de endelige byggetilladelser forelå. Hver gang vi spurgte ham, om han snart skulle til at bygge, lød svaret: »Det bliver ikke de første fjorten dage«. Så vi blev trøstigt ved og sluttede først lillejuleaften.

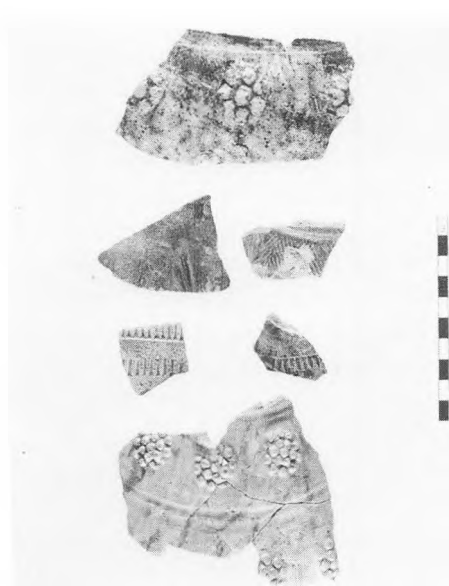
Det viste sig, at vi ved et tilfælde var stødt på udkanten af en stor nedgravning fra middelalderen. Til at begynde med troede vi, at det måske var en hustomt, et grubehus,

men efterhånden blev det opklaret, at det var en brønd. For at bygge brønden, der forneden var sat af kampesten, havde man gravet et meget stort hul på 3,40 m i diameter. Bunden af brønden lå 3 m under den nuværende overflade og 2 m under det oprindelige terræn, idet der i Ringkøbing har været en muldtilvækst på ca. 1 m siden middelalderen. Det er kun de nederste 20 cm af dette jordlag, der indeholder middelalderfund. Resten stammer fra de sidste 3-400 år, og det er nok forklaringen på, at man ikke tidligere har kunnet finde det ældste Ringkøbing. I forhold til andre danske byer er 20 cm nemlig et meget tyndt bebyggelseslag fra middelalderen. Forklaringen er, at Ringkøbing ligger på tør grusbund, hvor organisk affald hurtigt er blevet omsat og formuldet. De fleste andre købstæder er derimod anlagt i sumpet terræn, hvor det har været praktisk at lade affald og skidt hobe sig op, så man efterhånden fik gadeniveauet og husenes gulve hævet noget over grundvandspejlet. Kulturlagene i disse byer kan være flere meter dybe og vrimler undertiden med træ-, ben- og lædergenstande. Den slags fund vil vi kun i særlige tilfælde kunne gøre i Ringkøbing.

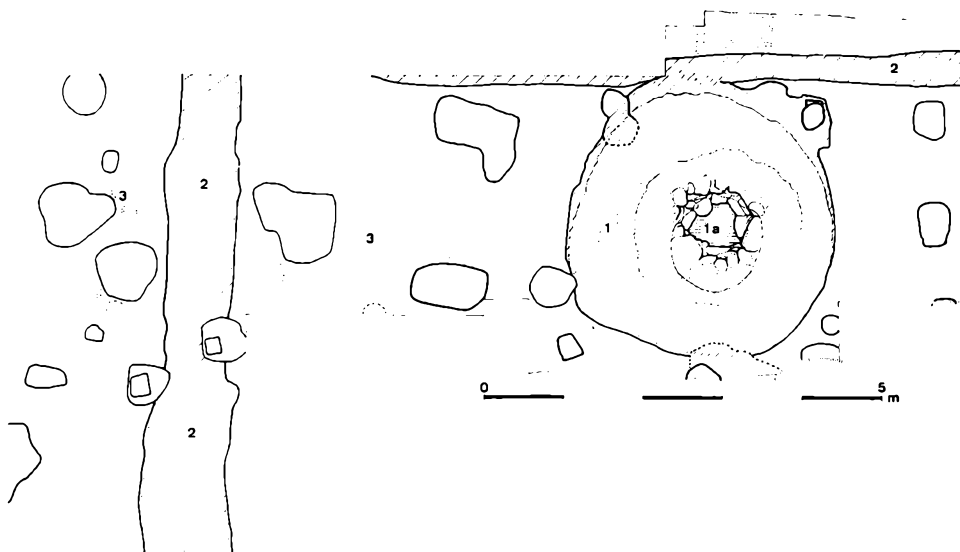
Brønden i Vester Strandgade kunne have indeholdt sådanne fund, men bortset fra et enkelt bæltespænde, der var blevet tabt, var der kun sort slam i brøndskakten. Derimod var jordfylden i den omgivende nedgravning righoldig på potteskår. Størstedelen stammer fra dagligdagens lergryder, men der var også et mere spændende materiale af glaseret keramik, i hovedsagen skår fra drikkekander, såkaldte stobe. En temmelig stor del af det glaserede lertøj viste sig at være flamsk importgods, der normalt til-

skrives produktionsstedet Aardenburg i Sydholland. Grunden til, at man kan se dette, er dels mønstrene og dels, at lergodset inden glaseringen er blevet overtrukket med en tynd hvid pibelpersopslemning, en såkaldt begitning. Foruden lertøjet var der enkelte rhinske stentøjsskår. Byen Siegburg har været hovedfabrikationssted for stentøj siden tidlig middelalder.

Med skårene fra de importerede kander af ler- og stentøj stod vi nu ikke alene med et bevis for, at Ringkøbing havde eksisteret i middelalderen, men også, at den havde været søfartsby fra starten. Nogle af kandskårene kunne dateres til slutningen af 1200-tallet, så vi var oven i købet kommet lidt længere tilbage i tid end de skriftlige kilder, og i mangel af bedre udnævnte vi skårene til byens dåbsattest.

Skår af glaserede flamske kander fundet i Vester Strandgade 14, fot. Aage Knak.

Plan af udgravningen Vester Strandgade 14.

1: nedgravning til middelalderbrønd 1a: stensat brøndskækt 2: render 3: plovfurer. – Stolpehuller tegnet med kraftig kontur uden særskilt signatur. Stiplet kontur = usikre stolpehuller.

Nogle stolpehuller tæt op ad nedgravningen til brønden i Vester Strandgade 14 tyder på, at den kan have været overbygget, måske blot med et halvtag. Da vi fik mere tid til rådighed end ventet, undersøgte vi så meget som muligt af omgivelserne, i alt 52 m². Foruden stolpehullerne ved brøndnedgravningen blev der i den omgivende flade fundet ikke færre end 20 stolpehuller, der gennemgående er temmelig store med et tværmål på 60-80 cm. De store stolpehuller tegnede ikke noget klart husmønster, dertil var udgravningsarealet for lille. Desuden kan de stamme fra forskellige perioder og flere af dem være yngre end middelalderbebyggelsen, så det var ret forvirrende. Derimod fandt vi to gravede render, der mødes i en ret vinkel. Rrenderne er helt tydeligt fra middelalderen, og de har måske

fungeret som skelmarkering mellem datidens matrikelnumre. Det mest overraskende er, at de løber helt parallelt med de nuværende skel. Selv om vi ikke ud fra et par skelgrøfter kan påvise at byens gadenet er uændret siden byens grundlæggelse, fik vi dog herigennem en slags bevis for, at gaderetningen vinkelret på fjordkysten ikke har ændret sig.

Under det middelalderlige kulturlag var der i Vester Strandgade 14 et muldlag på 10-12 cm tykkelse. Det viste sig at være gammel landbrugsjord, simpelt hen en pløjemark, der havde måtte vige for den ældste bebyggelse. Plovfurerne tegnede endnu deres tydelige striber i den underliggende grusbund. Man tør næsten gætte på, at Ringkøbing er anlagt på gamle Rindumjorder.

Siden afslutningen på denne første større udgravning i 1978, har vi haft lejlighed til at foretage yderligere 6 mindre udgravninger eller opmålinger af jordprofiler i forbindelse med byggearbejder. I to af dem har vi genfundet det middelalderlige kulturlag, og vi er så småt begyndt at få en fornemmelse af, at »rennumkøpingh«, det allerældste Ringkøbing, lå omkring Torvet og de nærmeste par gader, der herfra strækker sig ned mod fjorden.

Den morsomste af disse prøveudgravninger fandt sted i Sparekassens gård ved hjørnet af Torvet og Grønnegade. Der skulle her laves en ny brolægning i foråret 1981, og museet lavede for en ordens skyld en lille beskeden udgravning på 3 m². Det blev dog ikke så meget middelalderen, der kom til at optage os, men derimod en veritabel lille skårmødding fra midten af 1700-tallet. Foruden et par mælkesætter (= fade) af jydepottegods var der smadrede Delft-tallerkener, kinesiske porcelænskopper, en lille engelsk thekande og meget andet. Der lå dengang en stor købmandsgård på stedet, og vi fik et tydeligt indtryk af datidens velstand i byens bedre kredse, hvor man tidligt har været med på de nyeste udskjelser, nemlig kaffe- og thedrikningen. Om man så har leget det muntre køkken i købmandsgården, eller om pigen har tabt en bakke med det kostbare postelin, får stå hen i det uvisse og overlades til læsernes private fantasi.

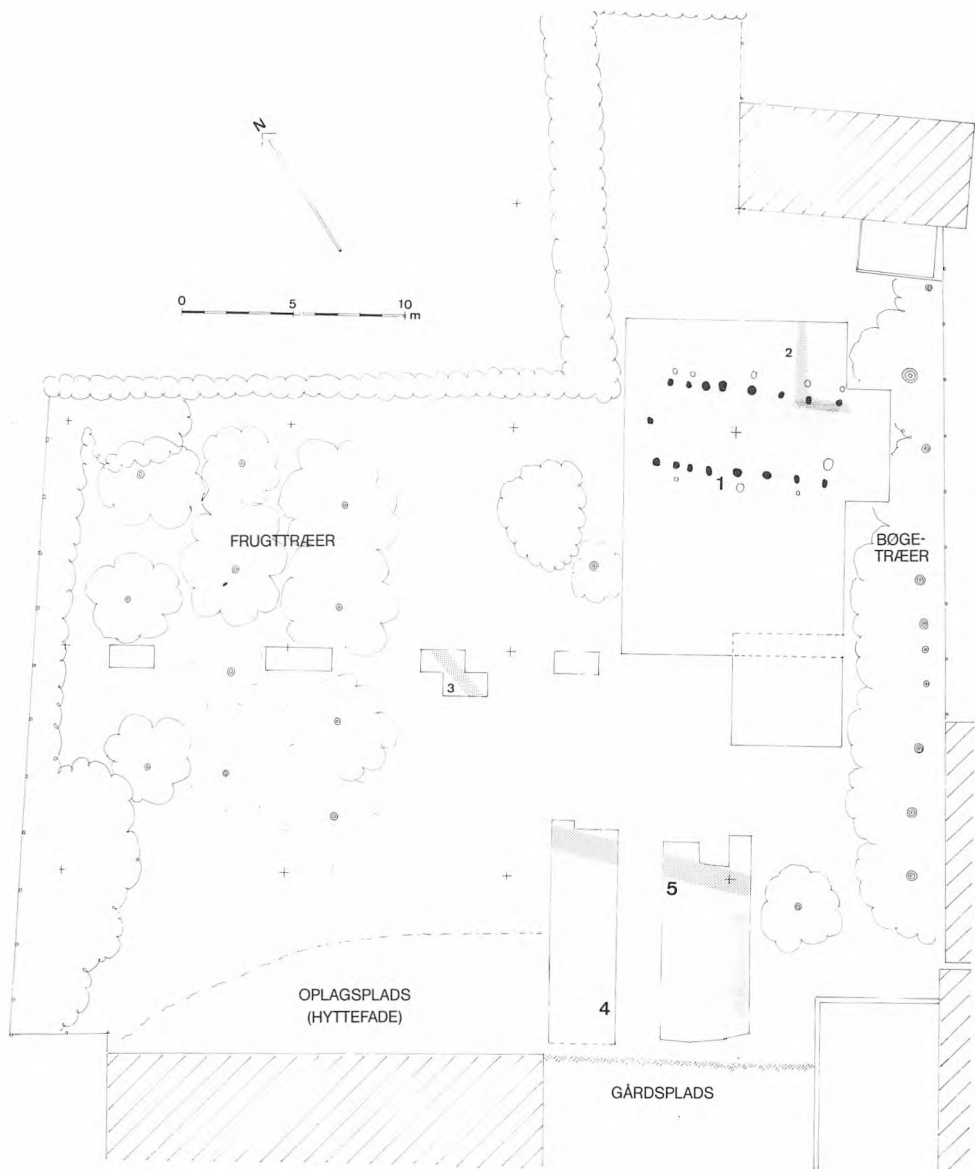
Dyckjærs have

Agnete og Ejnar Dyckjær-Christensen, der begge er fyldt firs inden for det sidste års tid, er mangeårige medlemmer af museumsfo-

ringen og flittige gæster ved museets foredrag og kursus. Ved forskellige lejligheder er resultaterne fra de første byarkæologiske undersøgelser blevet præsenteret, og det var naturligvis baggrunden for tilbuddet om, at vi måtte grave i deres have.

Vi var både forventningsfulde, men også lidt skeptiske, da vi lagde ud med en prøvegrøft i sommeren 1982. For selv om afstanden op til udgravningen i Vester Strandgade 14 kun var 40-50 m, er området vist som en ubebygget toft på det ældste præcise bykort, der stammer fra 1825. Da haven desuden ligger bagved Vester Strandgadegrundene, kunne vi i teorien risikere at ramme uden for omridset af det ældste Ringkøbing. Denne skepsis blev dog hurtigt gjort til skamme, for kulturlaget var til stede, og i de første par kvadratmetre blev der oven i købet fundet en mønt. Dem havde vi ledt forgæves efter i 1978. Mønten var uden tydeligt præg, men dog helt klart fra middelalderen, og den kunne uden videre placeres i kategorien af de såkaldte borgerkrigsmønter fra den urolige tid omkring år 1300.

Der blev nu planlagt en større udgravning baseret på frivillig arbejdskraft fra den nystartede amatørarkæologiske forening. Kvadratmeter for kvadratmeter og lag for lag, 10-20 cm ad gangen, blev jordlagene skrabet forsigtigt igennem fra top til bund. I den første sæson nåede vi på denne måde at undersøge to felter på 4 x 5 m. Vi opdagede til sidst at der også i Dyckjærs have kunne være stolpehuller i den oprindelige jordbund. I 1983 blev der undersøgt et tilsvarende areal, og der viste sig ganske rigtigt at være stolpehuller. Ikke i vild forvirring som i Vester Strandgade udgravningen, men

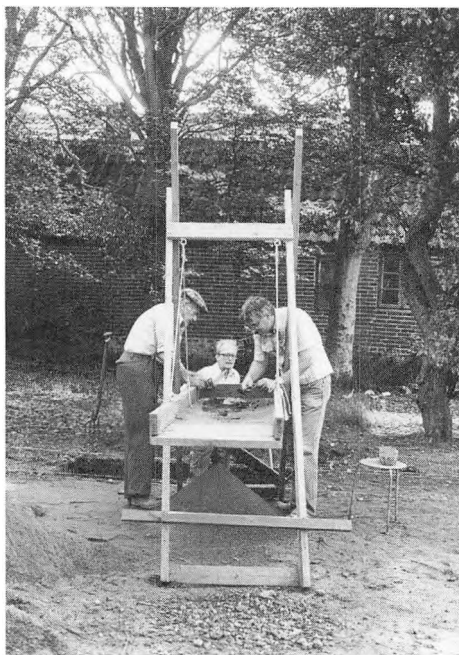
Plan af Dyekjærs have med udgravningsfelter. 1: hustomt 2: rende 3: rende (ikke omtalt i teksten) 4: stenlagt vej 5: grøft. I grøften blev der i september fundet en næsten hel middelaldergryde.

som to regulære rækker, der markerede væggene til et hus fra byens første tid. Over det ene hjørne af hustomten blev der påvist en rende med vinkelknæk, magen til renderne i V. Strandgade 14 og med samme retning. Da renden gik hen over et par af stolpehullerne, måtte den være yngre end huset og stamme fra en lidt senere bebyggelse.

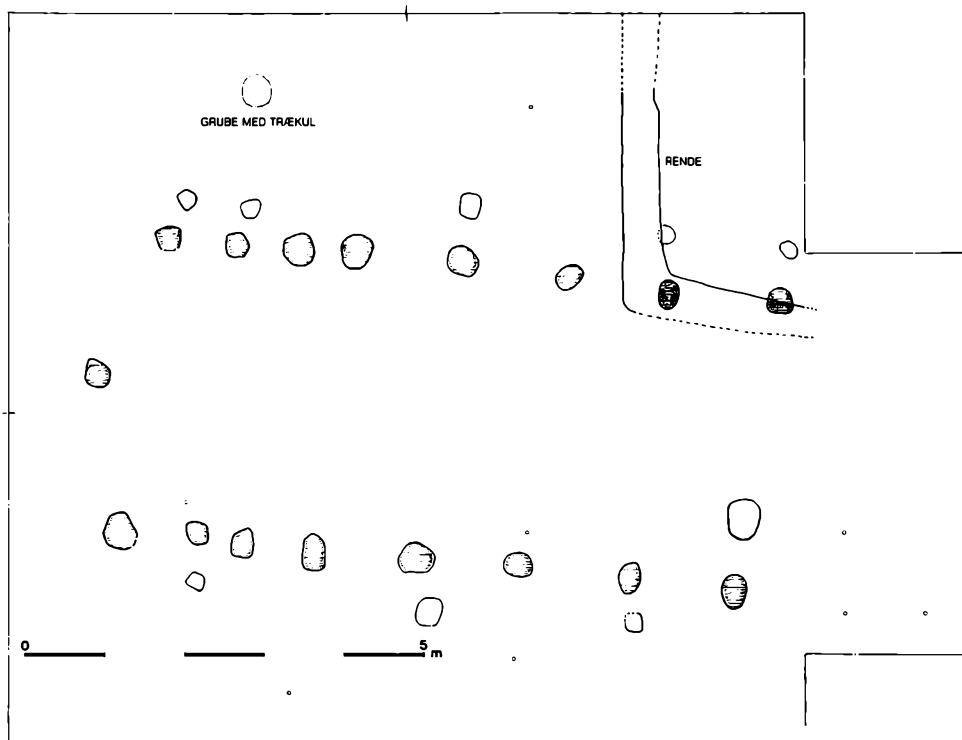
Nu begyndte det at blive en spændende udgravning, dog nok mest for arkæologerne og knap så meget for amatørerne, for hvem det kedsommelige samlebandsarbejde med at skrabe lagene igennem blev for trivielt, så antallet af deltagere gradvist skrumpede ind. Efterhånden som vi har lært stedet at kende, har vi da også kunnet rationalisere fremgangsmåden, dels ved anvendelse af sold og dels ved bortgravning af de øverste lag med maskine. I 1984 blev der på denne måde undersøgt et areal, der var lige så stort som de to første års udgravning tilsammen. Det lykkedes at finde hustomtens afslutning mod vest, og i et antal prøvegrøfter begyndte vi at få indkredset grænsen for middelalderlaget. Da vi skulle have ført en jordlagsprofil så langt ned mod Vester Strandsbjerg som muligt, blev vi noget overraskede. I denne ende af haven stødte vi i 1 m dybde på en stenlægning og en grøft. Umiddelbart gættedes der på, at stenlægningen måtte være en vej eller gade, måske en forgænger for den nuværende V. Strandsbjerg. I år har vi fulgt stenlægningen over en strækning på 9 m, og tolkningen som et vejanlæg synes at holde stik. De få fund, der er gjort mellem stenene i brolægningen tyder på, at vejen har været benyttet i 15-1600 årene, men den kan godt være anlagt allerede i senmiddelalderen. Et enkelt fund antyder dette. Det er en såkaldt

klædeplombe af bly fundet mellem stenene. Siden 1300-tallet blev blyplomber anvendt til kvalitetsmærkning af klæde fra nederlandske byer. Plomberne kan angive både produktionssted, kvalitet og mål.

Desværre er vores plombe uden tydeligt præg, så den kan ikke nærmere tolkes, men i sig selv er den endnu et vidnesbyrd om Ringkøbing som handels- og søfartsby op gennem middelalderen. Grøften, som lå tæt på vejens nordside i den første udgravningsgrøft, har vist sig at dreje væk fra vejen og har sikkert ikke noget direkte med denne at gøre.

Mon der er en mønt? Ved soldet Ejlfj Albæk, N. J. Bork og Per H. Mortensen. Fot. Birger Knudsen.

Plan af hustomten. Gavl- og vægstolpehuller er vist med vandret skravering, øvrige stolpehuller uskraveret. Stiplet kontur angiver grå pletter, der formentlig skyldes stenoptagning. Mønter markeret med cirkelprikker.

Hustomten

Mens vi i Vester Strandgade 14 kunne se, at middelalderlaget var aflejret oven på en gammel pløjemark, viste det sig, at man i Dyekjærs have var startet på jomfruelig grund. Blegsand og al fortalte, at stedet havde været lynggroet hede. Enkelte større sten var blevet ryddet væk, men ellers lå alle småsten tilbage i overfladen, som de i sin tid var blevet efterladt af isen.

Fylden i hustomtens stolpehuller bestod af ren grå hedesand, uden fjerneste indblan-

ding af kulturspor. Opførelsen af huset må derfor have været den første menneskelige aktivitet på stedet, bortset fra at stenalderfolk langt tilbage i tiden har efterladt et par stykker behugget flint. Huset har ikke været af de største. Indvendig målte det 3,40 m mellem væggene og havde en længde på 8 m. Begge vægge tegnede sig med 8 stolper på lige linje, halvdelen af dem doublerede med yderstolper, formentlig skråstivere. Afstanden mellem midten af de enkelte stolpehuller var nøjagtig 1,40 m i husets østende og noget tættere i vestenden.

Vestgavlen var markeret med et dybt stolpehul i husets midterakse, mens østgavlen ikke gav sig direkte til kende. Der var ingen spor efter husets indretning, så dets funktion kan man kun gisne om. Det har måske snarere været en handelsbod end et egentligt beboelseshus. Den beskedne størrelse er ikke overraskende for et tidligt byhus, men vi har endnu ikke ret meget sammenligningsmateriale fra andre udgravninger i landet, så om huset er tidstypisk eller ej, kan vi ikke sige endnu.

Plovfurer

Ned gennem jordlagene blev der fundet dyrkningsspor fra vidt forskellig tid, de dybeste i niveau med stolpehullerne i den gamle hedebund. Med erfaringerne fra Vester Strandgade 14 in mente skulle man

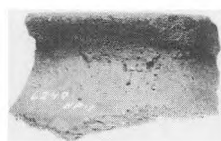
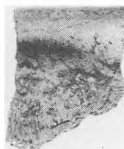

Den vestlige halvdel af hustomten set fra nord. De grå stolpehuller kan godt være lidt svære at få øje på i den blakkede jordbund. Den mørke farve skyldes aldannelser, mens de lyse partier i billedets højre side er blegsand. Plovfurerne anes som lyse striber på langs af udgravningsfeltet. Fot. J. A.A. J.

have forventet, at plovfurerne i denne dybde var ældre end hustomten, men det var ikke tilfældet. Plovfurerne, der tegnede sig som lysegrå striber, gik nemlig hen over et par af stolpehullerne og måtte ligesom renden over NØ-hjørnet være yngre end disse. Bebyggelsen lige på dette sted er med andre ord blevet opgivet igen og området dyrket op. Det passer godt med de langt senere bykorts udsagn og giver en god forklaring på, at genstandsmaterialet, først og fremmest potteskårene, fandtes i mange små stumper.

Potteskårene

Skårmaterialet fra Dyekjærs have er både omfangsrigt og alsidigt og tyder på, at bebyggelsen på stedet ikke har været helt kortvarig, men måske har været 100-200 år.

Et par eksempler på randskår fra lergryder. Fot. Aage Knak.

Udgravningsstemning 1984. Martin Olesen graver, mens J. AA. J. viser udgravningen frem for hr. og fru Schneider fra Hamburg. Fot. Birger Knudsen.

Hovedparten af skårene stammer fra dagligdagens kogegryder af gråligt-brunligt uglaseret lertøj. Der er fundet over 10.000 af disse skår, heraf 5-600 randskår. Vi kan nemt skelne de middelalderlige lerkarskår fra de noget yngre jydepotteskår på grund af en speciel overfladebehandling. Mens jydepotteskårene er grå eller sorte og har en glittet overflade, er middelalder-skårene ikke så glatte, men har en skrabet overflade, hvor sandskornene i lermassen har trukket striber efter sig. Undertiden kan man på karrenes inderside se spor af en efterdrejning, en teknik man aldrig møder ved jydepotterne. Et lille antal skår har en glat rød-

brændt overflade og næsten helt sort kærne.

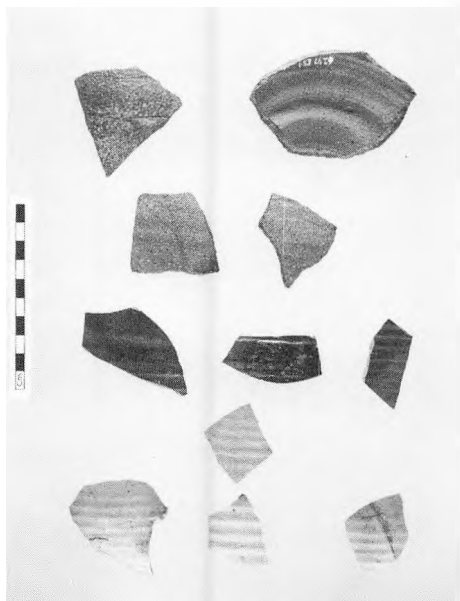
Omkring 250 skår stammer fra glaserede kander. En fjerdedel af disse kan identificeres som flamske. Selv om det er meget små skår er der flere mønstre og større variation, end vi kendte fra Vester Strandgade, og mindst 15-20 kander er repræsenteret i materialet. De glaserede kander er fremstillet ved drejning. Et mindre antal skår viser, at man også har haft uglaserede kander og skåle, som er fremstillet på pottemagerskiven. To små skår har ved den foreløbige gennemgang tiltrukket sig særlig opmærksomhed. De er meget tyndvæggede og fremstillet af hvidbrændt ler. Overfladen er

reliefdekoreret med gulglaserede blomsterkronblade. Denne type keramik er formentlig nordvestfransk. Fra andre steder i landet kendes efterligninger af denne dekorationsmåde på kander, der dateres til slutningen af 1200-tallet.

Det importerede stentøj møder vi også i Dyekjærs have. Antallet af skår er begrænset til ca. 40, men der er mindst 10 forskellige typer repræsenteret. Tidsmæssigt dækker stentøjet en periode der strækker sig fra slutningen af 1200-tallet til op mod år 1400.

Øvrigt materiale

Keramikken fortæller, at der er blevet kogt mange gryder mad og drukket øl i kandevis. Sommetider måske vel rigeligt, siden så

Stentøjsskår fra Dyekjærs have. Fot. Aage Knak.

Udvalg af glaserede skår.

meget er slået i skår. Da vi kun undtagelsesvis kan forvente at finde ting af organisk materiale, er de øvrige fund af mere begrænset art. Der er dog fundet ikke så få rustne søm og klinknagler, og der er også andre jerngenstande iblandt, men disse skal røntgenfotograferes, inden vi kan sige, hvad der skjuler sig bag rusten. En enkelt hvæssesten og enkelte stykker kobber- eller bronzeblik er også dukket op, men efterhånden som materialet er vokset, og vi har undersøgt et stort areal, er der visse ting vi savner. Det drejer sig f.eks. om tenvægte og brudstykker af kværnsten. Da de burde have været til stede, er vi begyndt at spekulere på, om det måske er et rent handelskvarter og ikke et decideret boligområde, vi graver i.

En smykkesten

En af udgravningens overraskelser var en oval smykkesten af slebet bjergkrystal (?). Den blev fundet det første udgravningsår dybest nede i kulturlaget, oven i købet af

Agnete Dyekjær selv, idet hun ind imellem deltog aktivt i udgravningsarbejdet. Vi har dog ikke helt kunnet overbevise hende om, at det virkelig er et sjældent gammelt stykke, hun har fundet i sin egen have. Smykkestenen har siddet i en metalfatning. Fra bevarede kostbarheder, ved man, at denne type sten især har prydet rigt udsmykkede bogbind, relikvieskrin og krucifikser. Hvem der kan have tabt den, er derimod en gåde, vi ikke har mulighed for at løse.

Mønter

Som nævnt, blev der ved udgravningens start fundet en middelaldermønt. Det skærpede selvfølgelig opmærksomheden og interessen. Hvor der er én mønt, kan der også være flere, og det er faktisk blevet til hele 10, foruden enkelte mønter fra nyere tid spændende fra en Chr. V 2-silling til en 1-øre fra 1938.

De 10 middelaldermønter er alle fundet i nærheden af eller inden for hustomtens omrids og kan derfor med nogen sandsynlighed være samtidige med denne. Samtlige mønter er som danefæ blevet afleveret til registrering, konservering og bestemmelse på Den kgl. Mønt- og Medaillesamling. På grund af personalenedskæringer er man her ret overbebyrdet med arbejde, så den endelige registrering foreligger endnu ikke. Det kan imidlertid godt røbes, at de fleste af mønterne er borgerkrigsmønter fra tiden omkring år 1300. De er meget kobberholdige og med dårligt præg, de kan være svære at identificere.

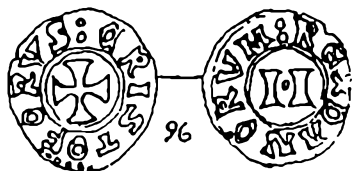
En enkelt af mønterne skilte sig ud fra flokken ved at have et præg af læselige bog-

Smykkestenen lagt i fotografens hånd. Den ovale sten måler 25 x 22 mm og er 9 mm tyk. Fot. Aage Knak.

staver. Ved afleveringen til Nationalmuseet kunne den umiddelbart bestemmes. Det er en efterligning af Valdemar Sejrs såkaldte rigsmønt. Den er udmøntet af biskop Esger i Ribe under Christoffer d. 1. 1252-59. Enkelte af de andre mønter kan også stamme fra Christoffers tid.

Det er intet mindre end lidt af en byhistorisk sensation, at der nu kan sættes et mere præcist årstal på Ringkøbings grundlæggelse. For første gang står vi med et klart bevis på, at byen har eksisteret næsten 100 år før den ældste skriftlige omtale. Vi havde

Christoffer 1. mønt magen til den, der er fundet i Dyekjærs have. Gengivet efter Mansfeld-Büllner, optryk 1954.

i et par år stået med potteskårenes indicier, men her var der syn for sagn og tilmed præget i sølv. Selv om mønterne har haft en vis omløbstid, kan der ikke længere være tvivl om, at byen er grundlagt i midten af 1200-tallet.

Kong Valdemar-problemet er dog stadig uløst. Vi er rykket betydeligt nærmere til Valdemar Sejr, men på den anden side har bebyggelsen næppe fået købstadsprivilegium lige fra starten, så Valdemar d. 3. kan stadig have sandsynligheden for sig. Problemet er i virkeligheden blevet underordnet, nu hvor vi står med det klare møntudsagn. Det bliver spændende at se den endelige bestemmelse af mønterne, især hvor stor – eller lille – den tidsmæssige spredning mellem dem vil være.

Baggrunden for Ringkøbings opståen

Amtets to andre middelalderkøbstæder, Holstebro og Lemvig, er begge omtalt i sidste halvdel af 1200-tallet. Det ville i grunden have været mærkeligt, hvis Ringkøbing ikke var lige så gammel. Men hvorfor er byen opstået her, og hvorfor er den ikke ældre endnu? Ringkøbing er på tre sider omgivet enten af åbent vand eller af sumpede engstrækninger. Dette ville have været

en ideel beliggenhed for en vikingetidsbosættelse. Der er imidlertid ingen som helst antydninger af noget sådant. Så vidt det kan ses af jordlagene har der været bar lynchede helt ned til fjorden. På Holmlands klit er der derimod gjort nogle ganske få fund fra vikingetid, så hvis man overhovedet vil spekulere på en eventuel forgænger for Ringkøbing, må det blive et sted herude, som dog forlængst er gået i havet. Netop ændringer af kysten og besejlingsforholdene kan være en af årsagerne til, at Ringkøbing blev grundlagt, men kystnedbrydningen er også skyld i, at vi har meget ringe mulighed for at gætte på, hvordan kystlinjen så ud dengang. Langt tilbage i jægerstenalderen, for 6-8000 år siden var Vesterhavet endnu ikke dannet, og England var landfast med NV-Europa. På de ældste primitive landkort fra tiden omkring år 1600 er klitten vist som en stor ø, Numit, der ligger foran fjorden. Nogle af kortene giver indtryk af, at den frisiske ørække har strakt sig helt herop. Men de mange årtusinder, der ligger mellem fastlandstiden og Chr. IVs tid, har vi ingen mulighed for at udfylde med kortbilleder. Vi kan kun sige, at det har været en meget mere indskåret og varieret kyst end i dag.

Ser man på Ringkøbing fjord, er det næsten en cementeret opfattelse, at den er en gammel havbugt, som på et tidspunkt er blevet spærret inde bag to fremvoksede landtanger, der til sidst groede sammen. Det er dog en alt for enkel beskrivelse, som forlængst burde være fjernet fra skolebøgerne. For det første må den gamle ø, Numit, være grundstammen i Holmlands klit, og for det andet viser tørvelag langs fjorden, at den engang har været en fersk-

vandsø. Tørvelagene er dækkede af tidevandsaflejret marskklæg fra fjordens havåbne periode. Et par steder har man fundet kulturlag fra jernalderen øverst i tørvelagene under klægen, så den havåbne periode kan først være indtruffet engang efter vor tidsregnings begyndelse. Spørgsmålet er nu, hvornår blev fjorden egentlig forbundet så meget med havet, at tidevandet kunne afsætte klæg i fjordengene?

Det er ikke utænkeligt, at kystnedbrydningen, der er årsag til denne proces, først tog alvorlig fart i begyndelsen af middelalderen, hvor der fandt en lille klimasvingning sted, og hvor sandflugten også begyndte at hærge. Hvis åbningen af fjorden først fandt sted på dette tidspunkt, kan det være grunden til, at Ringkøbing opstod som havn i løbet af 1200-tallet. En medvirkende årsag kan være, at den samme proces lukkede Limfjorden inde bag Aggertangen. I midten af 1200-tallet hører vi om umme lant farere (om æ land), sejlene købmænd, der vovede at runde Skagen for at bringe varer frem til København, og som af den grund fik særlige skattebegunstigelser. Sejladsen foregik med tidens nye handelsskib, koggen.

Der er næppe tvivl om, at umme lant farerne har været glade for den enlige havnemulighed nord for Horns Rev, som Ringkøbing bød på. Men for en handelsby og ikke bare som læhavn, var det baglandet, der betød noget. Limfjordens lukning bevirkede, at Ringkøbing kunne få hele NV-Jylland som opland, og fra langt senere tid ved man, at bl.a. Viborg købmænd hentede importvarer fra Ringkøbing. Nogen stor by blev Ringkøbing dog aldrig. Egnen var tyndt befolket, afstandene store og datidens landtransport uendelig langsom og møjsommelig.

I løbet af 1700-tallet begyndte fjordens indsejling af sande til. Fra slutningen af dette århundrede og frem til Hvide Sande slusens åbning i 1931 så det ene projekt til forbedring af indsejlingen dagens lys efter det andet.

Det blev den nyanlagte statshavn Esbjerg, der i forrige århundrede afløste Ringkøbing som Vestkystens havneby, og med vestbanens åbning i 1875 ophørte den århundredegamle fragtsejls på Ringkøbing ganske brat.

Herning Museums bondegaard

– før og efter branden i 1985

Der er intet, museerne frygter mere end ildebrand. Bare tanken giver en fornemmelse af katastrofe. Alligevel tror man ikke rigtigt på, at det kan ske. Vi har jo alle modforholdsreglerne, beredskabet og brandvæsenet. Og når det så alligevel sker, fatter man det kun langsomt.

Lørdag den 18. maj 1985 atten minutter over fire om morgenen alarmeredes Herning Brandvæsen om ildebrand i Herning Museums stråttækte bondegård.¹ Kun fire minutter senere var de første brandfolk på brandstedet. Aftægtsboligens tag stod da i lys lue, og den tilstødende lades vestende var ligeledes overtændt af flammer. En stor del af aftægtsboligens stråtag var skredet ned fra taget og lå og brændte langs ydervæggene. Herved antændtes bindingsværket, vinduer og døre udefra. I de følgende minutter skete det samme med ladens vestligste halvdel, idet en svag nordlig vind bar ilden denne vej.

Brandvæsenets første indsats gik ud på at forhindre branden i at brede sig til frilandsmuseets øvrige stråttækte bygninger, som truedes af de mange gnister og den voldsomme varmeudvikling. Det blev ligeledes hurtigt forsøgt at bremse ildens videre fremtrængen i ladebygningen, men inden branden var under fuld kontrol, var det meste af ladens sjældne tagkonstruktion ompændt af flammerne, så da ilden var helt

slukket, stod dele af suleladens tagkonstruktion og strittede spøgelsesagtigt i skæret fra den opgående sol. Resten af de to bygningers tagkonstruktioner var styrtet sammen. Aftægtsboligens bindingsværk var stærkt forbrændt såvel udvendigt som indvendigt. Specielt ved de efterhånden noget åbne tømmerstillinger havde ilden rigtigt kunnet få fat, så stolperne visse steder var helt gennembrændte.

Derimod var selve aftægtsstuen forbavsende lidt beskadiget. Godt beskyttet af det kraftige bræddeloft havde brandfolkene reddet det meste af stuens inventar ud. Hverken alkovens panel eller dens flettede halmmåtte mod ydervæggen var særlig forbrændt. Et godt bevis på hvor længe et kraftigt bræddeloft kan modstå flammerne. Bedst bevaret var dog bindingsværket i suleladens østligste halvdel, idet brandfolkene her havde været i stand til at slukke de brændende tagrør efterhånden som de skred ned fra taget. Bindingsværket i ladens vestligste ende var derimod temmelig sodsværtet eller forbrændt ude som inde.

I laden og den åbne del af aftægtsboligen var der før branden udstillet mange landbrugsredskaber. Disse blev bortset fra nogle hestevogne alle flammernes bytte. Kun enkelte af de brændte genstande kan anses for uerstætelige, f.eks. Herning Brandvæsenets første vandvogn.

Brandtomten på Herning Museum tidligt om morgenen d. 18. maj 1985. På museets medarbejdere virkede branden ikke mindre chokerende ved, at man netop få dage før branden var blevet færdig med at lægge nyt stråtag på de to bygninger. Efter 1700-tallets mange købstadbrande indførtes i 1761 tvungen brandforsikring i byerne. I 1792 oprettedes Den almindelige Brandforsikring for Landbygninger. Indtil 1870 var den en offentlig institution, men dette år privatiseres brandforsikringen. Før brandforsikring af landbygninger blev almindelig, kunne en lignende brand være ruinerende for en gårdmand. (Foto: Poul Erik Høy. 1985).

Da tabet skulle gøres op i dagene efter branden var det således ikke de mistede genstande der dominerede, men først og fremmest tabet af ladens sjældne tømmerkonstruktion bestående af tagåsen skiftevis båret af midtsuler og stritsuler. Kun ganske få bygninger eksisterer endnu med denne kombination, hvorfor bygningen regnedes for museets mest bevaringsværdige med hensyn til konstruktion og egenssærpræg. På

trods af det langt rigere egetømmer måtte tabet af aftægtsboligen i antikvarisk forstand anses for noget mindre, idet bygningen i flere henseender var utypisk. Ikke desto mindre havde denne bygning meget værdifulde partier som f.eks. den smukke indgangsdør og karm.

I dagene efter branden var der mange spørgsmål at overveje og tage stilling til. Politiets teknikere konkluderede, at bran-

den måtte være påsat, men nogen gerningsmand har man indtil videre ikke fundet. Bygningerne var »fuld og nyværdiforsikrede« hos Alm. Brand, som ved brandsynet erklærede begge bygninger for totalskadede. Principielt var museet således frit stillet med hensyn til, hvorledes brandassurancen skulle anvendes. Man kunne helt fjerne resterne af de to bygninger og hjemtage to andre gamle bevaringsværdige bygninger i stedet for. Man kunne genopføre de brændte bygninger som rekonstruktioner efter tegning. For det tredje kunne man kombinere de to muligheder ved f.eks. at rekonstruere den ene bygning og erstatte den anden bygning med et andet gammelt hus.

Hvilken løsning museet skulle vælge, måtte være afhængigt af svaret på følgende spørgsmål: Hvor meget af de oprindelige gamle byggematerialer ville evt. kunne genanvendes i en rekonstruktion? Hvor sjældne var bygningerne eller hvor stor var deres bevaringsmæssige værdi set i en national sammenhæng? Hvor betydningsfulde var de brændte bygninger for den funktionsmæssige sammenhæng mellem frilandsmuseets forskellige bygninger? Hvilken rolle spillede de i frilandsmuseets grundlæggende ide?

For at forstå især det sidste spørgsmål, er det nødvendigt at nævne et afsnit af Herning Museums historie.

I årene efter 1892 havde samlingen til huse i et par loftsværelser over det dengang nyopførte Tinghus. Dette anså man kun for en midlertidig løsning på det unge museums lokale behov. Museets love indeholdt et pålæg om at stræbe mod »at få en særlig

egnet bygning for museet med en fuldstændig midt- og vestjysk bondelejlighed med en bindestue«.

Som forberedelse hertil foretog især museets leder, J.A. Trøstrup, et imponerende arbejde med indsamling af pengemidler til en bondelejlighed. 1904 blev et gennembrudsår for denne drøm, idet apoteker J. Chr. Møller skænkede 1 td. land som byggegrund for et stuehus »med en bindestue, så naturtro som det er muligt«. Dette hus skulle så vidt muligt rejses i løbet af året 1904.²

Man annoncerede i Herning Folkeblad efter egnede bygninger, og på et bestyrelsesmøde d. 31. maj 1904 valgte man at opstille et »gammelt åshus som lade ved museumsbygningen«. Huset købtes for 180 kr. – eller 10 kr. pr. fag – af gdr. Anton Marius Andersen i »Sønder Staulund« i Haderup.³

Flytningen af åshuset fra Staulund påbegyndtes straks. Det synes som om, ideerne udvikler sig hurtigt i sommeren 1904. Ved generalforsamlingen i marts taler man om et stuehus. Efter bestyrelsesmødet i maj taler man om »bondegården«. Når laden er opstillet »vil man tage bestemmelse om, hvorvidt der skal opstilles 1 a 2 bygninger til i sommer«. Allerede den 2. september erhverves den næste bygning: Et gammelt stuehus fra gdr. S. M. Bach i Meldgård, Øster Høgild, Rind sogn. Dette hus sammenbygges med ladens vestende. Nærmest laden indrettes det til udhus og den nordligste halvdel indrettes til en aftægtsbolig bestående af 4 fag indeholdende gang og stue med åbent ildsted.

Det har tydeligvis været lidt af et dilemma, at man ikke havde fået tilbud på et

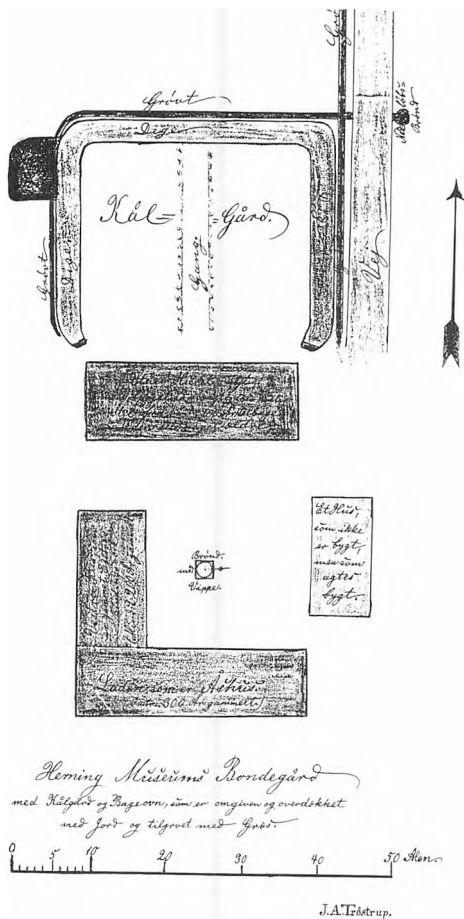

Herning Museums midt- og vestjyske bondegård opført 1904–05. Museets grundlægger J. A. Trøstrup (t.v.) har god grund til at være tilfreds med sit værk, der gør Herning Museums lille frilandsmuseum til landets næstældste, kun 3 år yngre end Bernhard Olsens Frilandsmuseum ved Sorgenfri. Med ét slag blev den jyske hedeegns lille bysamfund på 4400 indbyggere landskendt for det bemærkelsesværdige kulturfremstød. Ret og lyst står Trøstrups stuehus på sine syldsten fra Snebjergs gamle kirkegårdsdige. Langhalm til taget blev hentet i Vinding, Aulum, Sinding og Sunds. Tækkelyng, plukket i N. Truelsens Mose, indgik lagvis både som fyld og forstærkning af stråtaget. Daglejerens akkord på plukningen var 1,10 kr. pr. trave tækkelyng. (Foto: Herning Museum).

anvendeligt stuehus ved annonceringen i 1904, hvorfor man opførte udlængerne først. Men i foråret 1905 påbegyndtes opførelsen af et helt nyt stuehus i nye materialer, men »bygget så nøjagtig som muligt i stil fra omtrent 100 år tilbage i tiden eller noget ældre«. Udvendig har bygningen et ret ungt præg, som fremhæves ved at bjælkerne er lagt over tagremmen i stedet for at være gennemstukne i stolperne. Denne kon-

struktion hører til bindingsværkets seneste årtier.

Indvendigt præges bygningen af en ruminddeling som peger mod vestkysten. Der er f.eks. stor lighed med indretningen i stuehuset i Frilandsmuseets gård fra Vemb og med Hjerl Hedes stuehus fra Vang i Sdr. Nissum. Denne indretning består i bryggers mod vest, derefter køkken og et værelse i hver sin side, dernæst dagligstue i

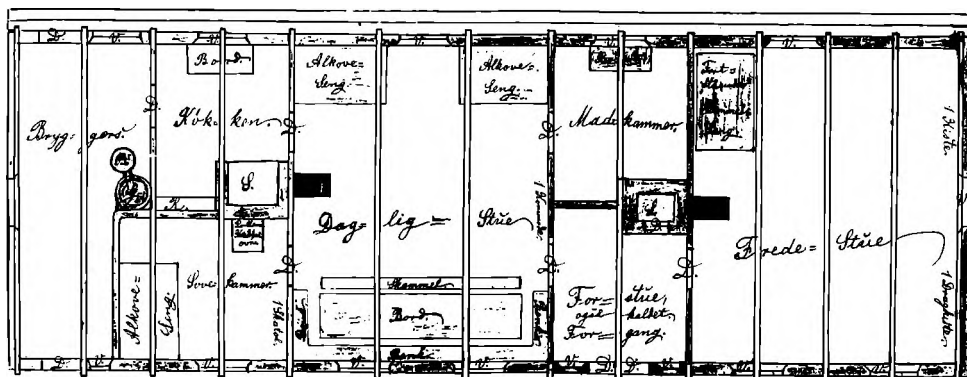

Efter bondegårdens opførelse indsendte J. A. Trøstrup en del egenhændigt udførte tegninger af gården til Nationalmuseet. Deriblandt denne situationsplan. I dag er det interessant at se, hvorledes Trøstrup forestillede sig gården fuldført med en fritliggende østlængde på ca. 5x9,4 m. Den herved fremkomne plan er næsten fuldstændig identisk med H. P. Hansens beskrivelse fra 1925 af en gård i Fjølstervang. NEU (Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser) NR. 7835 Top. nr. 2477.

husets bredde, efterfulgt af indgang og kammer og helt mod øst storstuen. Derimod peger den fritliggende bagerovn mod de centrale hedeegne længere inde i landet, og som det bedst kendes fra Frilandsmuseets gård fra Kølvrå.⁴

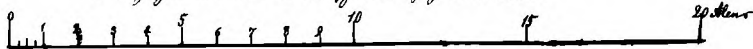
Der er ikke bevaret oplysninger om, hvorvidt man benyttede et bestemt hus som forlæg for såvel det ydre som indretningen. Imidlertid er det ikke usandsynligt, at Trøstrup har haft et forbillede for sit gårdanlæg. H. P. Hansen fortæller i sin dagbog i året 1925, at han »for mange år siden kom sammen med Trøstrup fra Kibæk gennem Fjølstervang og ved sidst nævnte by kom vi forbi et lille hus med «træk» op ad siderne«. Omtalte lille hus er nu Herning Museums lille smedie.

I 1925 og i følgende år beskrev H. P. Hansen gården ret udførligt ligesom han fotograferede flere situationer der. Den gård H. P. Hansen beskrev var bygget sidst i 1850'erne. Stuehuset blev som den sidstbyggede længe taget i brug det år, gårdens ejer Christen Pedersen, født i 1845, blev konfirmeret. Sammenlignes Trøstrups plan (indsendt til Nationalmuseet) over museets gårdanlæg med denne gård fra Fjølstervang, er der en slående lighed, blot er de spejlvendt af hinanden med hensyn til verdenshjørnerne. Dette gælder også indretningen af stuehusene. På gården i Fjølstervang ændredes længernes orientering ved ombygning i 1850'erne, idet stuehuset placeredes mod syd i modsætning til tidligere, hvor det lå mod nord. Det er netop karakteristisk for 1800-tallet, at man »vender« gårdens orientering. Stuehuset i Fjølstervang byggedes efter tiden skik i grundmur. Trøstrups stuehus skulle se ældre ud og byggedes der-

Grundtegning af Stuehuset i Herning Museums Bondegård

D = Dør, V = Vindue, S = Skovstue, G = Gæstebed med Brændevindstøt Sæletønder.
 R = et mindre Rør til Røgtræk fra Gæstebedene til Skovstuen. I Lovkammeret er en mindre Skovstue.
 I Dagligstuen en Høft Skabelon af Jernskov og Lysstik i Færdigtien

J. A. Trøstrups noget særprægede grundtegning af bondegårdens stuehus med lofjsbjælkerne og det vigtigste inventar indtegnet. Herning Museum.

for i bindingsværk. Fjeldstervang-gården interesserede andre end Herning Museum, idet overinspektør ved Frilandsmuseet Kai Uldall, besøgte gården i 1927, ved hvilken lejlighed gården blev gennemfotograferet.

I dag ville Trøstrups fremgangsmåde vedr. stuehuset have været fagligt uforvarselig, men i 1905 var situationen en ganske anden og i sin indretning og møblering levede Trøstrups stuehus helt op til interiørprincippet krav. Særlig stærkt på publikum virkede den livagtige bindestuescene, som opbyggedes ved hjælp af fire voksfigurer i naturlig størrelse. Figureerne fremstilledes af billedhuggeren Thod Edelman.

Efter opførelsen af stuehuset i 1905 var museets indsamlede kapital brugt. I betragtning af at målet først og fremmest havde været en bondelejlighed med bindestue,

kan man nok sige, at man var nået imponerende langt, da man i 1906 holdt indvielse af Herning Museums bondegård. Endelig havde man fået egen museumsbygning. Af Trøstrups tegninger indsendt til Nationalmuseet fremgår det tydeligt, at han ikke betragtede gårdbyggeriet for at være fuldført endnu, idet en fjerde længe mod øst indtegnet på situationsplanen med anmærkningen: »Et hus som ikke er bygt, men som agtes bygt«.

Med sine tre længer har gården aldrig været komplet i funktionel forstand, idet der altid har manglet en staldbygning. Der er næppe tvivl om, at Trøstrup har forestillet sig den planlagte østlænge indrettet til stald.

Vi ved ikke, om man havde en bestemt bygning i tankerne. I hvert fald bliver Trøstrup snart mere optaget af planerne om en

ny museumsbygning og bondegården har aldrig fået sin længe.

Efter den ulykkelige brand i dette forår er museet i den situation, at gårdens to gamle bevaringsværdige længer er delvis udbrændt, mens stuehuset, som den gode efterligning, står tilbage.

Suleladen fra Staulund i Haderup var før branden Danmarks eneste tilgængelige bygning med den karakteristiske kombination af højsuler og stritsuler. På Frilandsmuseet har man opmagasineret en gård fra Salling, som både har højsuler og stritsuler. Desuden har Hjerl Hedes Frilandsmuseum et mindre husmandshus fra Volling med begge suletyper liggende i depot. Bortset fra de allerede nævnte sulebygninger er der fra det traditionelle jyske sulebygningsområde, det vil sige Hardsyssel, Fjends herred og Salling, kun bevaret et par sulebygninger fra Husby, som nu findes på Hjerl Hede. Af de jyske sulebygninger er der således kun få eksemplarer tilbage.

Fra det vestfynske sulebygningsområde er der stadigvæk bevaret mange eksempler, dels i den Fynske Landsby (Fjelstedgården) og på Frilandsmuseet (Lundagergården), dels findes der endnu mange bygninger bevaret rundt omkring på gårdene. De fynske sulebygninger er alle med højsuler. Lignende konstruktioner som de jyske stritsuler kendes overhovedet ikke på Fyn. Det er overvejelser af denne art, der har ført til beslutningen om at genopføre suleladen fra Staulund, selv om den interessante tagbærende konstruktion må rekonstrueres.

Laden fra Staulund dateres af døroverliggeren, som bærer indskriptionen SNSSL. 1804. Ifølge mundtlig tradition skulle går-

den være udflyttet fra sin oprindelige beliggenhed dette år. Det ældste matrikelskort fra 1790'erne viser to firlængede gårde i Staulund beliggende på hver sin side af vejen. Ved et skøde dateret 29. juni 1787 overtager enken efter den tidligere fæster hendes »hidtil i fæste beboende halve gaard i Staulund beliggende«. Der er således tale om tvillinggårde. På et tidspunkt inden 1817 er matrikelskortet ændret, idet den sydligste gårds bygninger er overstreget og et nyt firlænget gårdsanlæg indtegnet ca. 1 km sydligere. Udflytningen synes ikke at have fundet sted i forbindelse med en større udskiftning af området, i hvertfald er der ikke bevaret nogen udskiftningsforretning for ejerlavet. Det væsentlige er, at matrikelskortet indirekte støtter den mundtlige tradition og der kan næppe være nogen tvivl om, at 1804 er ladens opførelsesår. Det bevarede bindingsværk bærer spor efter tidligere anvendelse som bygningstømmer, men der kan intet siges om, hvorvidt bygningerne fra den nedrevne halvgård udflyttedes uændret eller om, hvor store ændringer der eventuelt skete. Sandsynligvis har man måttet forny det meste af tagkonstruktionen. Denne antagelse understøttes af, at både tagkonstruktionen og sulerne bestod af fyrretømmer.

Ved brandtaksationen i 1823 beskrives bygningen som »det søndre Huus, 20½ Fag, 8½ Alen dyb, opført af Eege Under- og Füre Overtømmer, klinede Vægge og Straatag, indrettet til Lade og Tærskeloe«.

I 1836 er beskrivelsen enslydende, dog angives laden at være tækket med »Stråe og Lyng«. Ved vurderingen i 1856 er der foretaget en mindre ændring, idet bygningen nu, udover at den benyttes som lade og tær-

Sønder Staulund, som den så ud ved ladens nedtagelse i 1904. Længen t.h. er den 18 fag lange sulelade. Der er 4 lemme i ladens sydvæg og en femte i vestgavlen. Før det blev almindeligt med kørelader eller agerumslader blev komnegene i høst forket ind gennem disse lemme og stablet op i fag i ladens bredde. I ladens vestgavl ses særligt krumme vægstolper. De er måske århundreder tilbage skovet i det nærliggende Gindeskov Krat, som i dag er fredet egepur. (Foto: H. P. Hansen. 1904).

skelo, yderligere anvendes som vognport. I 1868 omtakseres gården i forbindelse med en nyopførelse af stuehuset, men laden angives til uændret vurderingssum.

Ved taksationen i 1823 bestod gården Sønder Staulund af fire længer. Et stuehus i nord på 13½ fag bindingsværk og udstyret med en skorsten og en bagerovn. Et ladehus ved den østre ende af stuehuset samt en gæstestald i vest befandt nedbrudt. Gårdens østre længe på 21 fag var indrettet til hestestald, fæ- og fårehus, den vestlige længe på 9½ fag rummede vognskjul, lade og tørvehus. Laden var som allerede nævnt

det søndre hus. I 1836 er vestlængen fornyet og er nu på 18 fag, fæhus, hestestald og vognskjul, medens den nu 13 fag store østlænge anvendes til hølade og fåreesti. I 1856 er kostalden udvidet til også at omfatte vognporten, hvorfor denne er flyttet til ladens østende. Østlængens hølade er inddraget til hønsehus, og som noget helt nyt er der nordøst for gården opført et 3½ fag stort grundmuret hus, som er indrettet til svinesti. Man kan således nøjagtigt følge omlægningen af gårdens drift til at lægge øget vægt på husdyrholdet. Kvægholdet forøges og høns og svin kommer ind som

nye produktionsgrene af betydning. Det fritliggende svinehus blev snart for lille og 10 år senere, i 1866, byggedes østlængen om. Den blev nu opført i flintsten fra kalkgruberne ved Daugbjerg.

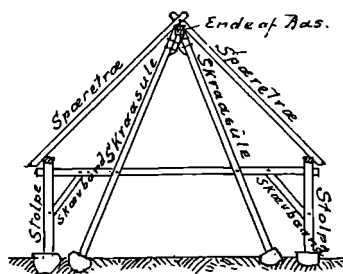
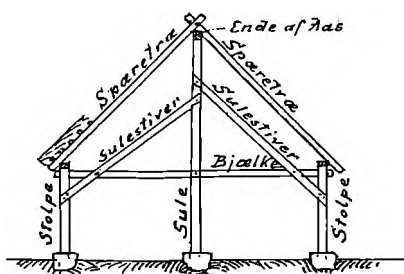
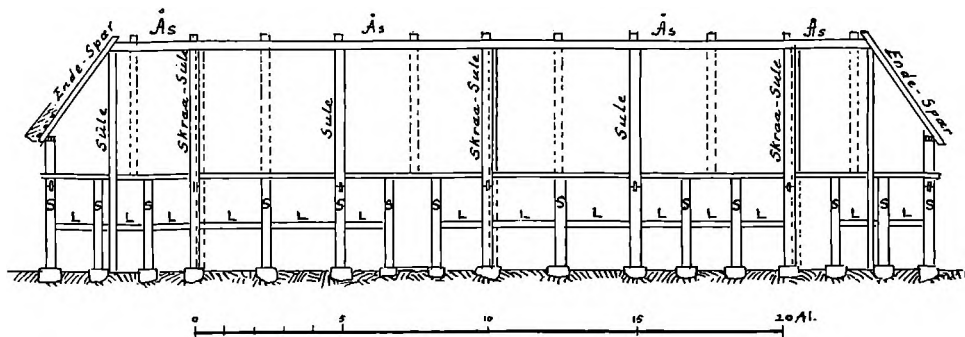
Det øgede husdyrhold betyder mindre behov for ladekapacitet, hvorfor den del af laden omkring 1850'erne inddrages til vognport. Ved genopførelsen på Herning Museum i 1904 bibeholdes ladens indretning fra 1856 med vognport i østenden. Ved ombygningen til vognport er østgavlen forsynet med en delt port. For at øge frihøjden hævedes tagskægget ved, at man byggede gavlen om fra helvalm til halvvalm. I 1904 før nedtagelsen var laden reduceret fra 20½ til 18 fag, men ved genopførelsen reduceredes laden yderligere til 13 fag, således at kun to trediedele af den oprindelige bygning nu er bevaret.

Ved genopførelsen i 1904 har man fulgt den oprindelige tagdeling, idet vægstolperne endnu står ordnet efter den oprindelige kilenummerering begyndende med ét fra øst. Stolperne står på syldsten, hvis niveau er afpasset efter, hvor meget den enkelte stolpe er kortet op for neden i tidens løb. For hvert andet fag bindes ydervæggene sammen af en tværgående bjælke, der er tappet igennem stolperne og låst udvendig med to kiler i hver side. For hver tværgående bjælke er der enten en højsule eller en stritsule, som er bladet sammen med bjælken, ligesom højsulernes særlige skrånede ikke blot er ibladet bjælkerne, men fortsætter ned til stolperne og er bladet sammen med disse lige over løsholten. Herved opstår nogle trekantkonstruktioner, som låser bygningen effektivt sideværts. I de fleste bygninger med stritsuler

undlades disse skrånede normalt, som f.eks. i de førnævnte bygninger fra Salling, idet den sideværts afstivning af bygningen netop var stritsulernes funktion. Derimod synes stritsulerne i laden Staulund at mangle den mellem stritsuler normalt forekommende vandrette forbindelsesbjælke i hanebåndshøjde. Rytmen af højsuler og stritsuler tilpasses bygningens indretning, idet højsulerne lettest lader sig placere i skil-

Ved en reparation i 1982 blev en stritsule og en højsule fornyet i laden fra Staulund. Billedet viser, hvorledes sulerne understøtter tagåsen. Som normalt i jyske sulebygninger danner »klamper« eller »lasker« leje for tagåsen. På Fyn træffer man ofte suler med naturgroet tveje som leje for tagåsen. (Foto: Kjeld Hansen).

J. A. Trøstrup har efterladt sig mange tegninger og skitser af huse, genstande, fugle og dyr. Hans enkle tværsnit af Staulundsladen dels ved en højsule (t.v.) og dels ved en stritsule (t.h.) viser tydeligt ladens tagbærende konstruktion. Detaljeret angives en nagle vandret gennem spærkrydset over tagåsen. Ved sulebygninger var spærerne normalt ikke samlet parvis, men hang enkeltvis i en lang trænagle blot hægtet over tagåsen. Sådanne spær kaldes ofte hængeltræer. Det ovenfor viste længdesnit afviger på et par punkter fra den i 1904 genopførte bygning. Vestenden var med halvvalm og ikke som på tegningen med halvvalm. Bygningens midterste sule er angivet som en stritsule, d.v.s. to tagbærende stolper, som danner en A-form, men var i virkeligheden en almindelig højsule, d. v.s. en enkelt lodret tagbærende stolpe, placeret i lobalken. NEU NR.7835 Top. Nr. 2477.

levægge. Træspærrene synes at have været forbundet parvis ved en vandret nagle gennem spærkrydset over tagåsen. Der synes ikke at have været hængeltræer i traditionel forstand. Spærrene har ligeledes været fastgjort i tagremmen med en nagle.

Efter således i hovedtræk at have fortalt Staulundsladens bygningshistorie, bør der

kort fortælles om hedebonden, der byggede den. Initialerne SNSSL på dørøverliggeren betyder Simon Nielsen Staulund. Simon Nielsen blev født på Lundø i 1755. I 1783 løste han fripas fra Ørslevkloster gods og kom til herregården Krogsdal, under hvilken Staulundgårdene var fæstegårde. I 1785 giftede Simon Nielsen sig med den 24 år ældre enke efter fæsteren Christian Jensen i

Staulund. Ved giftemålet erhverver Simon Nielsen fæstebrev på »den halve Staulund«. Fæstebrevet tinglyses mærkværdigvis først 20 år senere i 1805. Forholdet er lidt besynderligt, idet Simon Niensens kone Maren Olufsdatter og dennes datter af 1. ægteskab Dorthe Christensdatter får skøde på gården d. 29. juni 1787, med en halvpart hver. Simon Nielsen er således fæster i sin kones og steddatters gård. Sålænge konen lever er dette ikke noget større problem, idet Simon Nielsen jo ifølge dengang gældende lov var sin kones formynder. Simon Nielsen synes i sine manddomsår at have været en driftig landmand. I 1793 erhverver han en engparcel i Resen sogn. I 1801 køber han en stor ubebygget, udskiftet hede- og engparcel på den modsatte side af Staulund å, som sin egen fæstegård. I 1802 køber han på auktionen over Haderup kirke sin fæstegårds anpart, dvs. andelen svarende til gårdens kirketiende af korn og kvæg. Det var gode år for Simon Nielsen, og det er meget sandsynligt, at gårdens bygninger flyttes i disse år. Udadtil var hans omdømme godt. For eksempel var han i mange år vurderingsmand for Brandforsikringen for Landbygninger, hvilket må have kastet nogle indtægter af sig.

Maren Olufsdatter døde 2. jan. 1816 og den 28. april giftede Simon Nielsen sig med den 26 år gamle tjenestepige Ane Jensdatter. Dermed gør steddatter Dorthe Christensdatters ægtemand krav på hustruens arv. Simon Nielsen må derfor købe sin fæstegård gennem 30 år for 3000 Rd. Købesummen finansieredes ved at udstede et pantebrev på den tilsvarende sum til steddatterens mand, en Poul Pedersen i Vridsted. Dette var uden tvivl en letsindig handel i

betragtning af de meget kaotiske pengeforhold i årene efter statsbankerotten i 1813. Kun to år senere i 1818 sælger Simon Nielsen gården tilbage til Poul Pedersen. Nu er købesummen 600 Rd. og dertil skal køberen overtage besætning, redskaber, årets høst samt væsentlige dele af indboet. Simon Nielsen med sit hushold skal blive boende i gården indtil høsten er indbjerget, dog ikke længere end til Mikkelsdag.

I november 1818 sælger Poul Pedersen igen gården i Staulund til en Peder Jacobsen i Vridsted for 900 Rd. Denne slægt havde derefter gården i flere generationer.

Simon Niensens skøde til Poul Pedersen er interessant for os, fordi den opremser løsøret som følger med gården. Vi kan ikke være sikre på, at Simon Nielsen ikke på nogen måde har bragt dyr og redskaber med sig, men det har i så fald været sparsomt.

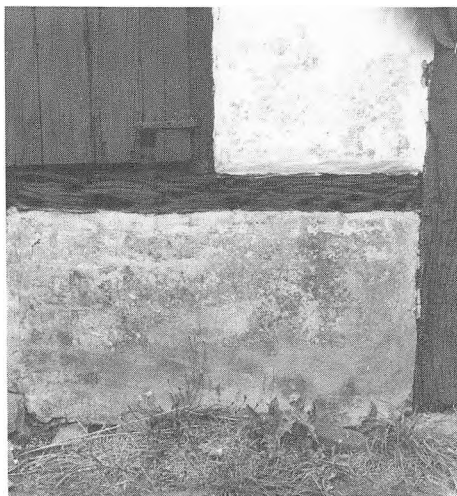
Skødet stadfæster: »med Gaarden følger Ind og Udboe og Besætning følgende i Kiøbet: 2de Heste, 2 Kiørestude, 4re yngre Stude, 3 Kiør, 1Quie, 2de Kalve, 26^{ve} Faar og 13 Lam. En beslagen Vogn med Tilbehør, 1 Trævogn med Leirer, Skrau og Vognfiel, noget gammel Vogn Redskab, 1 Plov med Jern, 2de 8 bols Harver med Jerntænder, 1 Beslagen Hammelstok, 1 Ditto, 2 sæt Silletøj, 2 Jern Grebe, 2 Skovle, 1 Spand, 2de Lyngleer, 3 Høeleer, 1 Fork, 2 River, det i gaarden værende Giøde, Brandspanden m.v. Brandredskaber, 2de Faarehækker, 1 Hakkelses Kiste med Kniv, 2de Pleile, 4re faste Sengesteder, Klæder til 2de Senge, 1 Eege Bord, 1 Bænk, 4re Sidde Stole, 2de Korn Siekker, 2de Ølltønder, 1 Degnekar, 1 Sield, 2de Store Kar, 2de vaske Baillier, 2de Stripper«.

Der er ingen tvivl om, at arvens udredning i 1816 drev Simon Nielsen fra Staulund. Han var dog ikke uden midler, idet han evnede at sætte huse på sin i 1801 erhvervede hedelod. I oktober 1818 fødes en datter i »Nygaard kaldet«. Denne datter bliver i 1836 gift med en Anders Knudsen, som samme år får skøde på Nygaard. Simon Nielsen dør, inden skødet tinglyses.

I 1842 takseres »Nygaard« for første gang til brandforsikringen, og den består da af 11 fag bindingsværks stuehus og en 10 fag stor lade og staldbygning. Det var beskedne forhold for en tidligere gårdmand, når man tager i betragtning, at fire af stuehusets 11 fag var en nylig tilbygget aftægtsbolig for Simon Nielsens enke.

Når Simon Nielsens historie følges op selv efter han forlader Staulund og flytter over åen til Nygaard, skyldes det et lykkeligt sammentræf. Svigersønnen Anders Knudsen var nemlig født på den anden gård i Staulund og var broder til den mere kendte Peder Knudsen i Staulund, der førte en omfattende dagbog kontinuerligt i årene 1829-1857. Simon Nielsen og Peder Knudsen har været nærmeste naboer gennem årtier, hvorfor Simon hyppigt nævnes i dagbogen. Man kan næppe bortforklare, at laden fra Staulund med denne forbindelse til Peder Knudsens »bondedagbog« på enestående vis iklædes »kød og blod«. Dens historie bliver i hvertfald mere interessant ved denne forbindelse og selve bygningen mere bevaringsværdig.

Aftægtsboligen fra Høgild ved vi forholdsvis lidt om. Skorstenshammeren bærer årstallet 1700. H. P. Hansen mente dog, den var fra begyndelsen af 1600-tallet, og han

De mange huller i løsholten midt i billedet viser, hvorledes man ved ladens opførelse i 1804 har benyttet en del af et tidligere egetræsspær fra en kasseret bygning til løsholt. Hulleme er efter træagler, hvormed flekkede egetræslægter har været fæstnet til spæret. Der er 4 huller til hver række lægter, hvilket viser, at lægterne har været »samlet« på dette spær. Tidligere var alt tømmeret i bindingsværksbygninger, såvel i væggene som i taget, af egetræ. I slutningen af 1700 tallet sker der en generel forringelse af tømmerets standard. Årsagen hertil må være en betydelig mangel på egnet egetømmer. Anvendelsen af fyrretræ til spær og bærende tagkonstruktioner bliver almindelig. Fyrretrætømmer importeredes især fra Norge, idet vor tids mange hedeplantager først langt senere bliver leveringsdygtige i tømmer af nåletræ. (Foto: Kjeld Hansen).

anfører, at »der er tradition for, at huset skal være kommet fra Horsens«. Under alle omstændigheder virker huset utypisk for egnen med sin rigdom på egetømmer. Det

gælder først og fremmest den i konstruktionsmæssig henseende overflødige anvendelse af dobbelte skræstivere til hver stolpe. Fremmedartet for Midt- og Vestjylland er ligeledes det smukt afrundede indgangsparti. Begge er typiske træk ved det rige østjyske bindingsværk.

Indtil omtæknningen her i foråret havde aftægtsboligens skorsten været afbrudt lige under taget, som løb ubrudt henover skorstenen. Dette fremhævede bygningens karakter af udlænge, men var funktionsmæssigt set en meningsløshed. En tilsvarende løsning benyttedes på Hjerl Hede i 1939, hvor man helt tydeligt – og fejlagtigt – opfattede det som et lyrehus.

Høgildhusets indretning som aftægtsbolig er næppe autentisk. Huset menes oprindeligt at have været et stuehus, men i 1904 fandt man det uegnet til at være stuehus i Herning Museums gårdanlæg, hvorfor det blev indrettet dels til aftægtsbolig, dels til udhus. Ved branden i foråret 1985 blev størstedelen af vægstolperne på det nærmeste gennembrændt i samlingerne. Museets bestyrelse besluttede derfor, at en rekonstruktion ikke ville være ønskeligt, hvis man kunne finde en passende gammel bygning at opføre i stedet for.

Ofte har man på Herning Museum følt, at bondegården manglede en staldlænge, hvor man kunne udstille de til husdyrenes røgt og pleje hørende genstande, ligesom det ville være rart med muligheder for at kunne opstalde dyr i særlige situationer. Brandtaksationerne fra Staulund viser, at vestlængen på denne gård i årtierne efter 1836 rummede hestestald, kostald og vognport. Desuden ville museet gerne have en grundmursbygning med de såkaldte

»hjemmebrændte mursten«. Dog skulle bygningen være så gammel, at den tidsmæssigt kunne passe sammen med et bindestue-miljø i stuehuset. Derfor måtte bygningen helst ikke være yngre end ca. 1875. Dertil skal selvfølgelig tilføjes, at hvad bygningens størrelse og helhedspræg angår, skulle den kunne falde harmonisk ind blandt frilandsmuseets øvrige bygninger.

Et hus der næsten til punkt og prikke opfylder disse krav er opsporet i Nørre Flyndergaard ved Bækmarksbro tilhørende Georg Torp Madsen. Denne gårds vestlænge opførtes efter brand i 1861 sammen med en endnu eksisterende ladebygning. Vestlængen beskrives i brandtaksationen umiddelbart efter nyopførelsen som »21 Alen lang i 10 fag, 9½ Alen viid og 3 Alen høi fra Grunden og til Tagbrynet, af Grundmur, Füre Over og Indtømmer med Straetag og 4 glatte Døre. Indrettet til Heste og Koestald m.v.« Selv om bygningen har været udsat for ændringer siden 1861 er der endnu så meget bevaret af den oprindelige indretning, at bygningen vil kunne tilbageføres temmelig nøjagtigt til indretningen i 1861. Bygningens 4 nordligste fag har været benyttet til vognport eller tørvehus og står endnu som sådan.

Ligesom bygningens oprindelige indretning dokumenteres både af de skriftlige kilder og huset selv, således fremgår bygningens udvendige fremtræden ligeledes af et ret velbevaret ydre, samt af fotografier fra årene 1910-15. Desuden er der rige muligheder for mundtlige beretninger fra personer med tilknytning til gården. Først og fremmest ejerens moder, Lydia Madsen. Hun er født i gården i 1905, og hun har sammen med sin mand Niels Torp Madsen ejet

I begyndelsen af dette århundrede havde fotografene udviklet en stereotyp, men næsten sikker måde at tjene penge på: Man fotograferede gårdene fra den mest præsentable og harmoniske vinkel, gårdens husstand inklusiv gårdhund opstilledes på række i billedets forgrund. Ofte blev gårdens præmietyr eller præmiebingst trukket frem – hvis man altså havde en. Dette billede fra omkr. 1910 af Nørre Flyndergaard i Flynder sogn viser Herning Museums nyerhvervede staldbygning (længen foran laden med stokmøllen). Ved hjælp af dette dejlige billede kan bygningens vestfacade og nordgavl dokumenteres fuldstændigt. Det er ikke usandsynligt, at murstenene til gårdens bygninger er brændt på Vang Teglværk, som var nabo til Nørre Flyndergaard. Privateje.

og beboet gården indtil sønnens overtagelse for en halv snes år siden.

Der er en række lighedstræk ved gårdene Sønder Staulund og Nørre Flyndergaard. Begge gårde er gamle fæstegårde, der relativt tidligt overgik til selveje. De to gårde er henholdsvis på 3 tdr. 5 skpr. 3 fjkr. og 2 alb. hartkorn og 2 tdr. 3 skpr. 2 fjkr. og 1½ alb. hartkorn. Der er gode engarealer til begge gårde, men der er forholdsvis langt større hedarealer til gården fra Staulund. Den

grundmurede byggeskik vinder indpas et par årtier tidligere i Flynder end i Staulund, ligesom de grundmurede bygninger inde i landet næsten altid overkalkes, hvorimod man nærmere vestkysten normalt nøjes med at overkalke facaderne ind mod gårdspladsen, ja ofte helt undlader at kalke.

Herning Museums bondegård vil efter genopbygningen fremstå i en noget ændret skikkelse end før branden, men set både fra et etnologisk og et pædagogisk synspunkt i

en funktionsmæssig mere »rigtig« eller komplet udførelse. Det er endnu for tidligt at fortælle om udstillingerne i de genopførte bygninger, men det skal nævnes, at der til den tid bliver langt bedre muligheder for at vise en midtjysk hedegårds indretning og indhold i løse. Museet arbejder i øjeblikket med planer om i øget omfang at benytte frilandsmuseet som rammer for lejlighedsvis demonstrationer af de midtjyske hedeegnes husflidstraditioner og binæringer. Som en begyndelse hertil har Herning Museum indledt et samarbejde med Herning og Omegns Husflidskreds, der i 1985 har lejet lokaler på museets grund. Branden i frilandsmuseet bevirker måske, at disse planer forsinkes lidt, men fremover kan de genopbyggede huse give mere helstøbte rammer at arbejde i.

Noter:

1. Friis, Lars: Rapport over brand i to bygninger i Herning Museums frilandsafdeling 18.5.1985. Statens Museumsnavn 1985.
2. Herning Museumssamfunds forhandlingsprotokol 1904-1905.
3. Herning Museumssamfunds regnskabsprotokol med bilag 1904-1905.
4. Kirk, Frode: Opmålingsværket Bygninger på Frilandsmuseet. Nationalmuseet. 1980 Tavle XXV-XXVI og pag. 91-95.

5. Hansen, H. P.: Dagbogsoptegnelser pag. 494-501.
6. Den Vest- og Sønderjyske Kreditforening: Hundrede Aar 1860-1960 pag. 101. Indberetninger og fotos. Nationalmuseet. NEU nr. 16.012 Top. nr. 2551
7. Hansen, H. P.: Herning Museum. 1892-1942. pag. 17.
8. Trøstrup, J. A.: Indsendte tegninger til Nationalmuseet. NEU nr. 7835 Top nr. 2477
9. Stoklund, Bjarne: Bondegård og byggeskik. 1969 pag. 41. Hjerl Hede og Den Gamle Landsby. 1980.
10. Brandtaksationsprotokoller for Ginding herred: 1800-1828: BrD 31.23, 1829-1844: BrD 31.24, 1845-1857: BrD 31.25 og 1858-1872: BrD 31.31.
11. Oplysninger om Simon Nielsen er hentet i: »Slægten fra Staulundgaard« Om brødrene Peder og Anders Knudsen. Nordisk Slægtsforskning. 1970.
Dagbog ført af Peder Knudsen Staulundgaard i årene 1829-1857. Privateje.
Hjerm Ginding herreders skøde- og panteprotokoller: (B 78 A): SP 8 fol. 210, SP 9 fol. 131, SP 10 fol. 432, SP 12 fol. 409, SP 14 fol. 238 ff. og SP 15 fol. 51 f. NLA, Viborg.
12. Brandtaksationsprotokol for Ginding herred: 1828-1844 BrD 31.24 Pag. 496. NLA, Viborg.
13. Gormsen, Gudrun: Hedebonden. Studier i gårdmand Peder Knudsens dagbog 1829-1857. 1982.
14. Hansen, H. P.: Herning Museum 1892-1942. pag. 12 og 17.
15. Se FRAM. 1983 s. 73 og »En Dansk Naturpark«. Hjerl Hede og Den Gamle Landsby. pag. 54. 1941.
16. Brandtaksationsprotokol for Skodborg herred 1850-1863: BrD 32.7 pag. 528-30.

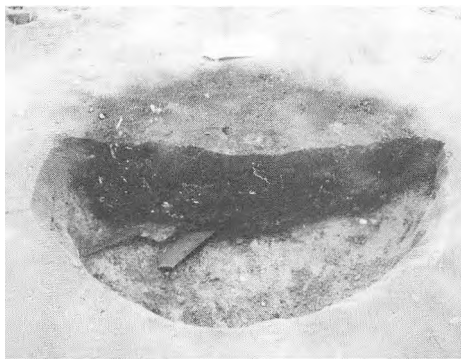
2000 årig gravplads

– samt gårde og marker under Tarm by

Siden foråret 1984 har Skjern-Egvad Museum haft status som arkæologisk museum. En af museets nye arbejdsopgaver er at gennemføre de nødudgravninger, som kan opstå i forbindelse med nybyggeri, dræningsarbejder, dyrkning osv. Museet prøver at besigtige så mange af disse jordarbejder som muligt. Selv om det ikke er muligt at holde øje med alt, kan man alligevel være heldig en gang i mellem. Netop en sådan besigtigelse af en større byggemodning ved Lønhøjvej i Tarm blev indledningen til den udgravning, som denne artikel handler om.

I begyndelsen af april 1985 var man gået i gang med at fjerne muldlaget med en gummighed. Ved museets besigtigelse kunne der i undergrundens sand og grus iagttages brune og næsten sorte pletter på op til en meter i diameter. De sorte viste sig at være brandgrave, hvori der fandtes hvidbrændte knogler samt gravgods. I overfladen af en af pletterne lå et jernsværd, frilagt da gummidagen fjernede muldlaget. Med andre ord lå der på stedet en hidtil ukendt gravplads, hvor foreløbig en snes grave kunne påvises. Måske var der også hustomter, herpå tydede de brune pletter, som måtte være stolpehuller. Alderen på gravpladsen kunne ud fra jernsværdet fastsættes til det sidste århundrede før år 0.

At finde jernsværd er ikke så almindeligt. En bevilling fra Rigsantikvaren sikrede da også, at udgravningsarbejdet omgående kunne gå i gang.¹ Et godt samarbejde med bygherren, Tarm Boligselskab, gjorde, at det kunne foregå med den fornødne arbejdsro, uden byggeriet blev forsinket. I alt blev godt en tdr. land undersøgt for grave. Der viste sig at være omtrent 150. Det lykkedes at finde gravpladsens grænser mod tre verdenshjørner, derimod er den vestlige afgrænsning ikke fundet med fuld

I 20 af gravene fandtes våben: sværd, sværdskeder, spyd og skjolde. Her stikker et sammenbøjet sværd ud af snittet gennem graven. Til venstre ses grebet, til højre spidsen af klingens. Sværdet er ca. 0.75 m langt.

Udgravningsområdet set fra øst. Nye huse er under opførelse på jernaldergravpladsen. Også dengang blev der bygget huse på stedet. Det skete allerede en generation eller to efter gravpladsens nedlæggelse.

sikkerhed, da der her ligger eksisterende bebyggelse. Det er ellers yderst sjældent, at man har mulighed for at undersøge en gravplads i sin fulde udstrækning. Men når det lykkes, er der mulighed for at give et ganske godt billede af sociale forhold i det jernaldersamfund, som gravene repræsenterer. Derfor har gravpladsen fra Tarm betydning både lokalt og på landsplan. Hertil kommer, at der i 20 af gravene fandtes våben. Tilsvarende gravpladser kendes ellers mest fra Vendsyssel og Bornholm.

Foruden de mange grave blev der også indenfor udgravningsområdet fundet tomterne af to jernaldergårde, og spor af oldtidsmarker og et jernudvindingsanlæg.

Gravpladsen

Den 2000 år gamle gravplads er anlagt på en højtning, der i dag ligger 5 m over havet. På tre sider er stedet omgivet af enge, hvoraf de største er Skjern-åens enge.

De ca. 150 grave er, som det fremgår af planen over udgravningen, på nær én placeret inden for et afgrænset område, nærmest rektangulært og øst-vest orienteret. Størrelsen er 70 x 30 m. Man kan tolke den rektangulære form således, at et bestemt område har været afsat for alene at tjene som gravplads. Det er vistnok første gang, at der er fundet en sådan struktur blandt tidens danske gravpladser.

Plan over udgravningsområdet, angivet med stiplede linje. Gravene er markeret med sort, huse og indhegninger med grå tone og optrukket streg. Et jernudvindingsanlæg ses lige uden for de østligste grave. Mod nordøst er der undersøgt et område med ardspor.

Alle begravede er først blevet brændt på et bål, som det var almindeligt. Med sig har de fået ejendele og madvarer, oftest fårekød. Nogle dage efter bål færden har personer med tilknytning til den afdøde opsamlet resterne, som kan omfatte følgende: hvidbrændte menneske- og dyreknogler, lerkar og jernsager som knive, synåle, dragtspænder, sværd, sværdskeider, spyd og skjoldbeslag. Som regel er trækul fra ligbålet også samlet op. Sværdklingerne blev bøjet, enten

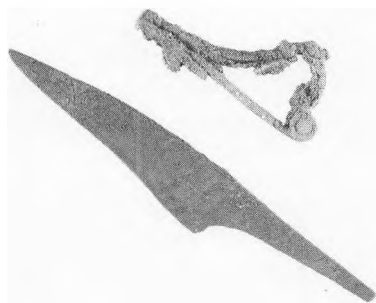
af symbolske eller praktiske grunde. Det hele er herefter blevet anbragt på gravpladsen, enten i en urne eller i en nedgravning uden nogen form for beholder. Jorden fra det gravede hul er så anbragt på graven, således at denne kunne ses som en lav tue. Derfor er kun et par grave anlagt i ældre grave. Med tiden er fylden fra tuen dog sunket delvis ned i graven. Dette ses tydeligt i mange af de snit, der ved udgravningen blev lavet gennem gravene.

En af de omtrent 150 grave. I dette tilfælde er resterne af den døde anbragt i en urne, hvis top er frilagt. Et lille lerkar er bl.a. synligt i den omgivende fyld.

De største grave er omkring en meter i diameter, men ofte kun 0.1 – 0.2 m dybe. I disse grave lå de fleste sværd. Når grave med så beskedne dybder er bevarede, skyldes det, at marken ikke har været dyrket med store maskiner. I så fald ville de fleste våbengrave nok have været ødelagt. Urnegravene er derimod så dybe, at de ikke er så lette at pløje væk. Det gamle navn for marken er Gjerager.² Trods dette er der ikke fundet sikre spor af middelalderens højryggede agre. De manglende ældre pløjespor kan også være en del af forklaringen på de velbevarede grave. På markerne vest for gravpladsen er der derimod på luftfotografier tydelige højryggede agre.³

Urnerne og de øvrige lerkar har næsten alle vist sig at bære tydelige spor af brug. Karrene er altså ikke fremstillet specielt til formålet. Det er derimod lerkar fra den daglige husholdning. På denne måde får vi et godt indtryk af de forskellige former, der blev anvendt af de mennesker, som brugte gravpladsen. Da konservering og sammensætning af alle lerkarrene endnu ikke er afsluttet, må en nærmere præsentation vente. Et enkelt lerkar kan dog fremhæves. Karret er tilsyneladende ganske almindeligt, men under bunden er det forsynet med koncentriske furer. Dette træk viser, at pottemageren kendte til romerske bronzekar, der netop kan have sådanne furer i bunden. Et lignende lerkar kendes fra en gravplads ved Hodde.⁴

To eksempler på metalgenstandene fra gravene, en kniv og en smykkenål, brugt til at holde dragten sammen med. På en anden nål sad der stadig tekstilrester. De to jerngenstande er ukonserverede. (Aage Knak Nygaard foto).

Eksempler på umer fra gravpladsen. Den største er omtrent 0.4 m høj. (Aage Knak Nygaard foto).

Gravpladsen ved Tarm har været anvendt i det sidste århundrede før år 0 og i begyndelsen af 1. århundrede, ialt ca. 150 år. Dette tal svarer ganske godt til antallet af grave. Der er altså i gennemsnit gravlagt en person om året. Men man må nok regne med, at næppe alle er blevet begravet på pladsen. Dette gælder især spædbørn. Måske hører der også andre gravpladser til bebyggelsen. Hertil kommer, at antallet af grave kan have været større end 150, idet små og lave brandgrave let ødelægges ved dyrkning.

Gravene indeholder ved gravgodsets sammensætning en mængde oplysninger, som afspejler de dødes køn, alder, sociale status og gruppetilhørsforhold. Alder og køn kan bestemmes både arkæologisk og ved en analyse af de brændte knogler, men i mange tilfælde er det ikke muligt at komme til sikre resultater. Alligevel vil knoglebestemmelser være af stor interesse. Foreløbig kan det dog nævnes, at godt 30 grave indeholder enten våben eller synåle, oftest med bevaret etui, lavet af en fåreknogle. Disse grave udgør henholdsvis mands- og

Oftest er de døde medgivet forskellige lerkar. Eksemplerne her omfatter et stort fad med hul i bunden (et ostekar), og to mindre lerkar, hvoraf det ene er ovalt. Desuden ses et låg med øre. (Aage Knak Nygaard foto).

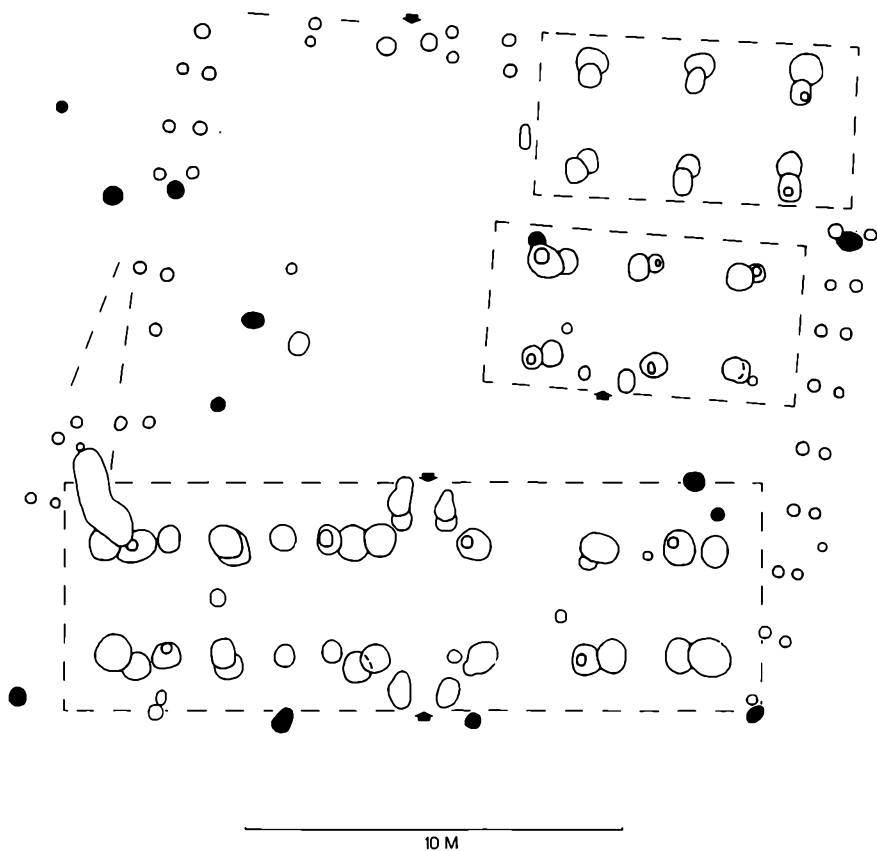
kvindegrave. Mens kvindegravene synes tilfældigt fordelt på gravpladsen, er mandsggravene overvejende grupperet i tre områder: langs østsiden af gravpladsen, langs sydsiden og i et område nord for det sidstnævnte. Muligt afspejler disse grupper tre sociale grupper i den tilhørende landsby. Måske tre slægter.

For nylig er der foretaget en undersøgelse af den samtidige nordjyske gravplads i Vogn.⁵ Her er der tale om en lidt mindre gravplads, men ellers ligner gravene meget Tarm-fundet. En sammenligning af grav-

godsets karakter og mængde, sammenholdt med knoglernes udsagn om alder og køn viser, at Vogn-befolkningen må have bestået af 55 personer, fordelt på 23 børn, 8 unge og 24 voksne. Der herskede social ulighed, øverst stod en mandlig leder, hvis position symboliseredes af våben.

Gårdene

På et tidspunkt er Tarm-gravpladsen ophørt med sin oprindelige funktion. Kort efter, måske kun en generation eller to

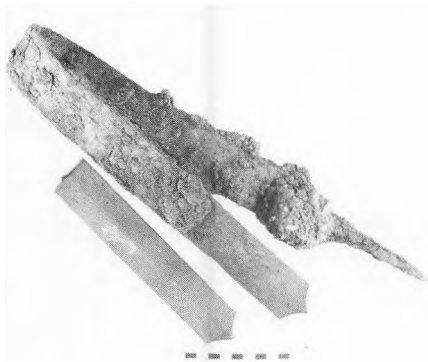

Grundplanen af stolpehulleme, der hører til den vestligste af de to gårde. Gravene i området er tegnet sorte. Gården består af et langhus, to mindre huse og en indhegnet gårdsplads. Indgange og døre er markeret med pile. Stolpehullernes antal viser, at husene og dele af hegnene er ombyggede. Langhusets beboelse findes i østenden, mens stalden med plads til mindst 10 kreaturer har været indrettet i vestenden.

senere, bliver der opført to jernaldergårde inden for gravpladsens firkantede afgrænsning. I flere tilfælde er stolpehullerne gravet ned i gravene. Husene er endvidere opført parallelt med gravpladsen, hvilket i sig selv taler for kontinuitet. Kun stolpehuller er bevaret, men de giver alligevel nogle meget tydelige grundplaner af gårdene. Det er fak-

tisk første gang, at der er fundet sådanne på egnen.

De to gårde består af et langhus, opdelt i bolig og stald, med plads til mindst 10 kreaturer. Husene er ca. 20 m lange og 5.5 m brede. Til den vestlige gård hører to mindre huse og en indhegning med indgang. Den østlige har kun et mindre hus, men to stak-

Et helt og et brækket tvæægget sværd, før der er foretaget konservering. Det ses tydeligt, at sværdklingerne stort set er velbevarede. De to klinger er smedet påfaldende ensartet. Det hele sværd har bølgeornamentik på klingene. (Aage Knak Nygaard foto).

lader. Til denne gård er der ikke bevaret indhegning. De to gårde må være en del af en større landby. De øvrige gårde formodes at ligge mod øst og vest, således at de ligger på en række. Af matrikelt kort fremgår det, at gårdene i Tarm omkring år 1800 stadig lå på samme måde, nemlig ordnet i rækker.

Grundplanerne af de to gårde på gravpladsen, især den vestligste, er blandt de tydeligste, der kendes. Dateringen kan dels fastlægges ud fra sammenligninger med gårde andre steder i Jylland,⁶ dels ud fra de potteskår, der lå i stolpehullerne. Begge dele peger mod 1.-2. århundrede, snarest det sidste. Gårdene har stået i nogen tid, idet stolpehullerne afslører ombygninger, antagelig foretaget når den nye generation overtog driften. Senest omkring år 200 er bebyggelsen flyttet. Hvorhen vides i forvejen, idet Skjern-Egvad Museum i 1984 modtog en halv drejektiværn, netop fra 200-årene og

Nærbillede af den knækkede sværdklinge fra forrige billede samt to beslag fra den skede, der hører til sværdet. Også disse er meget velbevarede. Sværdklingen har facetter både langs ægge og spids. (Aage Knak Nygaard foto).

fremefter.⁷ Den er fundet i området lige syd for Vinkelvej i Tarm. Fundstedet ligger ca. 700 m mod sydvest. Men selvfølgelig afslører drejektiværnen ikke udstrækningen af denne bebyggelse. Det er derfor muligt, at de to gårde fra gravpladsområdet blev flyttet knap så langt. Gravpladsen til bebyggelsen ved Vinkelvej er fundet i 1940'erne, som omtalt i sidste nummer af FRAM.⁸ Dette bebyggelsesbillede, hvor gårdene efter nogle generationer bliver flyttet, er efterhånden påvist flere steder i Jylland,⁹ og kan åbenbart også genfindes ved Tarm.

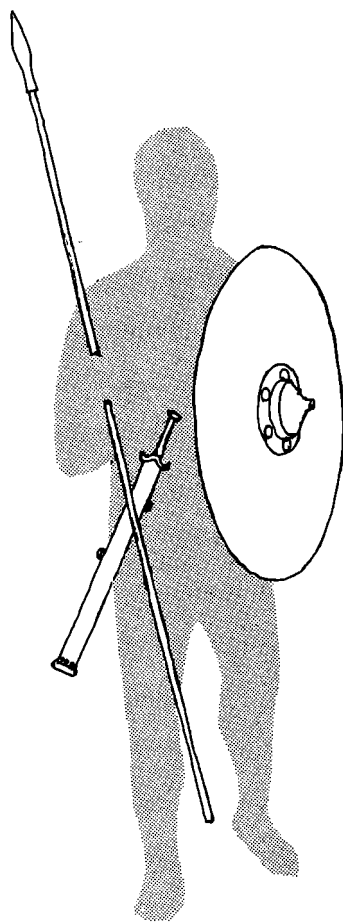
Foruden at jernalderlandsbyer er placeret ved enge, der skulle sikre vinterfoder og tørv, har man selvfølgelig også bygget gårdene nær dyrkbare områder. I et lille område nordøst for gårdene i Tarm blev der

fundet talrige spor af oldtidsplojning. Sporene er kun et tilfældigt udsnit af et større dyrkningsareal. Det er ikke muligt at sætte præcise årstal på, hvornår dyrkningen foregik, men det er meget sandsynligt, at markerne hører til de to fundne gårde, da de er indbyrdes parallelle. Også den landsby, der hører til gravpladsen, kan selvfølgelig have dyrket de samme marker. Mellem gravpladsen og markerne blev der fundet et 30 m langt stolpehegn, som kun giver mening, hvis man antager en funktion som afgrænsning af marker og/eller gravplads. I samme område fremkom et jernudvindingsanlæg. Også dette må høre til jernalderbebyggelsen på stedet. Man fremstillede altså jern ved at smelte opgravet myremalm. I resterne af anlægget fandtes slaggeklumper, trækulsholdig jord samt forkullet halm eller græs. Hvordan det har været konstrueret, er endnu ikke helt klart.

Tarm-gravpladsens betydning

Udgravningen på byggemodningsområdet i Tarm har frembragt en af landets største gravpladser fra tiden omkring Kristi fødsel. De 20 våbengrave, den rektangulære gravplads og de tydelige gårde gør, at der er tale om et noget usædvanligt fund. Selve tolkningen af gravpladsen må dog afvente en alders- og kønsbestemmelse af knoglerne. Men Tarm-gravpladsen har også en anden betydning, idet den er samtidig med den udgravede Hodde-landsby.¹⁰ Denne landsby består af en meget stor gård med smedje samt indtil 27 mere almindelige gårde. Det hele er omgivet af et stolpehegn. I nærheden af landsbyen i Hodde er der hidtil kun fundet en snes lidt yngre grave.¹¹ Tarm-grav-

pladsen har derimod en sådan størrelse, at den viser, hvordan gravpladsen (eller gravpladserne?) i Hodde kan have set ud. Det vil derfor være yderst interessant, hvis det med tiden skulle lykkes at finde den lands-

Rekonstruktionstegning af en krigers it udstyr: sværd i skede af jernblik, spyd og skjold. Desuden hører der normalt et bælte med jernspænde samt en kniv til udstyret.

by, der hører til Tarm-gravpladsen, – eller omvendt, gravpladsen ved Hodde.

Tarm-gravpladsen og dens tolkning er også af betydning for de i forvejen kendte fund af våbengrave i Vestjylland. Disse grave er fra Hee¹², Lydum¹³, Hodde¹⁴ og Hanning.¹⁵ I hvert fald de to første steder kan der være flere grave, måske som i Tarm. Fundet fra Hanning stammer fra 1887, hvor der blev gravet i højen Galgehøj. Herved fandtes 4 lerkar og et jernsværd. Sværdet er desværre ikke bevaret. Alderen er 1.-2. århundrede efter Kr. f. – Er krigeren fra graven i Galgehøj en storbonde som i Hodde-landsbyen? Og er våbengravene fra Tarm repræsentanter for krigere af lavere rang, eller er det personer med samme rang, blot begravet på forskellig måde og til lidt forskellig tid?

De mange våbengrave fra Tarm understreger den tiltagende politiske og militære udvikling, der kan spores i det sidste århundrede før år 0. Våbengravene giver også mulighed for at udføre metalanalyser, som vil kunne fortælle, om der til sværdenes fremstilling er anvendt bjergmalm eller hjemlig myremalm. Det er i forvejen tydeligt, at både tve- og enæggede sværd er meget ensartede. F.eks. er der i en af gravene fra Lydum et enægget sværd,¹⁷ der minder meget om et af sværdene fra Tarm.

Ud over disse aspekter vil Tarm-gravpladsen og de to gårde selvfølgelig blive et vigtigt led i Skjern-Egvad Museums bebyggelsehistoriske undersøgelser. Placeringen af jernaldergårdene tæt ved enge og dyrkbare arealer svarer til det forventede, og dermed til forholdene i nyere tids landbrugsbebyggelse før mekanisering og stor-drift.

Noter:

1. Sagen har j.nr. SKJ 175. Undersøgelsen blev finansieret i henhold til §26 i Museumsloven. I hele perioden deltog Vivi Poulsen, Skjern-Egvad Museum, desuden stud. mag. Palle Schiellerup og stud. mag. Lars Buus Eriksen, samt Hanne Juul fra Konserveringsanstalten i Ølgod.
2. Oplyst 29.08.85 til Skjern-Egvad Museum af Gordon Albøge, Institut for Navneforskning ved Københavns Universitet.
3. Foto ASC 7-8, optaget af J. K. Stk. Joseph, Cambridge. Et kopisat opbevares på Forhistorisk Museum, Moesgård.
4. Torben Dehn: Karensdal. En gravplads fra ældre jernalder ved Hodde. MARK OG MONTRE 1984, fig. 2.
5. Tine Trolle-Lassen: Sociale forskelle i jernaldersamfundet i Vogn. VENDSYSSEL NU OG DA 1984, :10-23.
6. Steen Hvass: Das eisenzeitliche Dorf bei Hodde, Westjütland. Acta Arch. 46, 1975, :142-158, samme: Ländliche Siedlungen der Kaiser- und Völkerwanderungszeit in Dänemark. OFFA 39, 1982, :189-195, Torben Egeberg Hansen: Nørre Snede – en samling gårde fra overgangen mellem ældre og yngre jernalder. Beretning fra 7. Odense-symposium 1983, :48-60.
7. SKJ j.nr. 91.
8. Torben Egeberg Hansen: Museet for Tarm og Omegn – oprettet, nedlagt og genopstået. FRAM 1984, :45-50.
9. Senest Steen Hvass: Årtusinders landsby. SKALK 1984 nr. 3, :20-30.
10. Steen Hvass: Jernalderlandsbyen i Hodde. MARK OG MONTRE 1985, :28-36. Se også note 6.
11. Se note 4.
12. Erik Jørgensen: Sønder Vilstrupfundet. En gravplads fra ældre jernalder. Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1968, :86 nr. 10.
13. Samme, nr. 11.
14. Se note 4.
15. Beretning i Nationalmuseets Topografiske Arkiv, Hanning sogn. C 6044-48.
16. Senest Lotte Hedeager og Kristian Kristiansen: Krig og samfund i Danmarks Oldtid. Den jyske historiker 1984, :18-19.
17. C.J. Becker: Førromersk jernalder i Syd- og Midtjylland 1961, Pl. 120 2c.

Guldsmede i Lemvig i 1800-årene

Med denne artikel om 5 guldsmede i Lemvig i 1800-årene er det foreløbige registreringsarbejde om guldsmedehåndværket i Ringkøbing amt bragt til en afslutning.

Der er nu gået godt 13 år siden Holstebro Museum gik igang med dette forskningsprojekt, med udgangspunkt i Holstebro-guldsmedene og deres arbejder. Igennem årene viste det sig, at det materiale, der var til rådighed for en undersøgelse af denne art, var langt større, end vi i starten havde turdet håbe på.

Samtidig viste det sig at være en fordel, at undersøgelsen kom til at løbe over flere år, idet det tager tid at få gjort opmærksom på, at man fra museets side, er interesseret i sølvarbejder af guldsmede fra Lemvig, Ringkøbing og Holstebro.

En af måderne at gøre det på, har været at fremlægge vores resultater i Holstebro Museum Årsskrift og i FRAM, og det er da også lykkedes at få kendskab til en lang række guldsmedearbejder, der formentlig ellers ville have unddraget sig registrering.

Det har også betydet, at vi har haft god tid til at afprøve en lang række spørgsmål på det tilgængelige kildemateriale, det være sig arkivalier eller de enkelte stykker sølvtøj.

Der står nu tilbage at få samlet de mange delresultater i en stor monografi over alle guldsmedene i amtet og deres arbejder. Hertil kræves endnu et par års arbejde især med fotografering og tegning af de mange mesterstempeler. Indtil videre må vi som tidligere, hvad angår de enkelte Lemvig-guldsmedes stempler, henvise til Bøje: Danske sølvmærker, 2. Købstæderne, 1982.

	1800	1810	1820	1830	1840	1850	1860	1870	1880
Stephan West Hauch Helt			■						1814-1817
Peder Lund				■					1823-1849
Jørgen Nielsen						■			1849-1856
Frederik Ferdinand Erlandsen							■		1855-1870
Hans Andreas Lillelund								■	1855-1876

Skematisk oversigt over guldsmedene i Lemvig i 1800-årene.

Stephan West Hauch Helt

Lemvig købstad var i 25 år uden fastboende guldsmed. Det var i perioden fra Rasmus Weide forlod byen i 1789 for at blive svend hos guldsmed Andreas Holm i København, indtil Stephan West Hauch Helt kom 1814.

Der er vel kommet guldsmede til Lemvig med varer på markedsdage, men skulle der smedes et godt stykke sølvtøj, måtte man søge til andre byer. Holstebro var en nærliggende mulighed, man havde før fået guldsmede derfra. Rasmus Weide havde for eksempel lært hos guldsmed Joachim Weller.

Da kalk og disk i Lemvig kirke i 1794 skulle »forstørres« blev det guldsmed Wellers enke, der fik overdraget opgaven. Hun havde svenden Christian Sahl på værkestedet.

Man smed ikke uden videre tingene væk i Lemvig. Stiftamtet gav tilladelse til, at det sølv der var på et gammelt rødt »forraadnet« alterklæde og på et par messehagler blev brugt til forandringen. Der blev leveret 58 lod og 3½ quintin sølv, hvoraf det meste blev brugt. Madam Weller kunne 19. august 1794 kvittere for de syv rigsdaler og en mark, hun havde modtaget for arbejdet.

Stephan Helt kom til Lemvig i begyndelsen af året 1814 og var der til 1817.

Han blev født i Give som søn af degn og skoleholder Peder Renberg Helt og hustru Ane Kathrine Enemann. Dåben fandt sted i Give kirke 2. påskedag 1787.

Lemvig kirkes alterkalk. Nodus, stilk og fod er bevaret fra 1655 og er fremstillet af guldsmed Gert Clausen, Viborg. Alterkalkens bæger er derimod fornyet i 1794, hvad der også fremgår af indskriften på bægeret: ANNO 1794 ER SAMME KALK OG DISK FORSTØRRET PAA KIRKENS BEKOSTNING. Fornyelsen er sket på guldsmed Joachim Wellers værkested i Holstebro. (Niels Elswing fot.)

Drengen kom 1803 i lære hos guldsmed Hans Buhl Theilgaard i Odense og var udlært 1807. Stephan Helt træffes som svend hos guldsmed Sahl i Holstebro omkring 1812, og 29. januar 1814 viedes han til Marie Magdalene Schram. De unge flyttede til Lemvig, men forlod altså byen igen efter få år.

Så kom igen nogle år, hvor der ikke var nogen guldsmed i Lemvig. Den næste i rækken er Peder Lund, der etablerede sig 1823.

ARBEJDER:
Hovedvandsæg.

Peder Lund

Forvalteren på Rydhave gods, Søren Sørensens Lund og hustru Birgitte Sørensdat-ter, fik 28. oktober 1799 deres søn døbt i Ryde kirke. Barnet fik navnet Peder og blandt fadderne var forpagter Kierulf på Rydhave og forvalter Wium på Handbjerg Hougård.

Søren Lund, der var født i Skelund sogn ved Hadsund, var nogle år tidligere kommet til Ryde. Han var netop i kirke den søndag i juni måned 1790, da Jens Natmand fik sønnen Hans døbt og nu stod og manglede faddere. Det blev Søren Lund, sognefogden og hans kone, jomfru Lange og Christen Skytte, begge fra Rydhave.

ANAR ÆRLIG OG WELBYRDIGE FRUGT
TIL RAMME-GAARD. GIWET OG
S KIRKE. GUD TIL ÆRE KIRKEN
E IHUKOMMELSE. HWORFORE GUD
WALK OG DISK FORSTØRRET

I Ryde traf Søren Lund sin tilkommende kone, og i 1799 blev de gift, men hvem er hun egentlig denne Birgitte Sørensdatter, der senere anvendte navnene Birgitte Sophie Elisabeth – navne der brugtes af Sehested slægten på Rydhave?

Kort efter Peders fødsel flyttede forvalter Søren Lunds til Katholm i Handbjerg sogn. Ved næste barns dåb tog fru kammerherreinde Sehested til Handbjerg kirke for at være gudmor.

Søren Lund blev 1809 kaldet til skoleholder i Gjellerup i Hammerum herred. Han blev »en fortrindelig duelig Skoleholder«, der snart kunne føje nye titler til. Han blev forligelseskommissær i Hammerum herred, sættestemmer, skriver, branddirektør og kirkesanger.

Efter barndommen i Gjellerup skole sammen med mange søskende, kom Peder Lund i lære hos guldsmed Christian Sahl i Holstebro og efter endt læretid smedede han svendestykket, en sukkerspand af sølv.

Den nybagte svend tog til Lemvig. Her fik han 1823 til opgave at smede tre theskeer til justitsråd Schönau, og desuden fik han overladt 23 lod sølv, som blandt andet blev brugt til fremstilling af seks spiseskeer og en flødeske.

Det var også i året 1823, at Peder Lund blev borger i Lemvig og købte sig en plads i byens kirke. Året efter måtte han sikre sig endnu en plads, for nu havde guldsmeden fået en kone.

Brylluppet fandt sted 2. juni 1824 i Holstebro kirke og den udvalgte hed Nicolette Kaas, var 22 år gammel og datter af organist og stadsmusikant Christian Christopher Kaas og hustru Ane Cecilie Fürst i Holstebro. Ægteparret kom til at bo i Sønder-

gade nr. 4 i Lemvig. Det var et bindingsværkshus på otte fag. Taget var af strå, men det blev senere udskiftet med tegl.

Da guldsmedens første barn skulle døbes tog Christian Sahls datter, Elise, fra Holstebro til Lemvig for at være fadder. Med hensyn til barnets navn, så valgte man at følge den gamle skik at opkalde børnene efter bedsteforældrene. Her fik det ældste barn morfars navn Christian Christopher, derefter farmors Birgitte Sophie Elisabeth. Så kom turen til farfar Søren og derefter mormor Ane Cecilie Christine. Nu var der orden i tingene, og der kunne vælges mere frit til de øvrige fem børn.

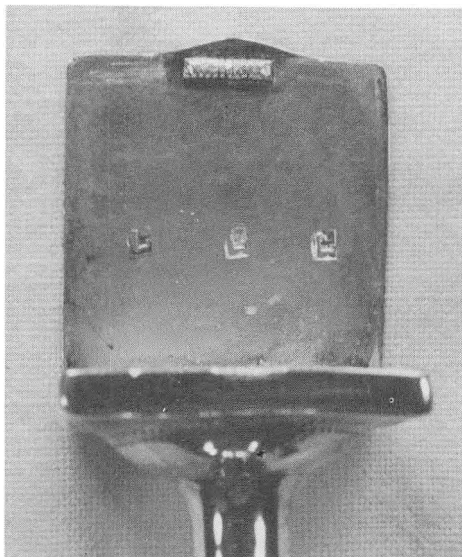
På guldsmedeværkstedet arbejdede i 1828 en københavnsk svend, Jonas Dahl, men han måtte give op på grund af sygdom. Også guldsmed Helts søn, Peter Renberg Helt, har været hos guldsmed Lund i en kort periode.

Som lærlinge kan nævnes Carl Kaas, Killian Mikael Zoll, Frederik Ferdinand Erlandsen og Jørgen Nielsen. De to sidste blev guldsmede i Lemvig.

Også guldsmedens søn, Søren Peder Lund, lærte faget her. Han blev senere guldsmed i Sæby.

I begyndelsen af maj måned 1837 måtte guldsmeden bruge tid på et puslespil i sølv. Han fik fire dele til at blive til en lille barneske, men ærgeligt nok manglede et stykke af skaftet og det var netop hvor bogstaverne KL skulle stå.

Det var købmand Smidt, der havde bedt guldsmeden være opmærksom, hvis nogen kom for at falbyde en ske. Købmanden havde haft to ens skeer, nu var den ene borte, det var den, der havde bidemærker i skebladet.

Hovedvandsæg udført af guldsmed Peder Lund. Højde 11,6 cm, og vægten 60 gram. Stilen er typisk empire, med den vaseformede facon, 2 hanke og indgraverede bladranke. På hver sin side er hovedvandsægget forsynet med 2 blå glasflusser. Indvendigt i foden er guldsmedens stempel, et stort L slået 3 gange. (Privateje Lemvig).

En mand fra Lomborg var kommet til guldsmed Lund med nogle stumper sølv, som han gik med i lommen. Han vidste ikke rigtigt, hvad han ville have for det, og guldsmeden fattede mistanke og fik sendt bud efter købmanden, der straks så, at det var resterne af den forsvundne ske.

Men hvorfor var den lille ske dog mishandlet så skammelig?

Retten i Lemvig trævlede sagen op.

Først fortalte Lomborgmanden en nydelig historie om, hvordan han på vej til at besøge sine svigerforældre fik den tanke, at

han ville tage vejen om ad en enke, hvis mand han havde tjent sammen med engang.

Hos enken så han børnene lege med nogle stumper sølv, og han gjorde hende opmærksom på, at det dog var værdier, der godt kunne sælges hos en guldsmed. Han stod netop og skulle til Lemvig og ville da gerne ordne den sag for hende. Han fandt det ikke nødvendigt at omtale det til nogen, ikke engang til sin egen kone, hvorfor skulle han dog det.

Der var nu ikke hold i den historie. Enken bedyrede, at det hele var opspind, hun havde aldeles ikke set Lomborgmanden i sit hjem siden mandens død.

Så måtte forklaringen ændres. Jo, han var kommet til købmand Smidt for at købe sirup og kom fra gårdsiden igennem daglig-

stuen for at komme til butikken. Han havde tidligere tjent hos købmanden og var kendt i huset.

I stuen lå en barneske og den stak han i lommen, men den var ikke god at gå med. Han vidste, at en ske med initialer var let at kende, så han turde ikke gå til guldsmeden med den. Der var kun den udvej, at skeen skulle gøres ukendelig og derfor brækkede han den i små stykker og smed det øverste med bogstaverne i et dybt mosehul.

Købmand Smidt fik sølvet tilbage, og mon ikke han har bedt guldsmeden om at smede en anden ske?

Der blev flere offentlige bestillinger til guldsmed Lund. Han ses 1830 at være takserborger sammen med skipper Futtrup. Det vil sige, at de to var med ved skatteligningen i Lemvig. Han blev også en af byens fire eligerede mænd, et udvalg, der lidt senere blev nedsat til tre, da man ikke mente, der var brug for flere i en by på Lemvigs størrelse. Det kom da til at bestå af skipper Futtrup, urmager Lillelund og guldsmed Lund.

Betegnelsen eligeret blev 1837 afløst af borgerrepræsentant. Guldsmed Lund sad i rådet frem til 1846. Det gav mulighed for at være med til at tage bestemmelse i sager vedrørende byen. Det kunne være småting, som at sørge for at bommen over Vasen var i orden, eller skrive under på, at han mente, det var unødvendigt at illuminere ved bryllupper og andre højtideligheder. En skik man havde forladt i Ringkøbing og som 35 af Lemvigs borgerskab heller ikke mente var nødvendig.

Guldsmed Lund var i skolekommissionen og var med til at oprette en søndagsskole – ikke det man nu forstår ved en skole

med den benævnelse, men en søndagsskole for håndværkssvende og lærlinge.

Ideen kom fra kateket Theodor Sextus Kühnel, der var i Lemvig fra 1841 til han 1846 blev kaldet til præst i Sæby. Han sendte 1843 en skrivelse til byens råd, hvori han mente, at der var brug for en søndagsskole og foreslog, at der sendtes et cirkulære til byens håndværkere og øvrige borgere. Det ville være godt, om den var anbefalet af de ærede borgerrepræsentanter – »hvis Varme og Iver for Byens Tarv ogsaa i den Retning enhver til fulde er overbevist om, og uden Tvivl vil møde mere Tillid og Interesse hos dem, hvem Nyttens af en saadan Undervisningsanstalt muligen ej strax er indlysende.«

Der gik kun få dage, så kom svaret. Man kunne godt se nytten af at få oprettet en søndagsskole for unge håndværkere og andre, der kunne trænge til at få suppleret den kundskab, de havde erhvervet i skolen. De anbefalede på det varmeste – »thi, at det saaledes, som i Forslaget er anført, er Tilfældet at Ynglingen, naar han kommer af Skolen, ofte af mangel paa Øvelse glemmer en stor Deel af de Kundskaber han deri har modtaget, og som han i en modnere alder skulde benytte, er en Sandhed, som ikke kan bestrides, ligesom det vist ogsaa mere og mere vil blive nødvendigt for den vordende Haandværker at udvide sine Kundskaber, da der, formedelst den fremadskridende Udvikling, stedse gjøres større og større Fordringer til den vordende Borger.«

Man foreslog, at skolen skulle bygge på frivillige bidrag og eleverne kun have udgifter til »Skrive-, Regne- og Tegneapparater«.

Der skulle undervises søn- og helligdage

fra klokken et til fire. Nu ville man sende cirkulæret til håndværksmestrene og så håbe, de ville forstå nytten og gavnligheden af skolen. Den ville jo bevirke, at de unge mennesker fik deres kundskaber udvidet og tænkningen skærpet. Måske kunne de øve sig hjemme og derved – »blive afholdt fra mangen Uorden, som de ellers mueligen kunde deltage i.«

Guldsmed Lund og rådets øvrige medlemmer satte deres navne under skrivelsen.

Forslaget kunne bruges, der blev straks tilmeldt elleve elever, en af dem var guldsmed Lunds lærling, Killian Mikael Zoll.

Kateket Kühnel modtog en pæn skrivelse, hvori han takkedes for uegennyttighed.

Efter at guldsmed Lund 1846 var udtrådt af borgerrepræsentationen fandt han, at det egentlig ville være godt med et lille bierhverv og sendte en ansøgning om at blive retsvidne ved Lemvig købstad og Skodborg-Vandfuld herreder. Han håbede ikke man fandt ham uskikket. Borgerskab havde han haft i 24 år og været eligeret borger og borgerrepræsentant i 16 år. Den talrige familie, han havde, var det vanskeligt for ham at forsørge ved guldsmedeprofessionen, dels fordi han var blevet ældre og alle de nødvendige ting var blevet betydelig dyrere end før, og dels, at der var kommet en ny guldsmed til byen. Det bevirkede naturligvis, at der nu var mindre arbejde på værkstedet. Forhåbentlig ville man se velvillig på ansøgningen, og blev stillingen hans, så ville han samvittighedsfuld opfylde de pligter, der blev ham pålagt.

Swaret kom tre dage senere. Guldsmed Lund var sammen med urmager Lillelund udnævnt til faste retsvidner.

De to mænd mødte første gang i retten 11. januar 1848 og lovede da højt og dyrt at være omhyggelige med arbejdet og ikke lade oplysninger sive ud om, hvad der foregik bag de lukkede døre.

Så ses guldsmed Lunds underskrift i protokollerne frem til sommeren 1849.

I juli måned tog han til et marked i Holstebro sammen med et par af sønnerne. Vejret blev meget dårligt og på hjemturen tog Peder Lund frakken af for at den kunne beskytte drengene mod regn og kulde. Det var mere end guldsmeden kunne tåle, han blev syg og døde 1. august 1849.

At stillingen som retsvidne var eftertraktet ses blandt andet af, at samme dag guldsmed Lund døde, modtog byfogeden den første ansøgning til stillingen, og flere fulgte efter de nærmeste dage.

Enken Nicolette Lund forsøgte at holde værkstedet i gang og sendte bud efter broderen, guldsmedesvend Knud Gotfred Kaas, der var 52 år og ugift. Madam Lunds husstand bestod desuden af fire af børnene, Søren Peder, der var 17 år, havde været i lære hos faderen, Ane Cecilie Kirstine var 12 år, Carl Vilhelm 10 og Rasmus Ølgaard Andrup 6. En enke på 65 år var pensionær, og en tid var der ansat en kontorist.

Knud Gotfred Kaas drev værkstedet nogle år. Han forsøgte også at få et samarbejde med guldsmed Tesch i Holstebro. De mødtes i august måned 1854 og aftalte, at de efter en prøvetid skulle arbejde sammen. Imidlertid tog guldsmed Tesch til Lund marked, og det blev hans sidste rejse, han døde under opholdet.

Kaas tog hjem til søsteren i Lemvig, hvor han fuldførte nogle bestillinger, han havde fået på turen til Holstebro.

Der skete en ændring i madam Lunds store husstand. Hun var i 1860 ene med den ældste datter, Birgitte Sophie Elisabeth, og nu kaldtes hun konditor.

Allerede en måned efter guldsmed Lunds død sendte Nicolette Lund en ansøgning til byens råd med anmodning om at få lov til at bage fint hvedebrød og småkager. Det kunne der ikke blive tale om, da det jo ville skade byens bagere. – Men det var jo slet ikke det madam Lund ville, hun ønskede at bage fine kager, altså være konditor.

Nå, men så var det en anden sag. Hun kunne da udmærket få tilladelse til at være kukkenbager, altså kagebager. Så meget mere, som der ikke var noget kukkenbageri i Lemvig. Det var da også på den måde, hun kunne forsørge sin familie uden at være til byrde for det offentlige.

Madam Lund og datteren bagte, og drengene måtte så ud med kurve for at sælge kagerne. Der kom også bestillinger til større sammenkomster.

Til tider kunne det være besværligt for madam Lund og hendes børn at komme frem med bagværket. En klage fra beboere ved vejen fortæller derom.

»I Anledning af Søndergadens Ufremkommelighed fra madam Lunds op til Bjerget, der endog for nærværende Tid er i saa høj Grad, at man neppe kan passere den uden ved hvert Skridt at vade til langt op over Anklerne.«

Børnene måtte bane sig vej gennem »Søel og Pøel«, de fik våde strømper og sko og kunne blive syge af det.

Nicolette blev 76 år gammel. Hun døde 18. april 1879.

ARBEJDER:

Teskeer, Hovedvandsæg og enkelte pibebeslag.

Jørgen Nielsen

Smeden Niels Jørgensen og hans kone Kirsten Nielsdatter i Store Bredlund i Vrads sogn fik 23. juni 1819 en søn, der fik navnet Jørgen. Da drengen var to år, flyttede forældrene til Gjellerup sogn, hvor de kom til at bo i et hus uden jord. Niels Jørgensen forsørgede familien ved at arbejde som smed og ved at gå ud som daglejer.

Jørgen kom tidligt ud blandt fremmede. Han fik plads i Gjellerup degnebolig, hvor han var til efter konfirmationen. Degnen, Søren Sørensen Lund har sikkert været behjælpelig, da der skulle ses efter en læreplads til drengen. Hans søn, Peder Lund, der var guldsmed i Lemvig, modtog 25. april 1834 Jørgen Nielsen som lærling på værkstedet. Her kom han blandt andet til at arbejde sammen med svenden Carl Kaas.

Det første sted, Jørgen Nielsen etablerede sig som guldsmed, var i Lemvig. Han ses at have haft svenden H. C. Hjelm fra 1. marts 1849, og fandt anledning til at give en pæn anbefaling til ham da han rejste. Ved Peder Lunds død overtog guldsmed Jørgen Nielsen lærlingen Frederik Ferdinand Erlandsen, der senere blev sven på værkstedet.

Det var også i året 1849, at guldsmeden blev gift. Brylluppet fandt sted i Thisted kirke 19. maj og bruden hed Karen Marie Mølbjerg Schaarup. Forlovere var kirkesanger Munch og guldsmed Brinch fra Thisted.

Ægteparret fik døtrene Christine Elise 1850, Ane Cathrine 1851 og Georgine Marie 1854. Sønnen Niels Peder, der blev skomager, fødtes 1856.

Guldsmeden kunne godt tænke sig lidt

Alterkalk og disk i Tjørring kirke, udført i 1859 af guldsmed Jørgen Nielsen. Alterkalken, der vejer 300 gram og er 18 cm høj, er indvendig forgyldt. På foden er 3 stempler for Jørgen Nielsen. 2 stempler med forbogstavene IN og 1 stempel med efternavnet skrevet fuldt ud: NIELSEN. Under alterkalkens fod er indprykket: Denne Kalk og Disk er bestøttet af Tjørring Sogens Kirkeeeiere 1859. Vog 26 lod 2 qt. (1 lod = 14,7 gram). Disken er 12 cm i diameter og er stemplet IN og NIELSEN.

flere kunder og så sig om efter arbejde, der kunne supplere indtægterne. 24. oktober 1850 modtog kommunalbestyrelsen i Lemvig et brev fra guldsmed Nielsen, der ønskede tilladelse til at ernære sig som blikkenslager i forening med sit borgerskab som guldsmed. I den anledning blev han bedt om at lave en blikkaffekande som prøvestykke.

Jørgen Nielsen blev i Lemvig til 1856. Han var derefter i Thisted en kort periode inden han nedsatte sig som guldsmed på Herninggade i Herning.

Der blev brug for guldsmed Jørgen Nielsen, da der skulle ny kalk og disk i Tjørring kirke. Et kirkesyn i 1858 viste, at de gamle genstande var af tin og egentlig burde erstattes med sølv. Det ville også være ønskeligt, om kalken blev forgyldt indvendigt. Da der et par år senere var synsforretning i kirken var alt bragt i orden.

Guldsmed Jørgen Nielsen døde i Herning 21. marts 1881.

ARBEJDER:

Kalk og disk i Tjørring kirke (fremstillet efter at han har nedsat sig som guldsmed i Herning). Sygekalk i Vandborg.

Frederik Ferdinand Erlandsen

Rebsluger Jens Erlandsen og hustru Ane Cathrine Pedersdatter i Lemvig fik 3. august 1829 deres syvende barn, en dreng der fik navnet Frederik Ferdinand. Han var kun seks år, da faderen døde, og familien var da forøget med endnu et barn.

Ved skifteforretningen efter rebslugeren er der lejlighed til at se ind i hjemmet Østergade nr. 22, der var et bindingsværkshus med stråtag. Jens Erlandsen havde haft værksted i et lille hus i haven.

Gik man ind i beboelsen ville man i dagligstuen se et bord med fire stole, et rødmalet hjørneskab i to afdelinger, samt fast sengested og en barneseng. Der var et 24 timers stueur i futteral, gardiner for vinduerne og billeder og spejl på væggene.

I en anden stue var rødmalede møbler, der bestod af klædeskab og dragkiste til gangklæder, samt stole med hynder. Der var behov for to rokke. Af småting nævnes en malmklokke og portrætter i ramme.

Der var et par små kamre i huset, i det ene stod en slagseng. Husmoderens køkkenredskaber var beskedne og i rebslugerens værksted havde der heller ikke været brug for ret mange ting.

Efter Jens Erlandsens død 18. januar 1836 fulgte en svær tid. Enken måtte have hjælp til at forsørge de tre yngste børn. Fattigprotokollen fortæller den dystre beretning om, hvordan hun »tilstaaes« korn og penge. I 1837 er et par mænd hos hende for at bese hjemmet – »til Sikkerhed for Lemvig Fattigcasse, hvoraf de dels har nydt, dels nyder Understøttelse.«

Børnene liciteres ud til de mennesker, der vil tage dem for den laveste betaling. År

for år ses småpigerne Marie og Carolines navne.

Angående Frederik Ferdinand, så kom der en akkord i stand mellem fattigkommissionen og gørtler Laust Sand, der skulle have 12 rigsdaler for at have ham. Her var drengen indtil han – »anbringes i Guldsmedelære hos Hr. Lund i Lemvig. Dog modtager Hr. Lund ham 1. januar 1844 og modtager 20 Rigsdaler til hans Kost og Confirmationklæder, og skal Drengen staae 7 Aar i Lære, og bliver altsaa Svend 1. Januar 1851.

Inden læretiden var overstået døde guldsmed Lund, og Frederik Ferdinand fik den sidste del af læretiden hos Jørgen Nielsen,

Guldsmed F.F. Erlandsen efter han havde forladt Lemvig og flyttet ned til børnene i Esbjerg, omkring 1900. (Foto i Lemvig Museum).

Regning til

De Herredstygger for Skodborg og Vandfuld
herreders Landboforening

af

1861 Guldsmid F. F. Erlandsen Lemvig betalt

1/2000 af 1000 af 1000 -	1000 - -
1/1000 af 1000 af 1000 -	1000 - -
1/1000 af 1000 af 1000 -	1000 - -
	2400 - -

Lemvig d. 13. 7/1861

F. F. Erlandsen

Regning til Skodborg-Vandfuld herreders Landboforening fra guldsmed F. F. Erlandsen, dateret 6. november 1861.

der kort forinden havde etableret sig som guldsmed i byen. Svendestykket var en sølv sukkerske, der var forgyldt indvendig. Som tilsynsførende var udnævnt urmagermestrene Lillelund og Thomsen.

Ved folketællingen 1855 ses Frederik Ferdinand Erlandsen at være svend hos guldsmed Nielsen.

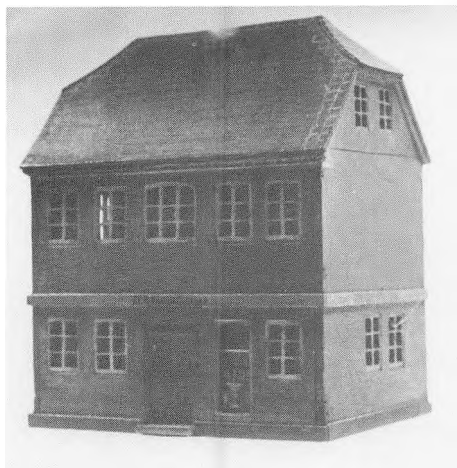
Det var også i 1855, at Erlandsen giftede sig. Han viedes 19. september i Lemvig kirke til Dorthea Pedersen, som opholdt sig hos købmand Muusmann i byen.

Dorthea blev født 16. september 1832 i Resen og var datter af sognefoged Anders Pedersen Knarberg og hustru Marie Jensdatter.

Sognefogden var med i kredsen af gudelige forsamlinger, der fik stor betydning for guldsmed Erlandsen og hans familie. Deres hjem i Lemvig blev midtpunkt for en lille kreds, og her kom også guldsmed Peder Lunds sønner.

Guldsmed Erlandsen og hans kone havde deres hjem i Vestergade nr. 25 i Lemvig. De fik en børneflokk på seks, hvoraf det yngste barn døde spæd.

Som svend på værkstedet havde guldsmeden i 1860-61 Johan Hjort, og af lærlinge kendes Mads Andersen, der 1862 nød den ære at være fadder ved mesters barns dåb, og C. Frederiksen Svindt, som var der 1870.

Model på Lemvig Museum af guldsmed F.F. Erlandsens hus i Søndergade, Lemvig, lavet af sønnen M. Erlandsen i året 1887, der dengang boede i Lemvig, men i 1894 ned-satte sig som guldsmed i Esbjerg.

Skodborg-Vandfuld herreders Landboforening, der blev oprettet 1856 skulle fem år senere bruge nogle sølvgenstande, måske til præmieuddeling. Guldsmed Erlandsen smedede seks theskeer, en thesi og en smørske. Det var en ordre til tretten rigsdaler og fire mark.

Familien Erlandsen forlod Lemvig til fordel for Esbjerg. Deres ældre datter, der var blevet enke, giftede sig 1890 med købmand Hans Pedersen fra Esbjerg og tre af sønnerne bosatte sig lidt senere i byen.

To af dem var guldsmede. Den ældste, Peder Knarbjerg Erlandsen, havde været vejen ad Holstebro, inden han i 1897 kom til Esbjerg, og da var Mads F.F. Erlandsen allerede 1894 kommet til byen som guldsmed. Han var kommet sammen med Jens Erlandsen, der var tandtekniker.

Mærkeligt var det derfor ikke, at guldsmed Frederik, Ferdinand Erlandsen og hustru Dorthea fik deres sidste år i Esbjerg.

De døde på Norgesgade nr.27, begge meget gamle. Guldsmed Erlandsen døde 6. april 1915, 85 år gammel, og hans kone 3. februar 1919, 86 år.

ARBEJDER:

Disk i Møborg kirke. Teskeer og spiseskeer.

Hans Andreas Lillelund

Hans Andreas Lillelund blev født den 6. maj 1826 i Lemvig som søn af urmager Fædder Høyer Lillelund og hustru Ane Justine Rudolfsen. Faderen kunne fortælle Hans Andreas, at slægten Lillelund var kommet til byen i sidste halvdel af 1700-årene.

Drengen forlod i maj måned 1841 Lemvig for at komme i lære hos guldsmed Jens Weilgaard i Holstebro. Efter endt læretid fortsatte han som svend på værkstedet, men måtte ufrivilligt forlade arbejdet, da han blev indkaldt for at deltage i Treårskrigen.

Han kom hjem til Lemvig for at begynde som guldsmed i faderens ejendom i Søndergade, men flyttede senere til et andet hus i gaden.

Som lærling antog han den 14årige Niels Andersen fra Rom, der efter at have fået lærebrev fra guldsmed Lillelund i 1860 tog til Thisted. En ny lærling var da begyndt på værkstedet, det var Carl Vilhelm Thorvald Lund, som var søn af afdøde guldsmed Peder Lund. Af lærlinge kan desuden nævnes Thomas Smith Kjærgaard og guldsmedens egen søn, Fædder Høyer Lillelund.

15. juni 1855 viedes guldsmed Hans Andreas Lillelund i Borbjerg kirke til Michaeline Jensen fra Vester Hvamgård i Borbjerg. Forloverne ved begivenheden var guldsmed Meilsøe fra Holstebro, der var gift med brudgommens søster, og gårdmand Jens Michelsen, som var brudens far. Michaeline var 23 år.

Ægteparret fik to sønner. Fædder Høyer Lillelund fødtes 17. april 1856, han efterfulgte faderen som guldsmed i Lemvig. Den yngste søn, Jens Bjerregaard Lillelund, født 6. oktober 1858, blev på grund af moderens tidlige død sat i pleje hos familie i Hjerm. Her døde han 22. februar 1866.

Michaeline døde under tragiske omstændigheder 23. marts 1859. Hun havde kun været syg få dage og snart løb det rygte i byen, at her var noget med kvaksalveri, måske var det byens barber, der var skyld i dødsfaldet. Man vidste ihvertfald, at det var ham, der var sendt bud til i stedet for doktoren.

Guldsmed Lillelund havde 20. marts sendt en dreng til barberen og bedt ham komme, da hans kone »var noget syg«. Barberen kom, og han så straks, at Michaelines næse var meget rød og midt på den var en lille byld, der var ved at trække til. Han beordrede en pose med varm havregrød lagt på næsen. Man havde i forvejen givet et laksativ af sennepsblade og engelsk salt.

Senere fulgte en kur med hylde- og kamilleblomster, der blev kogt i mælk. Det skulle bruges dels til at vaske ansigtet med, dels som krydderpose på ansigtet. De forskellige kure blev der skiftet med. Den arme kone vægrede sig, men fik da lov at vælge mellem grød- og urteomslag.

Foruden barberen kom jordemoderen

I forbindelse med udarbejdelsen af denne artikel, indbød vi alle, der lå inde med Lemvig-sølv, til at komme ned på Lemvig Museum tirsdag den 14. maj fra kl. 14-16.

Vi havde håbet på, at der ville dukke Lemvig-sølv op, som vi ikke havde kendskab til. Det viste sig i løbet af eftermiddagen, at det var ret begrænset, hvad nyt sølvtøj, der kom frem. På billedet sidder Rigmor Lillelund på Lemvig Museum, klar til at tage imod gæster med sølv. På bordet står modellen af guldsmed F.F. Erlandsens hus og ved siden af et kobberbæger til filestykker af sølv, med Holstebro-guldsmeden C. Meilsøes navnetræk samt datoen 21. April 1846.

også til stede, og det blev da nævnt, at det måske var klogest, om man spurgte doktoren. Så faldt der en bemærkning om, at det

ville være det samme som at slå hende ihjel.

Sygdommen forværredes og Michaeline døde natten til 23. marts, 26½ år gammel.

Efter at have været enkemand i sytten år giftede Hans Andreas Lillelund sig den 27. december 1876 i Lemvig kirke med enken Else Kirstine Smith, født Sørensen. Hun, der var født 6. juli 1827 i Lemvig, var økonoma på sygehuset.

Sønnen Fædder Høyer Lillelund overtog guldsmedeværkstedet, og den ældre guldsmed og hans 2. kone flyttede til Vasen, men ægteskabet varede kun kort. Else Kirstine Lillelund døde 2. december 1881 og Hans Andreas Lillelund flyttede tilbage til sønnen og deltog i arbejdet på værkstedet.

Guldsmed Hans Andreas Lillelund døde 15. oktober 1912, 86 år gammel.

ARBEJDER:

Hovedvandsæg, spiseskeer, teskeer, flødeske.

Guldsmed Hans Andreas Lillelund. (Foto i Lemvig Museum).

Herning Kunstmuseum

Tilblivelse og placering

Da Herning Kunstmuseum i 1977 arrangerede den første udstilling med værker fra museets egen samling, havde diskussionen om et kunstmuseum i Herning kun været på tale i fire år. Men en stor samling af kunstværker var da allerede i museets eje. For at anskueliggøre denne samlings tilblivelse, er det vigtigt at kaste blikket tilbage til begyndelsen af 1950'erne.

Herning, der er en af Danmarks yngste byer, er på trekvart århundrede blevet et center ikke blot for tekstilindustri og messer men også for kunst. Som følge af industriens udvikling på denne egn, blev der skabt et spændende kunstmiljø dels på privat dels på kommunalt initiativ.

Den selvejende institution Herning Kunstmuseum, der blev stiftet i 1977, havde grobund i det aktive industrimiljø i og omkring Herning. Således omfatter museets grundstamme en udvalgt del af den tidligere Anglisamling samt Herning Kommunes kunstsamling. Disse to samlinger rummer til sammen perler inden for moderne dansk og udenlandsk kunst med f.eks. værker af Paul Gadegaard, Richard Mortensen, Asger Jorn, Svend Wiig Hansen og Jean Dewasne, Victor Vasarely, Enroco Castellani og Piero Manzoni.

Fra begyndelsen af 50'erne havde man samlet på moderne kunst i Herning, og et rigt kunstmiljø havde udviklet sig i og

omkring mange af Hernings virksomheder. Den virksomhed, der markerede sig stærkest i denne forbindelse, var Anglifabrikken, hvis ejer var fabrikant Aage Damgaard. Men man skal helt frem til 1973, da Midtjydsk Skole- og Kulturfond bliver ejere af Anglibygningen, før et kunstmuseum kommer på tale. Bygningen rummer i dag foruden Herning Kunstmuseum også Dansk Konfektions- og Trikotageskole samt kontorlokaler for Beklædningsindustrien.

Piero Manzoni: Jordens Sokkel. 1961

Angligården, der stod færdigbygget i 1965 som den tredje Anglifabrik, fungerede som skjortefabrik frem til 1973, da den blev solgt til Midtjysk Skole- og Kulturfond. Den er beliggende øst for Herning i Birk. Her havde fabrikant Aage Damgaard erhvervet et areal på 24 tdr. land. Landskabsarkitekt professor C. Th. Sørensen udformede dispositionsplanerne for hele området, og det er samtidig ham, der stod

for grundideen til Anglibygningens udformning. Han lod cirklen spille en afgørende rolle i hele projektet.

For Anglibygningens vedkommende efterkom eksemplet alle krav til et byggeri, der skulle huse både produktion og samtidig danne rammen omkring kunst og anden form for udsmykning. Angligården er en næsten cirkelrund bygning, der blev færdigtegnet og opført af arkitektfirmaet

Herring Kunstmuseum. Anglibygningen, opført af arkitektfirmaet C.F. Møller i 1965.

C.F. Møller i Århus. Bygningens indre var meget rationel i sin udformning, idet hele produktionsapparatet begyndte ved vareindleveringsrampen og fortsatte uden afbrud frem til udkørselsrampen. På de hvide vægge, der omgav klippe-, sy- og pakkeborde, var de mange malerier anbragt. Kantine og kontorafdeling, der var placeret mellem de to ramper udgjorde cirkelens afslutning.

Udendørs er den runde bygning brudt af en gennemgang ind til den indre cirkelrunde gård, hvor kunstneren Carl-Henning Pedersen har udsmykket muren med en keramisk frise »Fantasiens leg omkring livets hjul«. Den består af 1400 keramiske kakler delt på op til 15 forskellige men sammenhængende motiver. Frisen måler 5 meter i højden og 220 meter i længden. Bygningen har siden sin tilblivelse været

kendt for sin meget særprægede arkitektur.

Det store parkanlæg, der er beliggende i tilknytning til Anglibygningen, er også cirkelrundt. Prof. C. Th. Sørensen har også her stået for udformningen. I den cirkelrunde park, der er en både arkitektonisk og kunstnerisk attraktion, findes en af de største samlinger af dansk skulptur med bl.a. navne som Robert Jacobsen, Henry Heerup, Svend Wiig Hansen, Sven Dalsgaard samt udenlandske kunstnere som Carel Visser og Tajiri.

Syd for skulpturparken og i forbindelse med denne, er der netop blevet plantet et haveprojekt med geometriske haver, hvor hovedideen endnu engang er hentet hos prof. C. Th. Sørensen. Oprindeligt var projektet udformet med henblik på, at det skulle opføres i Horsens. Denne plan blev imidlertid aldrig realiseret. I stedet fik fabr.

Interiør fra Herning Kunstmuseum. Foråret 1985.

Aage Damgaard foranstaltet, at en mindre del af havearrangementet blev opført i Minddeparken i Herning, der grænsede op til den sorte fabrik. Det er dette haveprojekt Herning Kommune nu har ladet opføre syd for Herning Kunstmuseum. Om nogle år, vil man her kunne vandre gennem et af havekunstens arkitektoniske vidundere.

Carl-Henning Pedersen, der i flere år har haft en nær tilknytning til Herning på grund af venskabet med Aage Damgaard og udsmykningen af Anglibygningens indre gård, skænkede i 1974 sine og sin hustru Else Alfelts kunstværker – ialt omkr. 4000 værker – til Herning Kommune. Til at rumme denne store gave lod Herning Kommune opføre en museumsbygning i

umiddelbar nærhed af Angligården. Også denne gang stod prof. C. Th. Sørensen for hovedideen til museumsbygningen, der ligeledes blev udført af arkitektfirmaet C.F. Møller fra Århus. Carl-Henning Pedersen og Else Alfelt Museet, der åbnede i 1976, er cirkelrundt med en diameter på 30 meter. Ydermuren er dækket af et 90 meter langt keramisk maleri af Carl-Henning Pedersen.

Skjortefabrikkenes ejer fabr. Aage Damgaard var en foregangsmand, hvad angik at kombinere produktion og kunst. Han opbyggede Anglisamlingen, der bestod af ca. 600 større og mindre kunstværker, og hvoraf en stor del i dag er inddraget i Herning Kunstmuseums samling.

Torben Ebbesen f. Axis Mundi 1980. Objekt. 173 x 173 x 157.

Fra begyndelsen af 50'erne og til slutningen af 60'erne investerede Anglifabrikken i kunst enten ved indkøb af værker eller ved at invitere forskellige kunstnere til at arbejde på fabrikken. Kunstnerne fik fast løn og ophold samt fuld kunstnerisk frihed. Der blev samtidig stillet materialer og tekniske muligheder til deres rådighed. Ligeledes blev der ydet dem praktisk hjælp dels fra fabrikkens ansatte og dels fra omegnens håndværkere og fabrikker. – Således var en enkelt kunstner – maleren Paul Gadegaard – fast tilknyttet Anglifabrikken i mere end 10 år. Og mange andre danske og udenlandske kunstnere fulgte efter ham. Fabrikant Aage Damgaards idé om at lade kunst og industri få indvirkning på hinanden bar

frugt, hvilket den store interesse for kunst i Herning vidner om.

Det var også i 50'erne, at Herning Kommune nedsatte et kunstindkøbsudvalg under kulturudvalget, så man for kommunale midler løbende kunne indkøbe dansk nutidskunst. Hovedideen var, at man gennem Herning Kommunes kunstsamling ville vise et udsnit af de kunstneriske strømninger, der har præget dansk kunst siden 1950.

Studielektor Hans Schmidt Madsen, der selv er uddannet på Kunstakademiet, var med i Herning Kommunes kunstudvalg, og han har siden da virket som kommunens kunstneriske rådgiver.

Den indkøbspolitik, man anvendte, var

Robert Jacobsen: Robin Hood. 1960

fra kommunens side hovedsageligt at opsøge de store udstillinger som f.eks. Grønningen, Den Frie m.m. for der at orientere sig om de mange kunstnere og de kunstneriske strømninger, for derpå at opsøge kunstnerne.

Foruden at skele til Angli-samlingen – måske med henblik på det kommende kunstmuseum – havde Schmidt Madsen en stor støtte med hensyn til råd og vejledning i Ny Carlsberg Fondets direktør. Selv kendte Schmidt Madsen jo også mange af kunstnerne fra sin akademitid i København.

Økonomisk var det en stor støtte, at Herning Kommune i begyndelsen af 60'erne i anledning af købstadsjubilatet forærede kr. 40.000 til forskellige institutio-

ner i Herning by. Det drejede sig om handelsskolen, Teknisk Skole, Specialarbejder Skolen, Herning Seminarium samt til Herning Kommunes indkøbsudvalg. For institutionernes vedkommende har denne penge-gave betydet, at store kunstsamlinger er placeret rundt i Herning by og på steder, hvor de bliver set og nydt af et stort antal mennesker.

Det var da også fabr. Aage Damgaard og studielektor Hans Schmidt Madsen, der stod som initiativtagere til oprettelsen af Herning Kunstmuseum, da de som bestyrelsesmedlemmer af Midtjydsk Skole- og Kulturfond var med til overtagelsen af Angligården og Anglisamlingen i 1973.

Således blev der i 1974 i Midtjydsk Skole- og Kulturfond nedsat et midlertidigt kunstudvalg bestående af tre medlemmer: Aage Damgaard, H. Schmidt Madsen og viceborgmester Hilmar Sølund, der fik til opgave at skabe rammerne for et museum for moderne kunst. Han indhentede råd og vejledning fra mange sider, som derpå blev sammenholdt med egne tanker og ideer. Der blev ligeledes fremlagt forskellige forslag til indretning af museet. Museets drift blev også diskuteret, og i den forbindelse var det specielt om, museet skulle være på private hænder, eller man skulle ansøge om at få en statsanerkendelse.

Det var i samme tidsrum, Herning Kommune modtog kunstneren Carl-Henning Pedersens store gave, hvor kommunen til gengæld for gaven påtog sig at opføre en egnet museumsbygning til gavesamlingen.

Han havde nu to museer at arbejde med, og man så frem til at begge museer kunne åbne samtidig i sommeren 1976. Det blev til, at kun Carl-Henning Pedersen og Else

Svend Wiig Hansen: »Moder Jord«, Bronzeskulptur (originalsk. 1953).

Alfelt Museet åbnede i 1976. For Herning Kunstmuseums vedkommende var der forskellige forhold, der først skulle bringes i orden.

Den endelige vedtagelse om at overdrage Midtjydsk Skole- og Kulturfonds kunstsamling (Anglisamlingen) og Herning Kommunes Kunstsamling fandt først sin

Eva Sørensen: Skulptur. Keramik. 1968

endelige vedtagelse i begyndelsen af 1976. Derefter gik man igang med udarbejdelsen af Herning Kunstmuseums vedtægter.

På en måde havde man allerede åbnet for Herning Kunstmuseum, idet Carl-Henning Pedersen i 1976 havde fået lov at benytte museet til at vise sin store gave til Herning by, medens Else Alfelts kunst samtidig blev vist i Carl-Henning Pedersen og Else Alfelt Museet, der er et kommunalt museum.

I april 1977 blev Herning Kunstmuseums første udstilling med museets egne værker arrangeret. Man havde i den anledning indbudt kunstnerne Paul Gadegaard og Jørn Larsen til at forestå denne første ophængning.

Men det var først i 1978, at Herning Kunstmuseums vedtægter blev godkendt, hvorefter man kunne tale om, at overenskomsten mellem Midtjydsk Skole- og Kul-

turfond og Herning Kommune var en realitet. Den statsanerkendelse, som man under forløbet var blevet enige om at søge og få bragt i orden, blev først imødekommet i 1980. Herning Kunstmuseum fungerede i årene op til 1980 med en kunstnerisk konsulent. Men med statsanerkendelsen i 1980 blev der ansat en akademisk leder af museet.

Grundstammen i Herning Kunstmuseums samling er fra 50ernes og 60ernes danske og udenlandske kunst. Hovedvægten er lagt på den abstrakte og objektive, konkrete billedkunst og skulptur, hvor det er kunstnerens hensigt at udforske kompositionernes eller farvernes formskabende kvaliteter. Som repræsentanter for denne kunstretning kan Herning Kunstmuseum fremvise værker af kunstnere som Paul Gadegaard, Robert Jacobsen, Richard Mortensen, Ib Geertsen, Ole Schwalbe m.fl. Af internationale kunstnere inden for den objektive, konstruktive kunst er bl.a. Jean Dewasne og Victor Vasarely repræsenterede med malerier.

Museet rummer også værker af en anden form for abstraktion fra 50erne – den subjektive abstraktion – hvor det er kunstnerens helt specielle billedsprog, der ofte kan indeholde genkendelige udtryksfulde former og figurationer sammensat i en stærk farvekolorit, hvilket kommer til udtryk hos kunstnere som f.eks. Asger Jorn og Egill Jacobsen. For disse kunstneres vedkommende er der tale om et meget følelsesladet udtryk.

50ernes og 60ernes konceptkunst eller idekunst er også repræsenteret i Herning Kunstmuseums samling. Således rummer museet en af de største Piero Manzoni-sam-

linger, der overhovedet findes. Piero Manzoni, der regnes for en af de første konceptkunstnere, betragtede den kunstneriske idé som det primære kunstværk, medens genstanden for ham kun fungerede som en afbildning af »original-ideen«.

Kunstneren Sven Dalsgaard benytter også ideen i sine arbejder, hvor han behandler, udvalgte objekter. – De mange udtryksformer, der repræsenterer 60er og 70ernes kunst, har også fundet vej til Herning Kunstmuseums samling. Kunstnere som Jørn Larsen, Kasper Heiberg og Steffen Jørgensen er med til at give et billede af nogle af de mange varianter inden for kunsten som tidsrummet fremviser.

– Men også kunstnere, der er vanskelige at rubricere under nogen bestemt kategori som Svend Wiig Hansen og Eva Sørensen er rigt repræsenteret i museets samling. – Men det er ikke kun den abstrakte kunst museet viser. Også kunstnere inden for den traditionelle danske modernisme som Jens Søndergaard og Niels Østergaard er at finde i samlingen.

– De sidste 10 års kunst med sin mangeartethed i udtryksmåden, er repræsenteret med en række manifestationer dels af malerier dels af objekter/skulpturer. Men set under et kan man tale om en tilstræben med hensyn til at drage paralleller mellem de forskellige tidsepoker, så en rytme og linje i kunsten fastholdes.

Denne rytme/linje er med til at give Herning Kunstmuseum sit særpræg og gøre de varierede udstillinger til noget specielt. Ligesom museets store samling af objektiv, konstruktiv kunst fra 50erne og 60erne gør museet velegnet til nærmere studier inden for dette felt.

Piero Manzoni: Verdens længste linje. 7200 M. (Emballeret). 1960

Herning Kunstmuseum har over 1000 kunstværker, hvoraf 1/3 stammer fra den tidligere Anglisamling, 1/3 fra Herning Kommunes kunstsamling medens 1/3 er købt efter Herning Kunstmuseums oprettelse.

Herning Kunstmuseums formål er at samle og udbrede kendskabet til nyere dansk og udenlandsk kunst. Gennem en meget aktiv udstillingspolitik bliver der arrangeret skiftende udstillinger med værker fra museets egen samling, ligesom der bliver arrangeret forskellige særudstillinger, der sammen med rundvisninger, foredrag og film, er med til at belyse forskellige kunstneriske aspekter i tiden fra omkring 1950 og frem til i dag.

Glimt fra museernes arbejdsmark

Herning Kunstmuseum

Året 1985 startede med en ophængning af et udvalg af kunst fra 1950'erne hentet fra Herning Kunstmuseums egen samling. Ophængningen koncentrerede sig hovedsagelig om at vise de to abstrakte retninger, – den konkrete og den ekspressive – der dominerede dette årti, samt den begyndende ide-kunst. Udstillingen var velvalgt, og mange fandt vej til museet.

Med årets første særudstilling af jugoslavisk partisangrafik, der åbnede i begyndelsen af februar måned, var Herning Kunstmuseum med til at mindes 40-året for afslutningen af anden verdenskrig. Udstillingen viste med sine over 100 grafiske blade og tegninger, den følelse af gru og afmagt, der gennemsyrrer alle krige.

Den 1. marts åbnede en udstilling med maleren Erling Jørgensens billeder, og i den anledning fik Herning Kunstmuseum overdraget 7 malerier. Sidst i marts måned åbnede kunstneren Tonny Hørning en udstilling af store væg- og gulvobjekter, hvor mange af objekterne var udført specielt med henblik på at vises i museets rum. Den 1. juni afløstes Tonny Hørning af en retrospektiv ophængning af kunstneren Jeppe Vontillius' malerier, en udstilling der trak et stort antal besøgende.

Det første halve års udstillingsaktiviteter rundede af med en række unge kunstnere. Morten Stræde, Elisabeth Toubro, Søren Jensen, Annemette Larsen og Øjvind Nygård opstillede nye skulpturer i museets store runde skulpturpark og inde i museets stensal.

Foruden den store udstillingsaktivitet arrangerede Herning Kunstmuseum i foråret to søndags-matineer med henholdsvis Herning Kammerkor og Århus Koncertkor. Begge matineer havde besøg af et talstærkt publikum.

Herning Kunstmuseums sommerudstilling viste et bredt udsnit af museets egen samling. Udstillingen var opbygget med henblik på udgivelse af et katalog, tænkt som introduktionsskrift til museet. Efteråret har været præget af to store udstillingsprojekter. »Tre pionerer for polsk avantgarde« åbnede i slutningen af august. Udstillingens internationale karakter afspejlede sig ikke blot i de polske kunstnere: W. Stzreminski, K. Kobro og H. Stazewski, men viste også arbejder af samtidige vesteuropæiske avantgarde-kunstnere fra 1920'erne og 30'erne. Fra dansk side var tiden belyst gennem maleren Franciska Clausens arbejder, idet museet viste et fornemt udvalg af hendes tegninger, gouacher og olieblade fra samme tidsrum.

Det andet store udstillingsprojekt var den 5. Nordiske Textiltiennale, der som eneste sted i landet blev vist på Herning Kunstmuseum. Udstillingen var både kunstnerisk og publikumsmæssig en stor succes. De mange spændende værker spændte bredt, og viste den mangfoldighed af ideer og udtryksmåder der præger de nordiske textilkunstnere.

Endvidere arrangerede museet i november måned en mindre udstilling med den polske kunstner Marek Chlanda, der er en af de mest markante skikkelser i nutidens såvel polske som internationale kunstliv. Kunstneren opholdt sig i efteråret i Herning. I december måned var det på ny museets egen samling, der stod i fokus. Med et udvalg af kunst fra 60'erne sluttede et meget aktivt udstillingsår.

Foruden udstillinger afholdtes i efteråret fire søndags-matineer. I september læste forfatteren Stig Dalager op fra egne værker. I oktober var der underholdning med udtog af amerikanske musicals, og den første december åbnede museet en julestue i stensalen. Julestuen var smykket med juletegninger og træet med pynt fremstillet af de yngste skoleklasser i Herning Kommune.

Foruden de mange arrangementer udgiver Herning Kunstmuseum et tidsskrift, Herning Kunstmuseums Bulletin, der udkommer to gange årligt med informationer om kommende udstillingstilbud.

Holstebro Kunstmuseum Udstillingsprofil

Udstillingerne på Holstebro Kunstmuseum skal supplere og udbyde de faste samlinger og angive anderledes tilgangsvinkler

til museets kunstneriske profil: At vise kunsten som et universelt og alment menneskeligt fænomen og påpege sammenhænge mellem moderne kunst, fremmedartet kunst og kunsttraditioner.

Første udstilling i 1985 var en omfattende retrospektiv udstilling med keramik af Gertrud Vasegaard. Udstillingen var en forsinket hyldelse til kunstnerens 70 års dag, og var tidligere blevet vist på Kunstindustrimuseet i København og på Nationalmuseet i Stockholm. Der var på udstillingen lejlighed til at stifte bekendtskab med denne meget fine kunstners arbejder fra begyndelsen af 30'erne og frem til idag.

Museet har permanent 8 keramiske arbejder af Gertrud Vasegaard – alle fra de senere år, og i udstillingsperioden havde publikum lejlighed til at se disse i sammenhæng med kunstnerens hele udvikling og produktion.

Museets påskeudstilling satte fokus på den tibetanske kunst, der er nært knyttet til den buddhistiske religion og ritualer. I forvejen havde museet en lille men fin samling af tempelmalerier og bloktryk, som er skænket museet af keramikeren Christian Poulsen, Lyngby. Han udlånte hele sin store samling – ikke bare af malerier, men også af figurer, kunstgenstande og mindre møbler, der indgår i den tibetanske tempelkultur. Netop samspillet mellem billeder, genstande og figurer gjorde udstillingen meget levende og gav et overbevisende indtryk af denne meget anderledes verden.

Museets forårsudstilling var et broget og mangfoldigt opbud af forskellige kunstformer og tendenser. Og samtidig et vidnesbyrd om det private initiativs store betydning for det danske kunstliv.

Udsnit af udstillingen: MADE IN JAPAN. Mads J. Madsen. Malerier på plexiglas, august - september 85.

Udstillingen viste de kunstindkøb, Handelsbankens Kunstforening har foretaget i 1984. Handelsbankens Kunstforening er med 2500 medlemmer landets største firmakunstforening, og der indkøbes årligt ca. 200 kunstværker. Udstillingen gav et udmærket tværsnit af dansk kunst i dag med gode eksempler på videreførelsen af landskabstraditionen, det nonfigurative-konstruktive maleri og den unge figurativt/eksperimenterende kunst.

Med forsommerens udstilling anlagdes et nordisk perspektiv på kunstudfoldelsen. Udstillingen Nordiske Indtryk var tilrettelagt i samarbejde med Holstebro Kommune med deltagelse af to kunstnere fra Holstebro og fra hver af dens 3 venskabsbyer: Vadsø i Norge, Oxeløsund i Sverige og Karkkila i Finland. Fra Holstebro deltog

Bjarne Nyborg og den nyligt afdøde Henry Bailum med repræsentative ophængninger. Museet har set det som en naturlig del af sine opgaver også at lade lokale synsvinkler få lejlighed til at gøre sig gældende.

Museets ophængning i sommermånederne henvender sig især til udenbys besøgende. Derfor lagde vi i år hovedvægten på de faste samlinger. Billedhuggeren Poul Holm Olsen viste en lang række flotte nyerehvervelser til den store samling af afrikansk kunst. Samtidig viste vi de fire store billedtæpper til Holstebro Kommune, Ejler Bille udførte udkast til i 1966, og som er et hovedtræk i kunstnerens produktion. Det var sandsynligvis sidste gang museet fik lejlighed til at udstille dem, fordi de ved færdiggørelse af det nye rådhus i Holstebro får deres varige plads her.

I august måned var det 20 år siden museets samlinger blev grundlagt. Godt halvandet år senere i foråret 67 kunne museet åbne for publikum. Det første maleri, der blev indlemmet i museets samling, er et maskebillede af Ejler Bille fra 1938 og malet under et længere ophold i Paris. Dette museets første billede viser samspillet mellem det hjemlige kunstmiljø og udenlandske påvirkninger og impulser. Det er det, der har givet dynamikken i udviklingen af moderne dansk kunst.

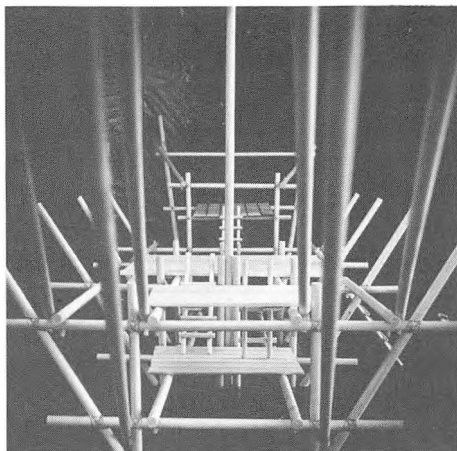
I dette lille jubilæumsår for museet, påbegyndte vi en række udstillinger, hvor danske kunstnerøjne møder fremmedartede kulturkredse og lader de anderledes kunstformer indgå i dialog med det tillærte og medbragte kunstsyn.

Den første udstilling af denne art hed MADE IN JAPAN. Den unge danske kunstner Mads Madsen har i halvandet år opholdt sig i Japan og beskæftiget sig med såvel den klassiske som den moderne japanske kunst.

På udstillingen vises en række billeder, Mads Madsen havde udført i Japan – malerier på plexiglas. Malerierne med deres expressive kalligrafiske penselstrøg hang fri af væggen – i rummet, og kunne betragtes fra begge sider.

Oplevelsen af mødet med en fremmed kultur er blevet bearbejdet til et billedsprog, der kombinerer østerlandske elementer med aktuelle eksperimenterende tendenser i dansk kunst.

Hvert år i oktober måned arrangerer museet aktiviteter der specielt henvender sig til børn og unge. Her søger vi at skabe mulighed for at børnene kan udnytte deres kreative evner, samtidig med at de møder

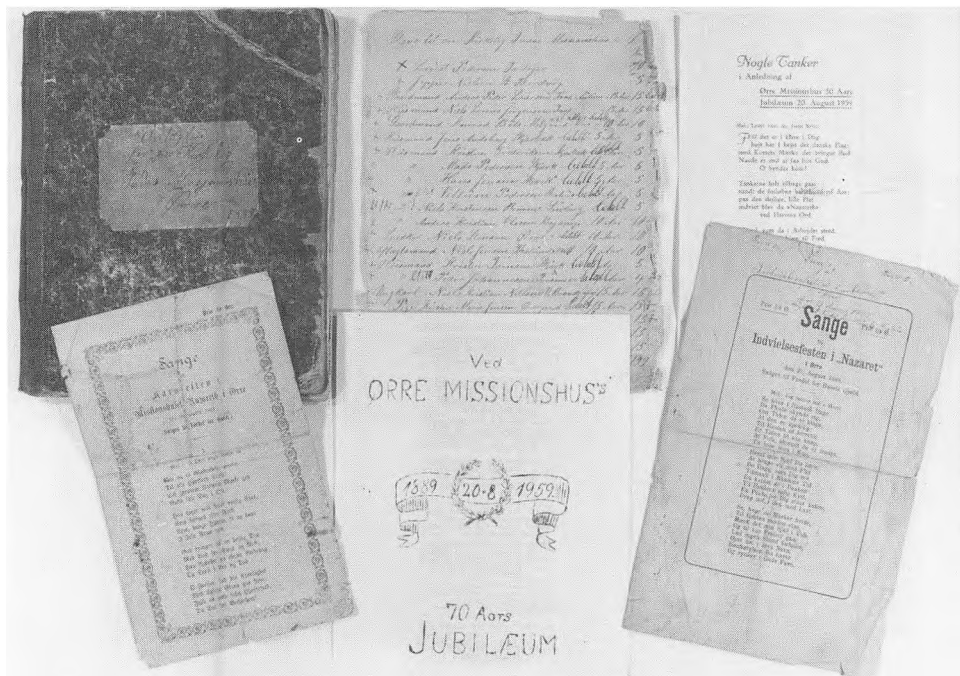
Model af skib til udstillingen »SKIBET ER LADET MED« - (efterårsaktiviteter for børn): 14.10 - 17.11.

museets kunst og hører om udvalgte temaer i samlingerne.

I år ønskede vi i særlig grad at sætte selve den kunstneriske skabelsesproces i centrum. Børn skulle have mulighed for at se et kunstværk blive til og selv være medskabende.

Projektet, som kulturministeriet havde bidraget til med 20.000,- kr. havde titlen: »Skibet er ladet med . . .«

I ugen inden efterårsferien arbejdede kunstneren videre med den store skulptur, samtidig med at børn, der gæstede museet kunne arbejde med på mindre dele af rumudsmykningen. Herved fik museets unge publikum en fornemmelse af, hvordan et kunstværk bliver til. Efter aktivt besøg i særudstillingen kunne børnene bruge de indvundne erfaringer om kunstens uransagelige veje ved at kigge på udvalgte værker i museets samlinger. Og

Ved det videre arbejde med bygningens historie kom en del arkivalier til veje i 1985 blandt andet en meget oplysende oversigt over »Gaver til en Kirkelig Indre Missionshus i Ørre«.

det er netop denne dynamiske vekselvirkning mellem særudstilling og faste samlinger, der er hovedhjørnестenen i museets virksomhed.

Herning Museum

Godt nyt om missionshuset »Nasaret« i Ørre
Den 20.12.1984 gik Herning kommunes ejendomsudvalg principielt ind for, at der oprettes en international arbejdslejr i Herning kommune 1985, såfremt en relevant arbejdsopgave foreligger. Arbejdslejren oprettes i samarbejde med Mellemløkkeligt Samvirke, og Herning Museums forslag

om en retablering af missionshuset »Nasaret« i Ørre (se FRAM 1984), betragter udvalget som en god opgave under forudsætning af at der foreligger bindende tilsagn om rimelige beløb til materialer fra interesserede parter, at der fastlægges retningslinier og ansvar for husets fremtidige vedligeholdelse og at det oplyses hvilken anvendelse der kan forventes efter retableringen, og af hvilke befolkningsgrupper, idet udvalget gerne ser, at husets anvendelse fremover kan tilgodesøge museets eventuelle ønsker.

I løbet af 1985 har Herning Museum fået tilsagn om støtte til istandsættelsen fra Anna og Michael Jensens fond og fra Uno-X fon-

den med hver 10.000 kr., og da Herning kommune er villig til at gennemføre Mellemfolkeligt Samvirkes arbejdslejr i 1986 skulle den side af sagen hermed være løst. I mellemtiden er et landsomfattende projekt til undersøgelse af Indre Missions historie sat i gang med støtte fra Statens humanistiske Forskningsråd. Ulla Thyrring, Herning Museum er medlem af projektets arkivudvalg med særlig henblik på bevaring af genstande og håber igennem den overordnede planlægning, der her skal finde sted, at finde løsningen på, hvorledes bevaring og brug af missionshuset i Ørre kan lægges i faste rammer, således at det fremover kan eksistere som et brugbart omend beskedent monument over Indre Missions betydelige virksomhed og indflydelse i Hammerum herred.

»En septemberdag på Jens Nielsens bondegård«

Den 3.7.1984 modtog Herning Museum som gave fra kunstneren Inge Aagaard Faurtoft hendes seneste arbejde »En septemberdag på Jens Nielsens bondegård«. Denne udstilling består af 46 perspektiv-æsker, der viser dagens gang hos Jens Nielsen og hans familie. I forvejen har museet ved gave modtaget udstillingen »Jens Nielsens bondegård«, der i 57 æsker viser årets gang hos den samme familie.

Overrækkelsen fejredes med modtagelse på Herning rådhus, hvor borgmester N. O. Hansen takkede Inge Faurtoft for den storslåede gave. Senere fulgte en festlighed på Herningsholm, hvor udstillingen har sin plads, når den er i Herning, og den 29.9. overræktes Micha prisen til Inge Faurtoft som påskønnelse af hendes arbejde.

Siden da har udstillingen været vist på »Kulturen« i Lund og på Liljevalchs Konsthall i Stockholm, og når den i foråret 1985 vender tilbage til Herningsholm, har den desuden gjort turen til Norsk Folkemuseum i Oslo, Bryggens Museum i Bergen og Tromsø Museum i det nordligste Norge. Overalt vækker denne smukke og detaljerede skildring af dansk bondeliv omkring 1920 oprigtig begejstring og interesse og skaffer således både kunstneren og Herning Museum mange gode venner blandt besøgende og kolleger i de nordiske lande. En bog med billeder i fuld størrelse af udstillingens motiver er under udgivelse på dansk, svensk og tysk.

Holstebro Museum

I det forløbne arbejdsår har udstillingen om R. Færchs tobaksfabrik, som åbnede den 12. oktober 1984, og udgivelsen af bogen »R. Færchs tobaksfabrik Holstebro 1869-1961« været det primære i museets virksomhed. Flere års indsamling af såvel genstande som skriftligt materiale kom her i bearbejdet form frem for offentligheden. Plancher om Vestjyllands tidlige industrielle udvikling kombineredes med genstande og produkter fra »byens fabrik« og ikke mindst arbejdede en af Holstebros sidste cigarmagere med sit gamle håndværk på museet; dette er bevaret for eftertiden ved hjælp af videooptagelser. Endelig søgtes den rette stemning etableret gennem duften af de røgede kentucky-blade som endnu anvendes til karduskrå på tobaksfabrikken i Holstebro, idag en afdeling af Skandinavisk Tobakskompagni A/S, som

Udstillingen om Færchs tobaksfabrik. Dokumenter og fotos omkring fabrikkens start i 1869.

før og under udstillingen har været museet behjælpelig med flere praktiske forhold. Perspektivet ved denne kontakt er forhåbentlig en form for samtidsdokumentation om tobaksfabrikation på det nye kulturhistoriske museum i Holstebro.

Derudover har festlighederne omkring 40-års dagen for befrielsen præget Holstebro Museums arbejde. I samarbejde med byens lokalhistoriske arkiv er udarbejdet materiale om besættelsestiden, som er sendt rundt til kommunens skoler; disse har flittigt besøgt museets store samling omkring

netop besættelsen hvor især modstandskampen og våbenmodtagelserne fra England kan belyses ud fra et i området enestående genstandsmateriale, for eksempel inden for radiokommunikationens område. Gæster på museet kunne desuden se gamle film fra tiden omkring besættelsen og befrielsen.

I foråret erhvervede Holstebro Museum en privat dukkesamling på godt 100 stykker spændende over en tidsperiode af ca. 100 år. Dermed lykkedes det os at udbygge den samling, museet i forvejen havde, ligesom

det har medvirket til at fastslå Holstebro Museums navn blandt de efterhånden mange dukkesamlere; således kommer der i ferietiden mange turister med det ene formål at studere netop denne samling.

Disse tre glimt fra museets arbejdsmark viser tydeligt det typiske for det almindelige købstadsmuseum: på en og samme tid alsidighed og specialisering.

Lemvig Museum Amtsmuseumsdagen 1985

Den årlige amtsmuseumsdag fandt sted den 2. september i Lemvig. Vært var Lemvig Museum, og temaet var »Fra ormestøv til

Pia. Tysk dukke fra 1920. Mærket Trebor Germany 22 P 30 M, der står for Porzellanfabrik Mengersgereuth.

stjernetåger« – eller »Hvad laver man egentlig på et museum?« Idéen med programmet var at give et indtryk af spændvidden i det daglige arbejde på ét af amtets små museer. Hvad kan lade sig gøre – og hvad kan ikke lade sig gøre, når museet disponerer over tre ansatte og et forholdsvis beskedent budget. For at give et indtryk af museets dagligdag var der rundvisning fra kældertil kvist – i udstillinger, i værksted, i mørkekammer, i kontorets skuffer med fotosamling og arkivmateriale, og på magasinerne. Bestyrelsens medlemmer var posteret som værter i de forskellige afdelinger og kunne svare på spørgsmål fra de omkring 70 deltagere fra amtets museumsverden. Man var også på en lille udflugt i det omgivende landskab, idet museumspædagog Hemming Klokke var fører på en spadseretur ud ad planetstien og bagefter viste lyd billeder om digteren Thøger Larsen og universet.

Museets formand, Knud Andersen og museumsinspektør Ellen Damgaard indrammede dagen med hver sin tale. »At søge vort livs perspektiv i fortid og fremtid, at give nuet dybde og dimension«, det satte Thøger Larsen som et mål for sit digteriske og videnskabelige virke. I sin tale brugte Ellen Damgaard det som et valgsprog for Lemvig Museums virksomhed. Det er den målsætning, der holder sammen på en ellers ofte kalejdoskopisk hverdag på et lille museum. At give nuet dybde og dimension – det er det, man har forsøgt med den nye Thøger Larsen-udstilling og med planetstien, hvor man samler digterens vers, Limfjordslandet og klodernes sejlads gennem rummet i en helhed. Det er det, der ligger bag den undersøgelse, som museet i år har

påbegyndt af Lemvig og dens forhold til sit store opland – med lange tråde fra nutiden tilbage til slutningen af 1600-årene. Og det er det, der gør det spændende og vedkommende at vise skoleklasser rundt i museets samlinger eller at holde aftenskole vinter efter vinter ude i sognene. Det er det helhedssyn, der skaber sammenhængen mellem de opgaver, som er ethvert museums pligt, nemlig at indsamle og bevare, at forske og formidle. Disse opgaver er kun midler, ikke et mål i sig selv. Målet, sagde Ellen Damgaard, må være at sætte det enkelte menneskes liv ind i et perspektiv; at skabe forståelse for, at man i nuet er en del af et kredsløb – ét slægtled i en uendelig lang række; i den videste forstand en del af universet.

Knud Andersen afsluttede dagen med i sin tale at pege på, at museerne også på en mere jordnær måde havde stor betydning. Her var samlet megen viden om tidligere tiders livsformer og livsværdier, viden, som kunne komme os til nytte, når vi i de kommende år må indstille os på at leve under helt andre økonomiske og samfundsmæssige omstændigheder, end vi har været vant til gennem de sidste par generationer.

Dagen var dog ikke lutter ånd – den rummede også glæder som den lokale slagters velsmagende pølseadder, et overdådigt kaffebord, et par gode danske sange, og et dejligt blåt septembervejr ved Limfjorden.

Ringkjøbing Museum

Romansk stenkiste ved Velling kirke

Årets første fundindberetning indløb mandag d. 18. februar lidt før middag. 1½ time senere var det arkæologiske arbejde i gang.

Det var hurtig udrykning, selv om ingen museumsmand forestiller sig at skulle ud at grave – eller at andre gør det, når frosten går 80-100 cm i jorden.

En kone var død og skulle efter planen begraves den følgende dag. For at kaste graven, havde graveren ved Velling kirke gennem et par dage fået tøet jordbunden op med elektriske varmelamper. I ca. 1 m dybde var han ganske uventet stødt på en stenbygget kiste. Heldigvis blev museet straks tilkaldt, for det viste sig at være et usædvanligt fund, nemlig en romansk kvaderstenkiste. Under normale omstændigheder burde der have været forhandlet med Nationalmuseet og kisten bevaret på stedet. Her var der ingen mulighed for at kaste den nye grav et andet sted, så der var ikke andet for end straks at få kisten målt og fotografe-

ret og derefter få taget stenene op, så grave-
ren kunne komme videre med sit arbejde.

Kisten var bygget af omhyggeligt tilhug-
gede små granitkvadre. Da kisten fortsatte
ind under gangen langs med kirkens
korgavl, kunne den ikke blive undersøgt i
sin fulde længde. Den frilagte del målte 105
cm i længden indvendig og havde en største
indvendig bredde på 37 cm. I hver side sås 3
granitkvadre, der mod øst sluttede tæt op til
en 27 cm lang gavlkvader. Der var ingen
dæksten over kisten. Bunden var belagt
med kløvede granitskaller, der formentlig
stammer fra tilhugningen af stenene. Der
havde været rodet op i bundbelægningen, så
alt tydede på, at kisten tidligere havde været
åbnet og genanvendt til en anden begravelse
end den oprindelige. Der blev fundet nogle
få skeletdele mellem granitskallerne ved
bunden, og et par overbrudte lårbenspiber
stak frem af jordvæggen mod vest.

Den mest spændende iagttagelse var, at
kisten lå helt nøjagtigt ud for korgavlens
midte. Det tyder på, at den må være bygget
samtidig med den romanske granitkirke.
Man tør næsten gætte på, at den døde, der i
sin tid har fået en så fornemt placeret grav,
måske har været kirkens bygherre. Det var
heldigt, at denne kiste blev undersøgt i tide,
for romanske kvaderstenskister er langt fra
almindelige. For et par år siden blev der ved
Sdr. Nissum kirke fundet en noget lignende
stenkiste, men den var brudt op, inden
museet blev underrettet om fundet.

Jernaldergravplads i Stadil

Novemberstormen i 1981 havde mange
ødelæggelser på samvitigheden. Blandt
andet var den skyld i, at der blev flyttet en
del meget let sandjord fra toppen af en lille

*Carl O. Bangsgaard og Martin W. Olesen er i
gang med at frilægge årets første grav. Fot.
J. AA. J.*

naturlig højning på gdr. Aksel Trankjærs
mark i det vestlige Stadil, nær den gamle
herregård Søndervang. Efter stormen
kunne der ses et par mørke striber i mark-
overfladen, og museet blev tilkaldt. Ved
besigtigelsen viste der sig at være potteskår i
pløjelaget på højningen, og det kunne ses, at
skårene måtte stamme fra jernalderens
yngre del. Det er i sig selv forholdsvis usæd-
vanligt at gøre fund fra den periode, men
mod sædvane kunne det ikke umiddelbart
afgøres, hvilken type oldtidsanlæg, vi stod
overfor. Det skulle selvfølgelig opklares. Af
en række forskellige årsager kunne en prø-
vegravning dog først programsættes til
1984.

Det viste sig meget hurtigt, at den san-
dede højning rummer en gravplads. I 1984
blev der fundet en brandgrav, der forment-
lig stammer fra ældre jernalder, samt to
meget righoldige grave fra begyndelsen af

Dykkerbåden »Lodsen« for anker over vraget af »St. George«. Der skal på det nærmeste være havblik, for at der kan arbejdes. Erfaringen viser, at det kun er muligt at dykke i en kort sæson i maj-juni. Sand og sten spules væk fra vraget og pumpes med en svær sugeslange op gennem et sold, der er montret over skibssiden. På denne måde bliver der fundet mange smågenstande. Sigtbarheden i vraget, der ligger på ca. 10 m dybde, er sjældent mere end 25-50 cm. Fot. John Hjørth.

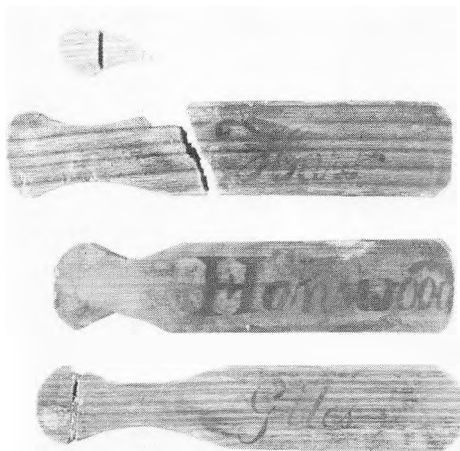
ynge romersk jernalder (3. årh. e. Kr.). Den ene af disse var usædvanlig stor og indeholdt bl.a. en perlekrans af ca. 250 glas- og ravperler. Med tilskud fra Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat er der i år blevet afdækket et areal på 200 m², og antallet af grave er nu oppe på 7 jordfæstegrave og 3-4 brandgruber. Der skal udgraves et lige så stort areal endnu, før den mest erosionstruede del af gravpladsen er undersøgt, så arbejdet skal fortsættes næste år.

Det er derfor for tidligt at komme med en nærmere præsentation af fundmaterialet, men det kan røbes, at en af gravene fra i år indeholdt nogle glasperler, der formentlig skal dateres til germansk jernalder (6.-7. årh. e. Kr.). Fra denne periode kendes der i forvejen højst en enkelt håndfuld fund på Ringkøbing-egnen, så gravpladsen ser ud til at rumme spændende perspektiver og ny viden om oldtidens bosætning omkring de vestjyske fjorde.

St. George

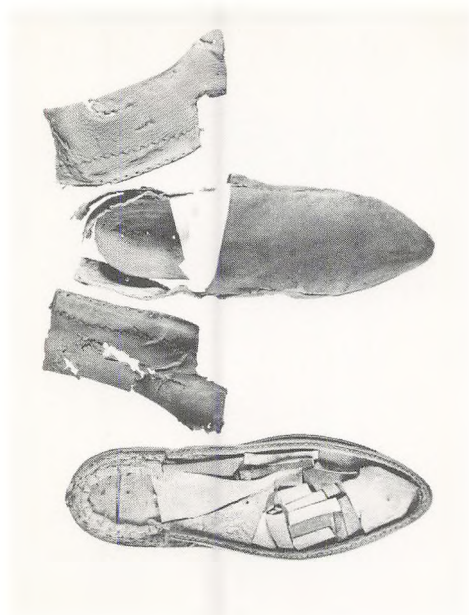
Ringkjøbing Museum er i år stået til søs, omend kun som en slags korresponderende reder. Som det turde være kendt fra megen omtale i dagspressen og radioen, har museet i år overtaget ansvaret for dykningerne i vraget af det engelske lineskib St. George, der forliste ved Thorsminde i julen 1811. Historien om forliset skal ikke genfortælles her. Palle Uhd Jepsen har i september udgivet en gennemillustreret bog, der bringer mange nye oplysninger om det store forlis. Bogen er udkommet som nr. 8 af Fiskeri- og Søfartsmuseets maritime skrifter.

Den aktuelle baggrund for Ringkjøbing Museums engagement er, at Ulfborg-Vemb kommune i begyndelsen af året nedsatte et arbejdsudvalg, der skal forsøge at få oprettet et strandingsmuseum i Thorsminde, hvor de spændende fund fra St. George skal indgå som hovedattraktion. Inden årets dykninger kunne starte i juni, blev der ført mange forhandlinger med Rigsantikvaren og Skibshistorisk Laboratorium, som vraget sorterer under i følge loven. Resultatet er blevet, at vi har fået lovning på at kunne disponere over »den store hanløves part« af fundene til det påtænkte strandingsmuseum. Undersøgelsen i det nedbrydnings-truede vrak kræver store finansielle midler. Bygningen af et nyt museum, der efter tilladelse fra statshavneadministrationen kan placeres nord for slusen, vil kræve et par millioner, der skal skaffes. Det mest akutte problem, der skulle løses i år, inden dykningerne kunne genoptages, var imidlertid konserveringen af de mange genstande. Tingene ser meget pæne ud, lige når de kommer op af vandet, men de er fyldt med

Mærkepinde med navne på besætningsmedlemmeme, Haw..., Hanswood, Giles. Der blev i alt fundet 25-30 af disse pinde, som man kan tænke sig er blevet brugt til mærkning af køjesække. Fot. Aage Knak, Konserveringsanstalten, Ølgod.

salt- og svovlforbindelser fra det lange ophold på havets bund. Så snart de kommer op i iltholdigt miljø, starter der en række nedbrydningsprocesser, som vil ødelægge de fleste af tingene, hvis de ikke kommer under behandling næsten omgående. Da det er flere tusind genstande af vidt forskellige materialer, som skal udvandes, afsaltes og imprægneres, er konserveringen også en kostbar affære. Resultatet af forhandlingerne blev, at Rigsantikvaren foreløbig bevilgede 250.000 kr. til arbejds-lønninger og kemikalier, og at størstedelen af arbejdet bliver udført på Konserveringsanstalten for Ribe og Ringkjøbing amter i Ølgod. Konserveringstekniker Birthe K. Christensen, der i forvejen arbejdede i Ølgod, er blevet ansat af museet til at

Sko med »snydeindlæg« af afskårne læderstumper. Skomageren ville selvfølgelig have påstået, at han blot har økonomiseret med materialerne. Fot. Aage Knak, Konserveringsanstalten, Ølgod.

udføre konserveringen. Blandt årets fund var der alt fra f.eks. lusekamme, tandbørster, mærkepinde m. navne, til en flageolet, et blokfløjtelignende musikinstrument. Der er mange velbevarede læderting i fundet, sko, pøse og fine bogbind med guldtryk. Lædertingene har forholdsvis hurtigt kunnet behandles. En af de morsomme iagttagelser, der blev gjort under konserveringen var, at en af skomagerne har snydt og bedraget Royal Navy. I stedet for at bruge et ordentligt stykke læder, har han i en af skoene lagt et lag af små afskårne stumper og stykker! Nu som dengang har man skullet være opmærksom som forbru-

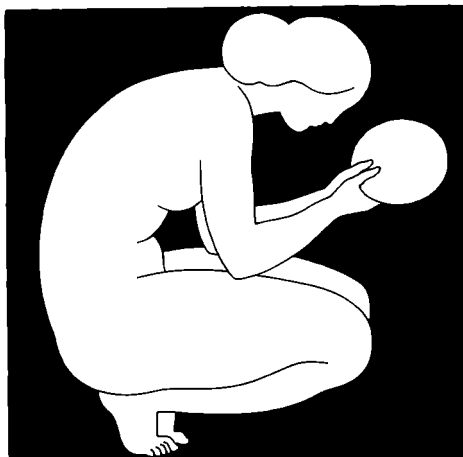
ger. Vi glæder os til, at der ved konserveringen dukker mange flere detaljer op.

Ernst Hansen grafik

Det står ikke skrevet i Ringkøbing Museums vedtægter, at vi også skal drive kunstmuseum, men på opfordring af kommunen har vi i år med stor glæde påtaget os at stå for driften af byens første offentlige samling af kunstværker. Udstillingen har foreløbig til huse i kommunens ejendom Torvet 12 B, hvor der tillige er café og erhvervskontor.

Baggrunden for denne nye aktivitet er, at Ringkøbing kommune i 1984 fik foræret en samling på 105 grafiske arbejder udført af tegneren Ernst Hansen (1892-1968). Samlingen blev skænket af hans døtre Ragna Larsen og Kirsten Jansen.

Ernst Hansen var født i Ringkøbing og var en af de meget kendte kunstnere i den generation, der var tilknyttet Politikens MAGASINET og prægede midten af århundredet. Han var en meget flittig bogil-

*Kim Klausen og formanden for Styrelsen for Skjern-Egvad Museum, fabrikant Egon Søgård, fremviser et par af de gæs, som fulgte med tildelingen af årets initiativpris.
(Foto: Jørgen Kirke)*

lustrator, men er nok alligevel mest kendt for sine mange litografier af dyr, isbjørne og kvinder. Til udstillingens plakat har vi valgt »Pigen med Spejlet« fra 1934, som her er gengivet.

Måske kan Ernst Hansens billeder blive spiren til et egentligt kunstmuseum i Ringkøbing, f.eks. en større grafiksamling.

Skjern-Egvad Museum

Skjern-Egvad Museum har i de senere år været gennem en udbygningsfase, som nu nærmer sig sin afslutning. Som en anerken-

delse for det udførte arbejde har museet af Skjern Håndværker- og Industriforening modtaget årets Initiativpris. Med prisen fulgte 3 gæs, som nu sammen med museets får sørger for at skabe liv på engene omkring Bundsbæk Mølle.

I den sydvestlige del af museets arbejdsområde er Fahl Kro ved at være genopbygget, og inden vinteren skulle der gerne være tag over længerne. Det fredede vandtårn i Skjern har også fået nyt tag, ligesom vinduer og døre er blevet fornyede. Prikken over i'et er vejrhnen, som naturligvis er udformet som et lokomotiv. Vandtårnet fremtræder herefter, som da det blev bygget

i 1875. DSB har finansieret restaureringsarbejdet.

Museets kontorer er i det forløbne år flyttet fra Bundsbæk Mølle til det lille DSB-hus, nærmest vandtårnet. I det store hus indrettes udstillinger om Skjern og Tarm byers historie.

Formidlingsmæssigt er museets kultur- og naturhistoriske ture blevet fortsat med ialt 10 arrangementer i løbet af sommeren. Som eksempel på emnerne kan nævnes »Pansergraven omkring Skjern«, »Studevej og Kongevej« og »Gamle vandmøller i Egvad Kommune«.

Emnet for årets særudstilling på Bundsbæk var »Barsel«, en udstilling om perioden fra det første liv i kvindens krop til barnedåb og moderens første kirkegang efter fødslen. I anledning af 40-året for befrielsen har der i det store DSB-hus været arrangeret en udstilling om 4. maj på Skjern-Tarm egnen.

Registreringen af vandkraftens udnyttelse indenfor museets arbejdsområde er nu ved at være afsluttet, og mange spændende resultater er fremkommet. Museets arkæologiske virke er stadig under opbygning. Af resultater fra det forløbne år kan nævnes arkæologisk påvisning af en befæstet gård på Kongensgård mark i Lønborg. Gården vides at være blevet ødelagt i 1658. Den er blevet genfundet ved luftfoto, se FRAM 1984. På markerne ved Lønborg Kirke er der i det forløbne år fundet Danefæ. Det drejer sig om et dragtsmykke fra omkring år 600 e.Kr., en vikingetidsnøgle (til et skrin), og et forgyldt middelalderligt beslag, med en løve som motiv. Også i Finderup er der fundet Danefæ. Det drejer sig om en ravskive, godt 8 cm i diameter og med cen-

tralt hul. Skiven er ca. 4500 år gammel (Enkeltgravskultur). Udgravningen af den store jernaldergravplads i Tarm er nærmere omtalt i artiklen andetsteds i dette års udgave af FRAM.

Struer Museum

Sommeren igennem viste Struer Museum udstillingen »Historien om Litra MO«, en udstilling, som i billeder, genstande og modeller fortalte om den togtype, der blev taget i brug ved den store trafikrevolution i 1935 og som først udrangeredes sidste år.

Flere jernbaneentusiaster havde stillet deres private samlinger til rådighed for museet og var i høj grad medvirkende til at udbrede kendskabet til udstillingen. Lokomotivfører Bo Lindhardtsens omfattende MO-samling var udstillingens grundstamme.

For at give udstillingen en dimension udover det udstillingsmæssige, arrangerede forningen Struer Museums Venner i samarbejde med Dansk Jernbane Klub 11. og 18. august udflugter på Thybanen med MO 1829. Jernbaneinteresserede fra hele landet var den dag rejst til Struer for at være med på turen i en af de få bevarede MO-vogne.

Til turen havde elektriker Tommy O. Jensen, Ringkøbing, udarbejdet en redegørelse for MO'vognenes historie, en redegørelse, som flere Dagblade optog som kronik. I øvrigt arbejder Tommy O. Jensen med udgangspunkt i museets udstilling på en radioudsendelse om Litra MO.

På Struer Museum fik vi endnu engang en række positive erfaringer i samarbejde med engagerede amatører, der ofte inden for deres felt har en meget stor specialviden,

Lokomotivfører Bo Lindhardtsen med MO 1829. Litra MO er nok den togtype, flest danskere er fortrolig med, men i Struer, hvor MO-vognene havde noget af et hovedkvarter, er typen endnu for ny til i udflugtssammenhæng at have samme popularitet som damplokomotivet. I trafikhistorisk sammenhæng står MO ikke tilbage for sine forgængere.

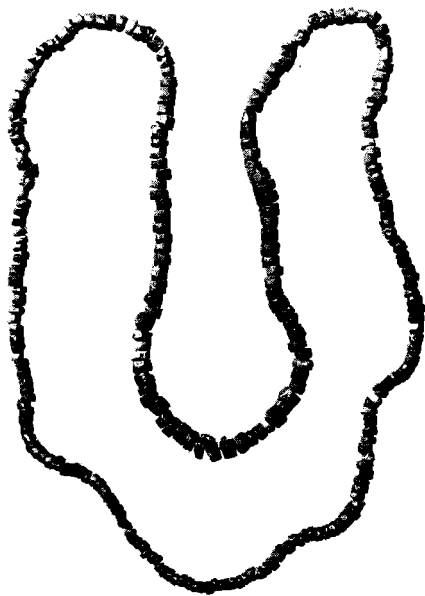
som de gerne stiller til rådighed for et museum.

Det er en arbejds- og udstillingsform, vi gerne vil bygge videre på i de kommende år, bl.a. fordi museets udstillingsvirksomhed derved får en rækkevidde langt ud over det lokale.

I løbet af forsommeren fik Struer Museum gennemført en fuldstændig gennemgang og nyopstilling af sin oldtidssam-

ling. Arbejdet blev udført af arkæologen, mag. art. Ditlev L. Mahler. De hidtidige udstillinger blev bl.a. suppleret med et flintværksted indeholdende en række redskaber og værktøjer udført af Søren Moses, Lejre, der har specialiseret sig i eksperimentel arkæologi.

Der blev til nyopstillingen fremstillet adskillige nye montrer ligesom museets alarmsystem blev udbygget. Dette gjorde det muligt for museet at få deponeret en del fund fra Struerregnen, som ellers opbevares på Nationalmuseet. Blandt fundene, der nu kan ses i Struer Museum er det store ravdepotfund fra Strandbjerggaard i Humlum sogn med bl.a. en ravkæde bestående af 260 ravperler. Endvidere er fra Thisted Museum deponeret flere fund fra Thyholmområdet, der nu indgår i Struer Museums arbejdsområde.

Konserveringsanstalten

for museerne i Ribe og Ringkjøbing amter

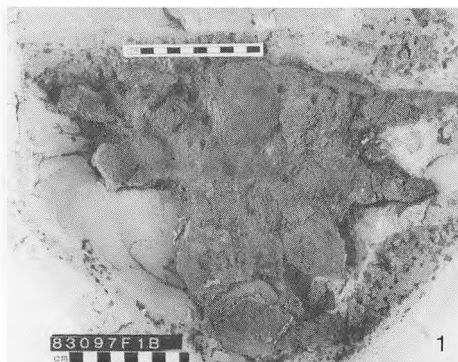
Det udvalg af sager fra Ringkjøbing og Ribe amts museer, der finder vej hertil for at blive undersøgt, konserveret og til tider også forberedt til udstilling, har altid tidsmæssigt spændt fra den fjerneste oldtid til dette århundrede, og opgaverne er lige så forskellige, som sagernes materialer og fundsteder.

Vi kan godt blive præsenteret for et skydevåben fra anden verdenskrig, som »faldt« i en kloak i 1945 og er næsten lige så forfalden som et 2000 år gammelt sværd, fundet i en jernaldergrav. Det moderne våben kan man sikkert finde flere steder i landet i skydeklar stand, men det våben vi får ind er interessant, just *fordi* det blev skaffet af vejen på den måde og har ligget gemt i de 40 år, der er gået siden befrielsen.

Jernaldersværdet påkalder sig en hel anden interesse. Det kunne være et sværd fra brandgravene i Tarm, hvorfra der findes to typer sværd – enæggede og tveæggede – og kendskab til hvor og hvordan disse er fabrikeret, vil bidrage til at kaste lys over økonomi og handel for 2000 år siden i Danmark. Er alle sværdene lavet af dansk myremalm eller er nogle af udenlandsk bjergmalm? Spørgsmålet kan besvares ved at udføre en kvantitativ analyse af sporstofferne i jernet.

I det forløbne år har Konserveringsanstalten modtaget genstande fra arkæologiske udgravninger fra alle perioder: smukke ravskiver og perler som ved en konsolidering bliver forhindret i at smuldre, bronzesmykker og knive som renses og forhindres i at korrodere samt lerkar og brugsting af jern.

Jern, som udgraves af den vestjyske sandjord, er mildest talt ikke velbevaret. Ofte står vi med en skal af rust, hvor hullet inden i viser omfanget af den oprindelige ting, og hvor overfladen af genstanden ligger gemt i rustlaget. Når vi modtager en sådan »klump« rust og sand, er det første skridt at tage et røntgenbillede. Ved at gennemlyse »klumpen« eller jordstykket fra udgravningen kan vi ofte identificere en ellers ukendelig ting.

*Jerngenstande fra Rydhave fundet i en grav fra ældre romersk jernalder. De ligger på paraffinlåget, der støtter dem under udgravning og er delvis rensset for jord.
(Fot. Rita Fredsgaard Nielsen)*

Billede 1 viser netop sådan en »klump« fundet ved Rydhave i en grav fra ældre romersk jernalder og udgravet af arkæologer fra Holstebro Museum. Man fandt, at jernet var så nedbrudt, at det var umuligt at tage det op direkte fra jorden. Vi støbte det derfor ind i paraffin til hjemtagning, og et røntgenbillede igennem paraffinen, jorden og jernet viste os, at vi stod overfor flere knive og en bøjlesaks – ikke et sammenbuk-

Fundet fra Rydhave befriet for jord og lagt ud på en tegning lavet 1:1 efter et røntgenbillede af det nyopgravede præparat. Den lille kniv ligger på en sten.

(Fot. Rita Fredsgaard Nielsen)

ket sværd, som man synes at kunne skimte i jorden (bøjlesaksens bøjle var det første, der kom til syne).

Det kan være svært at få rede på enkelthederne på billede 1, men ved hjælp af røntgenbilledet er der lavet en skitse af knivene m.m., og fragmenterne er lagt derpå efterhånden, som de er frigjort for paraffin/jordpuden. Det vises på billede 2, som også viser at bøjlesaksen har ligget knækket i jorden – den må være blevet forstyrret på et eller andet tidspunkt. Man ser også de store rustblærer og brud på knivene, der er intet metal, ingen reaktion på en magnet, her er kun spøgelse tilbage.

Når undersøgelsen er overstået og tegninger og fotografier taget, er det tid til at tænke på en bevaring.

I dette tilfælde består behandlingen af en passivering af de endnu aktive jernsalte, såkaldt rust, mekanisk rensning ned til overfladen, samling af stykkerne samt at

give genstandene en beskyttende overflade.

Når dette tidskrævende arbejde er tilendebragt, kan man udstille en enægget kniv, en bøjlesaks, en halvmåneformet kniv og en lille, buet ragekniv, som lå på en sten med en hel flad flade.

De færdigkonserverede knive og bøjlesaksen i samme indbyrdes forhold, som da de lå i jorden (med undtagelse af stenen).

(Fot. Åge Knak)

Billede 3 viser genstandene i samme indbyrdes forhold, som da de lå i jorden. De har flere steder en bevaret oprindelig overflade, men ingen egen styrke og bøjlesaksen kan ikke engang bære sin egen vægt. Den sidste opgave for Konserveringsanstalten er derfor at montere genstandene på et underlag, som kan støtte dem. Derefter er de parat til at komme »hjem« til Holstebro Museum og indgå i museets samling.

Museernes samlinger består af meget andet end arkæologisk jern. Foruden husgeråd og redskaber fra historisk tid er der møbler og alle de andre organiske materialer, som folk har omgivet sig med.

Dukker bliver gemt, og mange har trods

alt fundet vej til museer, hvor de illustrerer fortidens mode og idealer. Disse dukker er ofte godt brugt, og Konserveringsanstalten modtager jævnlig dukker til konservering, nogle i egnsdragt andre i modetøj.

Dåbstøj og navneklude gemmes ligeledes og finder også vej til museer. Disse ting bliver konserveret og udstillet til glæde for et bredt publikum.

De ydmyge dagligdags ting kan være mere sjældne, men vi har også arbejdet med halmløb, forklæde og fiskenet.

Net bliver brugt og repareret af fiskeren, og når det ikke længere er i brug, er det væk.

Flyndergarn af bomuldstråd fra Lemvig Museum med korkflåd i overtællen og sten indsyet i læred i undertællen. Før konservering. (Fot. Åge Knak)

Lemvig Museum er dog så heldig at have flere bomuldsgarn fra århundredskiftet, og disse har været igennem en rensning og konservering, som forhindrer, at nettene går helt til p.g.a. den påvirkning lys og saltvand har haft.

Billede 4 og 5 viser net, som det kom til konservering og mere udbredt bagefter, rensat og konserveret.

Efter konservering er garnet smidigt og egnet til udstilling. (Fot. Åge Knak)

INDHOLD

Hans Rostholm:
Vorgod sogn.

Benny Boysen:
Danmarks sidste benmølle

Esben Graugaard:
Christen Linde - »Vesterlandets konge«

Henry Anmitzbøll og Benny Boysen:
En billedskærers værksted

Ulla Thyrring:
En ægte søn af heden

Jens Aarup Jensen:
På sporet af »Rennumkøbingh«

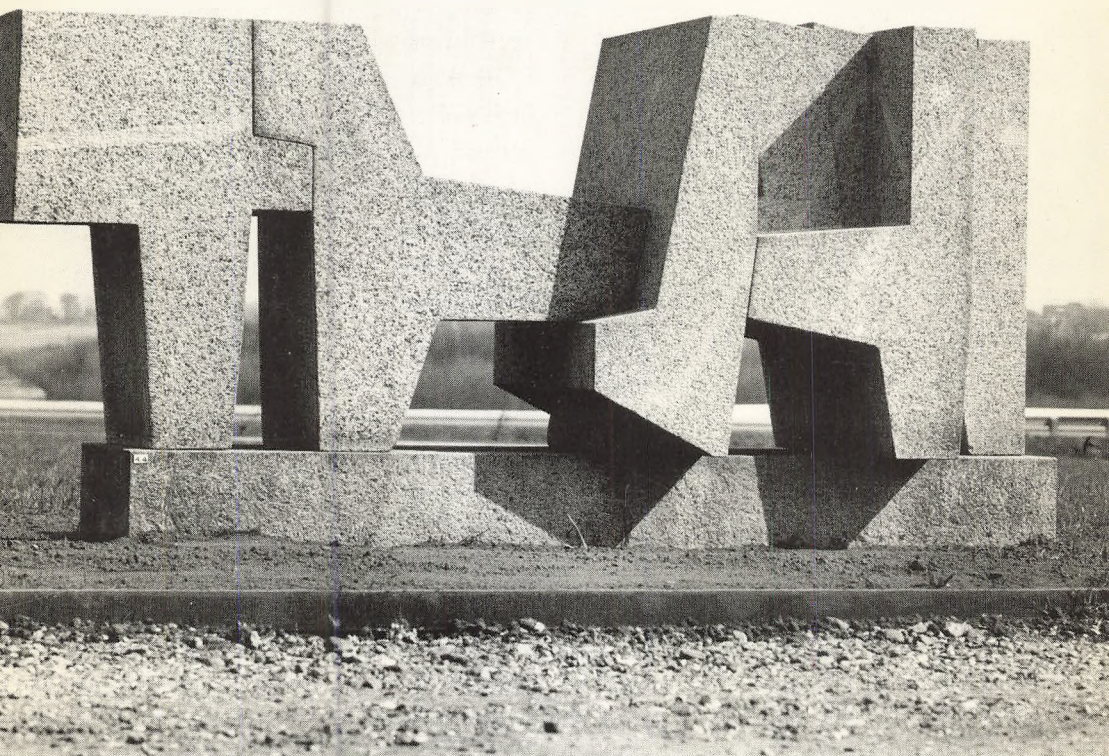
Søren Toftgaard Poulsen:
Herning Museums bondegård

Torben Egeberg Hansen:
2000 årig gravplads

Rigmor Lillelund og Torben Skov:
Guldsmede i Lemvig i 1800-årene

Rigmor Lovring:
Herning Kunstmuseum

Glimt fra museernes arbejdsmark

ISBN 87-88412-06-7

ISSN 0108-3643